

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XV-ik évf.

Mártius, Aprilis. 1880.

2-ik füzet.

BIBLIAI TANULMÁNYOK. *)

IX.

AZ ÚJ SZÖVETSÉGI IRATOK TÖRTÉNETE.

VIII. fejezet.

PÁL APOSTOL HARMADIK TÉRITŐI ÚTJA.

(Folyt.)

32. §. Pál 3-ik útját bevégezi. Korinthus—Jeruzsálem.

Pál apostol az érintett római levelet a Korinthusban töltött 3 hó alatt készítette el. Midőn elküldötte, egyszersmind ki is tüzte elutazása napját (Róm. 15,25.). Felkészült tehát, s az érintett egyházak említett követeivel és Timotheussal épen el akart hajózni Syriába. De abban a pillanatban egy a zsidók által ellene tervezett összeesküvésnek jöttek nyomába, a melynek célja volt Pált elfogni és megölni (Csel. 20,3.). Hogy e tervet meghiusítsa, útját 58 ápril körül Macedonia felé vette (Csel. 20,6.). Ekkor az a vágy ragadta meg, hogy Rómába**) és Spanyolhonba menjen (Csel. 19,21. Róm. 15,24.28.), hogy nyugoton is hirdesse Jézust és elmondhassa: minden népek előtt ismeretessé lőn az evangelium (Róm. 16,25.26. 2. Tim. 4,17. V. ö. Csel. 1,8. 13,47. Róm. 10,18. Ézsa. 49,6. Clem. Alex. ad Cor. I. c. 5.). Elég ereje és ifju erélye volt egy új útra, hiszen még csak 45—48 éves lehetett. De egy a fanatismus fészkebe, Jeruzsálembe, tett útja megakadályozta őt e terve és ohajtott célja elérésében.

58. 4v
Korinthus-
Jeruzsálem.

*) Ezen cím alatt néhai Simén Domokos egy cikksorozatot indított volt meg a „Ker. Magvető“ 5-ik kötetében, folytatva a 6, 7 és 9-ik kötetben. Azon tanulmányoknak kiegészítéseiül szolgál a jelenlegi, melyet az örökösök szívességéből van szerencsénk folyóiratunkban közreadni.

Szerk.

**) Rómába azért vágyott különösen, hogy a körülmétkedéshez ragaszkodókkal szemben a pogány megtérteket erősítse, köztök magát kipihenje s újabb nyugoti útjára társakat szerezzen (Csel. 19,21, Róm. 1,10. 15,24.28.29.32.).

Az apostol a kis ázsiai egyházak követeivel Kenkroeából kiindult Macedonia felé, hogy a jeruzsálemi szegényeknek az alamizsnát elvigye (Csel. 20,3.4. 24,17.). Ugy látszik, ez alkalommal nem ment Thessalonikába, mert ez nagy kitérés lett volna. Azonban Neapolisban eszébe jutott Filippit meglátogatni. Társait tehát előre küldötte Troásba és meghagyta, hogy ott várják bé. Ő maga elment Filippibe (Fil. 2,12. 3,18.). Itt ünnepelte meg a husvétot (Csel. 20,6.). Itt találkozott Lukácssal is (Csel. 5—6.), kivel Filippiből 5 nap alatt Neapolison át (Csel. 20,6.) Troásba ment. Troásban szép számú gyülekezet lévén, 7 napig mulatott, mialatt őket vigasztalta. A következő napon Pálnak társai hajóra ültek és Assós felé indultak. Pál nem ment velök, hanem gyalog ment Assosig. Itt társaival összetalálkozott és többé el sem vált. Innen az első nap Mytilenebe, a 2-ik nap Chios és Klazomenoe félsziget közt hajózva, Sámósba értek. De itt sem mulattak, hanem tovább utaztak és az éjet Trogillumban töltötték.

Efezus is közel volt, de ide sem tért bé, félt, hogy nem tud tőlük hamar menekedni, s így a közeledő pünköstre nem mehet Jeruzsálembe. Trogillumból másnap Miletusba értek. Itt megbánta, hogy Efezust kikerülte. Megizente tehát nekik egyik tanítványától, hogy a gyülekezet idősbjei keressék fel őt. Ezek az izenetre sietve mentek Pálhoz, ki egy előttök tartott beszédben hatytyudalát mondotta el (Csel. 20,18—35.).

E beszédre a jelenlevők mindnyájan térdre estek és imádkoztak és elkezdettek sirni. Felette elkeserítették őket Pálnak eme szavai: „többé az én arcomat nem látjátok.“ (Csel. 20,38.) Ezután búcsút vettek tőle az efezusi vének és a hajóig kísérték. Az utasok Milétből Kosfelé mentek. Innen másnap Rhodusba, harmadnap Patarába. Itt újra hajóra ültek, s a nyílt tengeren — Cyprust kissé balra hagyva — 6—7 napi út után Tyrusba értek (Csel. 21,1.2.3.). Tyrusban az István halála után már voltak keresztények, még pedig a haladó párthoz tartoztak (Csel. 11,19.). Ezek Pált jól ismerték (Csel. 15,3.), szerették és szívesen fogadták. Itt maradott tehát 7 napig. Ekkor útra készült. Hiában intették a tyrusi atyafiak, hogy ne menjen Jeruzsálembe (Csel. 21,4.). Ő határozottan megmaradt szándéka mellett és a tyrusiak jó kívánataitól kísérve Ptolemaisba hajózott. Az nap itt mulatott. S miután az atyafiakat üdvözölte, másnap palestinai Caesareá-

ba ment. Itt beszállt Filep diákonhoz, a ki már évek óta lakott és működött itt, s megelégedett az evangelista névvel (Csel. 21,8. Efez. 4,11. Euseb. HE. III. 37.). Pál rendkívül örvendő a Fileppel való találkozásnak, itt maradt néhány napig. Ez alatt érkezett meg egy Agabus nevű próféta Judeából, a kit Pál még Antiókiából ismert (Csel. 11,28.). Ez magára kötvén Pálnak övét, symbolikus prófétai módon tudatta vele békövetkezendő fogságát: „Ezt mondja a szt. lélek: a férfiat, a kié ez az öv, eképpen kötözik meg a zsidók Jéruzsálemben és adják a pogányoknak kezekbe“ (Csel. 21,11.).

E jóslat hallatára a jelen levők nagyon kérték Pált, hogy ne menjen Jéruzsálembé. De ő hajthatatlan maradt. Mintán barátainak nem sikerült őt ez útról lebeszélni, útra készültek Jéruzsálembé. Caesareából is többen csatlakoztak hozzá. Különösen egy Mnason nevű tanítvány is velök ment, mert ennek háza volt Jéruzsálemben, s ezt Pálnak felajánlotta, mert nem remélték, hogy a jéruzsálemi atyafiak jól fogadják, pedig alamizsnát vittek.

33. §. Pál utolsó tartózkodása Jéruzsálemben. Elfogatása.

Pál apostol a pünkösti ünnep után néhány nappal érkezett meg, 58-ik év juliusában. *) Kísérői elég számosan voltak arra, hogy a zsidók figyelmét magokra vonják. Pál csakhamar nagyon ismeretessé is lett. A fanatikusok, valószínűleg már Korinthusból és Efezusból értesítve levén az ő jöveteléről, várták őt. Mintha mindenki — zsidók és keresztények — ellene esküdtek volna, őt apostatának, a zsidó vallás ellenségének tüntették fel, szóval oly egyénnek, a ki a világot béntazva, mindenütt a Mózes törvénye és a bibliai hagyományok ellen tanított (Csel. 21,21.).

Különösen a pogány isteneknek áldozott húsról való tanítása hozta ingerültségbe elleneit (Jel. 2,14.20. Hom. pseudo-

58-ik évi
Julius.
Jéruzsálem.

*) A Csel. 20,16. szerinti időt összeszámítva útjok Patarától Tyrusig csak 5 napba került, Tyrusban való tartózkodásuk 4 napba; ezekhez véve a többit, éppen 50 napot kapunk ki a Filippiben ünnepelt húsvét után. Minthogy 4 nap nem elég arra, hogy a Caesareában töltött ἡμέρας πλείους-nak megfelelően, s különben is a Csel. 21,17. nem bizonyítja eléggé, hogy pünköstre felérkezett, — ennél fogva az ünnep után néhány nappal kellett megérkeznie.

clem. 7,4.8.). Aval vádolták, hogy a jéruszelemi gyűlésnek az ételekről és házasságról hozott határozatát nem tartotta meg. Bileámnak nevezték, ki konkolyt hint az izraeliták közé, s őket a pogány istenek iránti szolgálatra és pogány nőkkel paráználkodásra tanítja (V. ö. Csel. 15,20. 1. Kor. 8,1 s köv. 2. Kor. 6,16. s köv. Zsid. 7,11. 2. Pét. 2,15. Jel. 2,14.15.20. Justini Dialog. c. Tryph. 35. Clem. Recognit. IV. 36.). Továbbá semmisenek tartották azt a tanítását, a melyben azt mondotta, hogy az ember nem cselekedet által, hanem hit által üdvözül (Jak. 2,21—24. V. ö. Róm. 3,27.28. 4,2—5.

Pál apostolt Jéruszálembé érkezte után örömmel fogadták azok az atyafiak, a kikkel találkozott. Egyébiránt különösnek tetszik nekünk az, hogy sem az idősbek, sem az apostolok közül senki sem sietett eléje annak a férfinak, a ki az idegen népek alamizsnájával rakodva kereste fel őket, hanem megvárták, hogy Pál látogassa meg.

Jakab.

Ez időben Péter valószínűleg Antiókiában levén, sőt János is — szokása szerint — az ő kíséretében levén, ezért Jakab volt a jeruszálemi egyház feje. Ilyen formán a zsidó keresztény párt uralkodott itt. Nem volt, a ki ellensúlyozza. Jakabot pedig elkábitotta az a tisztelet, a melylyel a farizeus párt és az ebioniták a törvényhez való szoros ragaszkodása miatt elhalmozták. Aztán kevély is lett a Jézussal való rokonságra. Ezeket felhasználva magát mintegy főpapnak képzelte. A Jakabnak tömjénező párt magát ebionimnak (πρωτοι) nevezte, s ez elnevezésre büszkék voltak (Jak. 2,5. s köv.).

Az apostol másnap a kis ázsiai küldöttek társaságában meglátogatta Jakabot (Csel. 21,18.). A vének már össze voltak gyűlve nála. Pál ezeket megölelgette és átadta az alamizsnát. Ezután elbeszélte nekik, minő nagyszerű dolgokat művelt Isten általa a pogányok közt. Azok pedig mindezekért hálát adtak Istennek.

Nem hihető, hogy az apostolok ily jól fogadták volna Pált. Valószínűleg a Cselekedetek szerzője épen úgy megszelídítette a jelen tényeket, mint 51-ben tette volt, az apostoli gyűlés alkalmával. Ezt bizonyítja a galatai levél, amazt az ő politikája.

Miután Pál a maga viselt dolgait eléadta, a vének azt tanácsolták neki, hogy oszlassa el a róla elterjedett rossz hirt, s e végből lépjen bé a fogadást tevő 4 férfi társaságába és

vesse alá magát a tisztulás és fogadalom minden kívánalmainak.

Pál teljesítette is a vének kívánatát és tanácsát. Mind a mellett ez sem tudta eloszlatni a zsidóknak iránta való gyűlöletét. Ezt fokozta az itt töltött 7 nap alatt az, hogy ismerői őt a körülméletlen ezezusi Trophimussal látták járkálni, s azt a hirt terjesztették róla, hogy még a templomba is elvitte. Ez nem volt ugyan igaz. Pál eddigi elveiből kifolyólag nem tehetett olyant, hogy hiveit a templomi cultusban való részvételre kényszerítse. Amde a gyűlölet a legcsekélyebb dolgot is akkora véteknek tekinti, a mit csak vérrel lehet lemosni. Miután pedig a zsidós ker. párt őt határozott ellenségnek tartotta, egyezkedett a fánátikus zsidókkal és életére tört. Római Kelemen a Pál romlását az „irigységnek“ tulajdonítja (Epist. I. ad Cor. 5.).

A Pál elleni gyűlölet végre tettekben nyilvánult. Az elene való felkelésre az ázsiai zsidók adtak jelt, éppen akkor, a mikor ő a templomban a nazireusok szabályaival foglalkozott. „Itt van“ — mondták — „az az ember, a ki mindenütt a zsidó nép, a törvény és a szent hely ellen prédikált, s a pogányokat a templomba hozza.“ E jelre az egész város és különösen a templomi gyülekezet, valamint a papság felzúdult, Pált megfogták és megakarták ölni. A templomban vért ontani szentségtörés lett volna. Kivitték tehát a templom udvarára. S midőn épen le akarták ütni, a római hatóság közbelépett.

A római procurator az I. Agrippa halála után rendszeren Caesareában lakott. Itt a hatóságot a cohors tribunja képviselte, a ki a templom északnyugoti szegletén levő Antonia toronyban lakott fegyvereseivel. A tribun ekkor Claudius Lysias volt. Ez a mint a zajt hallotta, néhány centurióval és egy csapattal lejött a templom udvarára. Az ő közeledtére a zsidók megszűntek Pált verni. Ő pedig Pált lánczokkal megkötöztette, s kérdezte, hogy ki és mit tett. A zsidók rettentesen zúgtak. port szórtak a levegőbe, ruháikat megszagatták, s dühös szemeikkel mind megannyi démonoknak néztek ki. Lysias e zajból Pált a toronyba vienni parancsolta. S midőn a lépcsőhöz értek, Pál görögül arra kérte a tribunt, engedné meg neki, hogy szóljon a néphez. A nyert engedélyre aramei nyelven beszélt. Elmondotta életét, megtérését, hivatását és

Pál megfogatása.

Pál fogságának kezdete.

tetteit, mire a zsidók „öld meg“-et kiáltottak. Erre Lysiás Pált az erősségbe vitette, s veréssel akarta kivenni, hogy miért támadt a zaj. Már meg is kötötték és épen verni akarták. Ekkor Pál megmondotta, hogy ő római polgár. E szóra azonnal ijedten oldatta fel Lysiás Pált, s arra a gondolatra jött, hogy másnap összehívja a papságot és synedriumot, hogy megtudhassa mit hibázott Pál.

A főpap már 10 év óta Ananiás volt, a Nebadaeus fia, a Hanan családjából (Joseph. Bell. Jud. II. 12,6.). Lysiás maga is megjelent a gyűlésen. Pálról a lánczot levétette és a gyűlésbe hozatta. A gyűlés tagjai sadduceus érzelmű papokból és farizeusokból állván, erősen fel voltak ingerülvé ellene. Pál ezek arczáról saját sorsát leolvastván, szólani kezdett. Eléadta, hogy ő farizeus és a halottak feltámadásának hitéért vádolják. E vallomásra a farizeusok pártjára keltek és őt a sadduceusok támadásai ellen védelmezték. E roppant zavarban Lysiás semmit sem tudhatott meg. Tehát a gyűlést bezárta, Pált pedig őrizet alatt a toronyba visszavitette.

A fanatikusok dühe ez alatt folytonosan fokozódott. Sőt Pált Caesareába viszik mintegy 40 zelóta össze is esküdt, hogy Pált megölje. De szándékuk kitudódván, Lysiás elhatározta, hogy Pált Caesareába küldi, részint azért, hogy a nyugtalanságnak Jeruzsálemben elejét vegye, részint pedig azért, hogy e kellemetlen ügyet a procurator nyakába hárítsa. Levelet irt tehát Felix procuratornak, a melyben eléadta, hogy Pálban semmi fogságra vagy halálra való okot nem talált, és esti 9 órakor két centurio felügyelete alatt, lovas és gyalog katonaság kíséretében Caesareába indította. A kíséret reggel Antipatrisba (= Kfar-Saba) ért. Innen a gyalogság visszatért, a lovasság pedig Caesareáig kísérte. Így ért Pál Caesareába 58 augustus kezdetén.

Felix a Nero szabadossa volt, s az 52-ik évben a Pallas pártfogása következtében judeai helytartóvá lón. Erkölcstelen és minden kormányzói talentum nélküli ember volt, olyan, a ki minden aljasságra és gázságra alkalmas és hajlandó. Irtóztató pénzvagyó levén, összekötetésbe lépett a rablókkal (Tacitus Annal. XII. 54. Jos. Antiq. J. XX. 85.), néha saját kezére is rabolt. Kegyetlenül uralkodott. Három királynét vett el egymásután (Sueton. Claud. 28.), házassága által magával Claudius császárral is rokonságba jött. Neje ez időben Drusilla volt, a II. Heródes Agrippa nővére.

A Pált vivő csapat vezére, megérkezésök után, azonnal átadta őt Felixnek a Lysiás levelével együtt. Felix megígérte Pálnak, hogy a dolgot megvizsgálja. Addig is a N. Herodes palotájába küldötte, s egy katona őrizetére bizta. Három nap mulva maga a főpap jött el néhány vénnel Pálnak vádolására. De minthogy sem görögül sem latinul nem tudtak, egy Tertullus nevű ügyvédet vettek fel szószólónak. Tertullus a kihallgatás kezdetén beszédét egy *captatio benevolentiae*-vel kezdette. Menyre-földre dicsérte a Felix uralkodását; ellenben Pált rendezavarónak, a názáreti eretnokség fejének, lázítónak nevezte.

E vádakra Pál azt felelte, hogy ő Jéruszálemben sohasem prédikált, zavart nem idézett elé, s ha a törvényt és prófétákat követni, a halottak feltámadását hinni eretnokség, akkor ő eretnek. Erre Felix az ülést bezárta, azt mondván, hogy a dolgot jobban megbeszéli Lysiással.

Néhány nap mulva Felix és neje magok elé vitették Pált, hogy halljanak tőle valamit a Krisztus felől. Pál előadta az ő nézetét az igazságról, mértékletességről és a jövő ítélétről, mire Felix elbocsátotta. Azonban Felix szeretett volna valami hasznot húzni a Pál fogságából. Gondolta, hogy Pál nagy összeget fizet neki a szabadon bocsátásáért; vagy ha nem, akkor fogva tartja és így a zsidók kedvét nyeri meg. Ezért két évig tartotta fogva Caesareában. E fogságában gyakran meglátogatták őt tanítványai, u. m. Timotheus, Lukács, a thessaloniki Aristarchus, Tychicus és Trophimus, s parancsait minden irányban elvitték az ő egyházaihoz.

A Felix kegyetlen uralkodása saját sirját ásta meg. Alattvalói gyakran bévádolták Rómában. S minthogy Pallás 55 óta befolyásából sokat veszített, a római udvar Felix helyébe egy határozott derék férfit küldött procuratornak Caesareába, *P o r c i u s F e s t u s t*. Festus megérkezése után három nappal Jéruszálembé ment. Itt a főpap Ismael, a Phabi fia, az egész sadduceusi (= főpapi) párttal felkereste, s első kérésök is az volt, hogy a procurator Pált hozassa vissza Jéruszálembé. Gondolták, hogy itt megölhetik. Festus azt felelte nekik, hogy Caesareában ki fogja hallgatni a vádlókat és vádlottat.

Festus 10 nap mulva Caesareába visszatérvén, kihallgatást tartott. De Pál látva, hogy Festus a zsidókat meg akarja

nyerni, a császárra appellált. Ez appellációra Festus elhatározta, hogy Pált Rómába küldi.

Pál római útja.

E közben II. Heródes Agrippa és nővére Berenice meglátogatták Festust Caesareában. Agrippa hallani vágyván Pált, Festus másnap ülést tartott, a melyen a sereg tisztjein kívül a város tekintélyes férfiai is jelen voltak. Pál eléadta, hogy őt a feltámadás hitéért vádolják. Eléadta bibliai alapon kedvező tételeit. Mire Festus az ő józan római eszével azt mondotta, hogy ez ember semmi rosszat nem tett. Agrippa is úgy vélekedett, hogy ha Pál a császárra nem appellált volna, szabadon lehetne bocsátani. Azonban miután Pál az appellációt vissza nem vonta, Festus őt néhány más fogolylyal együtt, egy Julius nevű centurio felügyelete alatt, a prima Augusta Italica legióból, Rómába indította. Vele utaztak Timotheus, Lukács és Aristarchus. (Csel. 27,2. Fil. 1,1. 2,19. Kol. 1,1. Filem. 1. Zsid. 13,23.)

Épen az őszi éjnap-egyen tájatt volt, midőn Adramyttiumból útra indultak. Néhány napi viharos tengeri út után megérkeztek Lyciának myrai kikötőjébe. Az adramyttiumi hajót itt hagyták és Julius egy Rómába menő alexandriai hajó kapitányával szerződésre lépett, hogy őket Rómába vigye. A hajó erősen meg volt terhelve, 276 személy volt rajta. *)

E terhelt hajóval nehezen haladhattak. Azonban mégis megindultak és Knidoson át Kréta felé tartottak, hol a lasaeai kikötőbe megpihentek. Miután a Tisri (= október) hónapban tartatni szokott bőjtön túl voltak, a mi a zsidó előtt azt az időt jelölte, melyben a tengeri út nem volt többé biztos, Pál azt ajánlotta a kapitánynak, hogy maradjanak a kikötőben. De az nem hallgatott rá. Kiindultak tehát és a sziget oldala mellett elhaladva, a phönixi kikötő felé tartottak. Ekkor hirtelen egy keletről jövő vihar megragadta a hajót és a nyílt tengerre vitte. Mintegy 14 napig hanyódtak a tengeren, míg végre Málta közelében hajótörést szenvedtek. A maltaiak szivesek voltak irántok. Itt maradtak a 60-ik év november 15-től 61 február 15-ig, tehát 3 hónapig. Ekkor Julius a foglyokkal és katonáival egy más alexandriai hajóra, a „Castor et Pollux“-ra ült, a mely a sziget kikötőjében telet. E hajóval 3 nap alatt egy jó déli szél segítségével Puteoliba értek. Az itteni keresz-

*) A B codexben egyedül van 77. Csel. 27,37.

tények kérésére Julius megengedte, hogy 7 napig itt maradjanak. A Pál jövetelének híre elterjedvén, a Forum-Appii postaállomáson, Rómától 43 mértföldre az appiusi úton egy új követséggel találkozott. Innen 10 mértföldnyire, a pontini mocsárok táján, a „Három fogadó nála” ismét új ker. sereg várt rá. E sereg tovább kísérte, s így Pál a 61-ik (némelyek szerint a 62-ik) év mártiusa havában, a Néró uralkodása 7-ik évében, a Coesennius Poetus és Petronius Turpilio consulsága alatt Rómába ért.

Rómában átadták őt a Praefectusnak és két évig volt fogva. *) Két év múlva a 64-ik évi Julius 19-ike után kevéssel, a Néró-féle keresztény üldözés alkalmával vértanui halált halt (Clem. Epist. I. 93—96.). Az ostiai úton sokáig mutatták a helyet, a hol lefejezték (Euseb. HE. II. 25,7.).

A Muratoriféle töredék (38. 39.) Pálnak spanyolországi útjáról emlékezik. Ez azonban nem valószínű. Ezt szerző csupán Róm. 15,24,28-ból következteti. A 4-ik száz óta az a hír terjedt el, hogy Pál Néró alatt a római fogságból kiszabadult, Spanyolhonban járt; végre ismét római fogságba került, s itt Péterrel együtt vértanui halált halt. Ha Pál a Néró-féle üldözés alkalmával halt meg, e körülmény az ő kiszabadulását és egy 2-ik fogságát teljesen kizárja. Eusebius is mondának tartja (HE. II. 22,2.), sőt a Kelemen tudósításai is ellene mondanak minden ilyes feltevésnek.

34. §. Pál apostol vallási nézetei.

Pál apostolnak fennebb ismertetett négy levelének **) hitelességéhez semmi kétség nem járul. E négy levél magában foglalja az apostol saját szerű mély vallási felfogását, a mely szét-törve a zsidóság szűk korlátait, a maga szabad szellemével önállóságra és világtörténeti jelentőségre emelkedett.

A Pál vallási öntudatának saját szerűségét az ő hirtelen való megtérése, s előbbi életével ellenkező életmódja magyarázza meg. Ő a ker. vallást a zsidó vallástól absolute különböztetvén, új, önálló elvnek tekintette, a minek következményei egyfelől a törvény el nem ismerésében és a messiási üdv egyetemességében, másfelől a bűn és kegyelem, a törvény és evan-

*) Hilgenfeld szerint Pál caesareai fogságában írta a Filemonhoz intézett levelet; a római fogságából a Filippibeliekhez írottat,

**) L. 9. köt. VII. VIII. tanulm. Szerk.

gelium, az ó és új szövetség, Mózes és Krisztus közti ellentétben állottak.

Az ős, zsidó kereszténységben az isteni törvényhez való eddigi viszony és a törvény külső tekintélye megszűnt, s az embernek az isteni törvényhez való erkölcsi viszonya bensőbb lett és átalakult. Az Istenhez való emez új vallás-erkölcsi viszonynak kijelentésében áll a valódi igazságosságnak és a törvény betöltésének új, megváltó ereje, elve és tartalma.

Pál is ez ős kereszténységnek eme kijelentési tényéből Pál Krisztust eszményíti. indult ki. Csak hogy nála az isteni akarat iránti odaadás megváltó elve helyébe Jézus egyénisége lépett, a ki az új kijelentés és megváltás történeti tényezője volt. Nála Krisztus a megváltás elvévé válik. Így az eddigi történeti Krisztus egy csupa dogmai, eszményi Krisztussá, a szellemi, égi ember az ég urává (1. Kor. 15,47. 2,8.) lesz. Ő Jézust nem testi, hanem szellemi értelemben vette.

Az ős'zsidó kereszténység a názáreti Jézust valódi messiásnak tekintette, a kit az ó testamentomi próféták megjósoltak. S bár a Jézus szenvedése és halála ellenkezett a zsidó messiási képzelődéssel, ez ellenkezést az ős kereszténység a Jézus feltámadásával enyészttette el. Pál a feltámadást egy általános szemléletté emelte, s a zsidó nemzeti képzelődésen feljülemelkedve, a messiást egyetemesebb, tisztán szellemi légkörbe emelte.

Pál apostol előtt Krisztus, az ő halála után magasztosult, szellemi alakban jelent meg, mint égi isteni ember, a ki az ő szenvedésével és halálával a ker. vallásnak megkülönböztető jellemet és fontosságot adott. Ellenben Jézusnak megváltó erejét ismét a személyes lét légkörébe szállítja le, s az ő halálát a mi Jézusnak teljes szabad akaratu cselekedete volt, a maga eredeti történeti fontosságából kivetkeztetve, egy hamis, egyoldalú transcendentalismussá változtatja.

Ilyen formán a ker. felfogásban módosulás állott be, a mely annak további történeti fejlődésére jelentékeny hatásu volt. Pál a Jézus öntudatában eredetileg létező, s az ős kereszténység öntudatába is átment közvetlen megváltási ténnyt (= az isteni akarat iránti teljes odaadást) egy új megváltási tudattá változtatta, s ez által a törvény tökéletes betöltése eredeti, gyakorlati viszonyát oly elméleti és természetfeletti viszonynyá alakította át, a melyben Krisztus sze-

mélye az isteni üdvvel azonos. Az isteni akarat iránti teljes odaadás helyébe a Krisztusban való hitet helyezte.

A Pál nézeteinek kiindulási pontját a bűnről való nézet és a törvény fontossága teszi. A központot az a megváltás képezi, a melyet a Krisztus szenvedése, halála és feltámadásában való hit általi megigazulás közvetít. Gyakorlati végezdéljét az Isten fiainak a Krisztus szellemével való közösségbeni szabadsága és az ő visszatértének reménye alkotja.

Pál apostol a megigazulás tanát tagadólag így fejezte ki: **A megigazulás negatív.**
 az ember nem a törvény cselekedeteiből igazul meg. A δικαιοσύνη tárgyilag véve, az a viszony, a melyben az ember Isten előtt megigazul, alanyilag az emberi akaratnak Istenhez való viszonya. A judaismus megigazulási alakja megkívánja, hogy az ember a törvényt teljesen bétöltse (δικαιοσύνη ἐξ ἔργων νόμου). Az ἔργα νόμου a mózesi törvényt teszi, a melynek czélja ἐργαζεσθαι τὸ ἀγαθόν (Róm. 2,10.). A pogányoknak hasonló törvényük volt a lelkiismeretben (Róm. 2,14. s köv.).

Pál a törvény felől úgy vélekedik, hogy az οὐ δύνανται ζωοποιῆσαι (Gal. 3,10.), bárha azért van is, hogy életet és boldogságot adjon. A törvény elégtelenségének oka a testben van (Róm. 8,3.), a melyet a törvény hatalma megbénít, s egyszerű székelye a vétkeknek és halálnak (Róm. 5,12.). Míhelyt a test a szellemet legyőzi, eléáll a bűn (Gal. 5,19. s köv.). Ez a test (σὰρξ) az egész ember felett uralkodó érzéki elv, a mely a vétket szüli, úgy hogy a természeti ember elébb csupán σαρκικός és ψυχικός, s csak akkor lesz πνευματικός-sá, midőn a Krisztusban való hit által szellemiesül (1. Kor. 2,14. 3,1. s köv.). A bűnnek először a törvény adott lételt, valódiságot: ἡ δύναμις τῆς ἁμαρτίας ὁ νόμος (1. Kor. 15,56.); mert a bűn tudata nélkül bűn nem létezik, a bűn ismeretét pedig a törvény eszközli (Róm. 3,20.). A testi ember a szellemi törvényt való folytonos harcából mindaddig nem menekülhet (Róm. 7,14. s köv.), a míg a törvény alatt van. Következőleg ἐξ ἔργων νόμου nem is igazulhat meg, csupán törekedhetik feléje (Gal. 2,16. Róm. 3,20.).

A megigazulásnak eme tagadólagos felfogása egyszerűen **A megigazulás állítólag.**
 annak állítólag felfogására vezet, a melyet Pál így fejezett ki: az ember hit által üdvözüli. Miután szerinte Krisztus az evangéliumnak tartalma, úgy az azon alapuló predikációkból folyó hit (Gal. 3,2.5. Róm. 10,17.) lényegileg nem egyéb, mint πίστις ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ (Gal. 3,36.), szorosabban meghatározva

az ő engesztelő halálában való hit (πίστις ἐν τῷ αἵματι αὐτοῦ) (Róm. 3,25. 4,24.25.). Minthogy pedig az emberben a δικαιοσύνη-hez szükséges ἔργα νόμου nincs meg, sőt ennek helyét a bűn foglalja el, a melyet a törvény átkoz és kárhoztat, — ezért Krisztus magára vette a törvény átkát, s minket attól megváltott (Gal. 3,10—13.); egyszersmind elszenvedte éretünk a halált, a bűn büntetését, a mit a törvény a bűnös emberre szab. Az ember a törvény átkától megszabadul a Krisztusban és az ő kereszthalálában való hit által, mert Krisztus az ő halálával Istent kiengesztelte, a ki a bűnös emberekre haragudott (Róm. 5,9.); egyszersmind maga Isten is kiengesztelődött Krisztusban az emberekkel (2. Kor. 5,19.) az által, hogy Krisztus, a ki minden bűntől ment (2. Kor. 5,21.) volt, ez emberekért meghalt és bűneiket magára vette (2. Kor. 5,15.).

Ebben áll tehát Istennek a Krisztus halálában nyilvánult kegyelme, a melynek mi részesei vagyunk, ha a benne való hit által magunkat vele egynek tudjuk és őt felöltözzük (Róm. 6.). A bűn a Krisztussal való hit általi életközösség következtében kettős módon szűnt meg. Először is a σάρξ (= test) halála a bűn halála. A test meghalt, mivel Krisztussal együtt meghalt, ő pedig azért feszítettett keresztre, hogy a bűn testét megsemmisítse (Róm. 6,6.). A ki Krisztusban hiszen, többé a bűn szolgája nem lehet (Róm. 6,11.), mert a bűnre, s evel együtt a törvényre nézve is meghalt (Róm. 7,5. s köv.). Az ember tehát nincs többé a törvény alatt, hanem egy új szellemi viszonyba lépett (Róm. 7,4—6.), a melyben Krisztusnak élete a mi életünk is (Róm. 6,8—11.). S ez a második mozzanat: nem én élek tulajdonképpen, hanem a Krisztus él bennem, s én annak élek, a ki érettem meghalt és feltámadott (2. Kor. 5,14. Róm. 14,7.9. Gal. 2,20.). A hit munkáló szeretetté válik, melyben a törvény Krisztus törvényévé lesz (Gal. 5,6.14. 6,2. 1. Kor. 9,21.). A törvénytől való mentesség nem egyéb, mint δουλεύειν ἀλλήλοις δι' ἀγάπης (Gal. 5,13.), s a kik a Krisztuséi, azoknak teste kívánságaikkal és szenvedélyeikkel együtt megfeszítettett (Gal. 5,16.18.24. Róm. 6,6.).

Miután Krisztus mindenkiért meghalt, ennél fogva a benné való hit által mindenek egy testté lesznek Krisztusban (1. Kor. 12,12. 13,27. Róm. 12,5.): σῶμα Χριστοῦ καὶ μέλη ἐκ μέρους, mert egy lélek által mindnyájan egy testté keresztelkedtünk (1. Kor. 12,13. Gal. 3,27.28.). Azonban ez az egy lélek különböző aján-

dékokban nyilvánul (1. Kor. 12,4. s köv.). Miként a templom szent, úgy a keresztényeknek is Isten szent templomává kell lenniök (1. Kor. 3,16. s köv. 6,19.). S miként Krisztus szent és a megszentelés lelke van nála, úgy a keresztények is nem csak kegyelemre vannak híva a Krisztusban, hanem ők is szentek és meg vannak szentelve Krisztus Jézusban (1. Kor. 1,2.), benne vannak és élnek (1. Kor. 1,2,30.), s a mi őket egymástól elválasztja, az magának Krisztusnak részekre osztása (1. Kor. 1,12.).

A ker. egyház egyúttal Krisztusnak, mint vőlegénynek, menyasszonya (2. Kor. 11,2.). A Krisztusban való közösségbe kereszttség által lehet bėjutni, s a kik megkeresztelkednek, azok Krisztust öltözik fel (Gal. 3,27.). A kereszttség képes értelemben a bűn lemosása; a keresztények le vannak mosva, megszentelve és megigazitva az ur Jézusnak nevében az Istennek lelke által (1. Kor. 6,11.). Ez a lélek a kereszttségben mint az új élet elve jelenik meg (1. Kor. 12,11—13.).

A ker. életközösségnek egy más hasonló eleme az ur i ^{Uri vacsora.} vacsora (1. Kor. 10,1. s köv.), mert a hálaadás pohara, a melyet megszentelünk, a Krisztus vérével való közösülésünk; a megszegett kenyér a Krisztus testével való közösülésünk (1. Kor. 10,16.). S mind ez arra való, hogy folytonosan emlékezzünk a Krisztus haláláról (1. Kor. 11,23. s köv.). Igy az uri vacsora, e tekintetben, a ker. vallásnak történeti központja.

A kereszténység kora előtt hiányzott a valódi üdv. E kor ^{Különbség az ó és új törvény közt.} csak a δικαιοσύνη ἐξ ἔργων-t ismerte; ellenben a δικαιοσύνη ἐκ πίστεως; a ker. idők előnye. Az emberiség eme két külön korszakát Ádám és Krisztus képviseli. A bűnösség állapotát és a halál uralmát Ádám, az emberiség ős atyja, az üdv és kegyelem elvét Krisztus képviseli (Róm. 5,12—21.). E tekintetben a judaismus és a ker. vallás hasonló, a mennyiben mind a kettő a bűn uralma alatt áll (Gal. 4,3,9.). A törvény a bűn uralmát csupán erősítette és nagyobbitotta (Róm. 3,20.), mert a bűn a törvény által jött tudomásra. A hol pedig a bűn a maga legfőbb fokát elérte, ott a kegyelem annál hatályosabb (Róm. 5,20.), a megváltás szüksége annál elevenebb.

A zsidó vallás az Isten-tudat magas fokán állott (Róm. 1,16. 3,1.), s a pogány vallás felett az az előnye volt, hogy üdvöt és kegyelmet ígért (Róm. 9,4,5.). Ez által a judaismus mintegy a ker. vallásban kijelentett megváltási tény típusa

(1. Kor. 5,7. 10,1. s köv.). A kereszténység előtti kor a szolgaság állapota, szemben a ker. idők szabadságával és fiúságával. Ezért küldte el Isten, mihelyt az emberiség megért, s az idő teljessége eljött (Gal. 4,4.), a maga fiát Krisztust, a ki a szellem és szabadság uralmát megalapította, s erről feltámadásával bizonyosságot tett (1. Kor. 15,15. s köv. 36. s köv. 50. s köv.), legyőzvé a halált s elérvén a *δικαίωσις ζωής*-t (Róm. 5,18.).

A Krisztus iránti esengés csatlakozott az ő visszatértében való reményhez, a mely véget vet a világ jelen folyamának (1. Kor. 15,52.). Pál szerint a ker. ember a jövőnek él, reményét Krisztusba helyezi (1. Kor. 15,19.32.). Ez a Pál játszzerű dogmája.

SIMÉN DOMOKOS

kézirataiból.

AZ AGATHYRSOK VALLÁSA S VALLÁSOS JELVÉNYEIK FELŐL.

Kik voltak Erdély lakói a neolith korszakban? ez egyike az ethnographia nehéz, mondhatjuk tövises kérdéseinek. A neolith korszak telepeinek kutatása közt Hunyadmegyében, ezen kutatás nagyérdemű kezdője s folytatója Torma Zsófia úrhölgy *) nem hogy az egykori kőépületek maradványaira talált volna, de még kőrakást is eddig sehol se talált, már pedig a dákok kőházakban laktak s építkezésök felől kedvező véleményre jogosít fővárosuk Sarmizegethusa hire. A K. u. e. V-ik században a Maros folyam partjain Agathyrsok laktak s a hunyadmegyei neolith kőkorszakból való telepeket határozottan nekik tulajdonítanak, ha ez iránt nem egészen alaptalan kétség nem fordulhatna elő, de egyfelől az eredetökkel foglalkozó mythus Herodotnál őket más tartományból származtatja, másfelől Herodot aranydúsnak nevezi e népet, Torma Zsófia úrhölgy pedig az általa kutatott telepeken eddig aranyból és ezüstből készült tárgyakra nem talált.

Azonban e két körülményből merithető kétség bővebb megfontolás után alig tartható olyanoknak, mely miatt egy történetileg ismeretlen autochton ős népnek kelljen tulajdonítanunk a kérdéses korszak telepeit, mert az említett mythust nagy valószínűséggel a turáni eredetű pontusi Skytha népnél eredettnek s általok saját dicsőségökre költöttnek mondhatjuk, az arany és ezüst hiánya pedig nem fog meglepni a mindennapi élet való és képzelt szükségeire szolgáló tárgyak közt. Az aranydús Mykenaeiben (πολύχρυσος Homernél, l. Odysseia III, 305) is csupán csak a királyok temetőiben találtattak különböző aranyból készült tárgyak **) s valószínűleg az Agathyrs

*) Azon szavak, melyeket e század elején egy magyar hölgy Takács Éva intézett kortársaihoz buzdításul hazánk vidékeinek monographiái megírására, nem hangzottak el a pusztában s szintén magyar hölgy azon jeles kutató, ki Hunyadmegye megírandó monographiájához oly nagybecsű anyagot gyűjtött.

***) L. Dr. Schliemann H. „Mykenae“ című művét (Lipscse, 1878.).

királyok s főemberek temetőiben is, ha ilyenek valaha találhatni fognak, az ékszerek és arany s ezüst tárgyak nem fognak hiányozni. A Dákok és Geták tudvalevőleg thrák eredetűek voltak s valószínűleg az Agathyrsok is ezen népfajhoz tartoztak, noha Herodotnál párszor említettnek szláv eredetű népekkel együtt, így a többi közt a IV. könyv 19-ik fejezetében, melyről alább lesz szó. Az Agathyrsok más tartományból jöttek későbbi hazájokba, mondja Herodot, s az új hon elfoglalásának okát is adja egy általa számunkra megőrzött skytha eredetű hitregében, melyben Skythes s két testvére Agathyrso s Gelonos Herakles fiainak mondatuak (IV. 108.). Ezen mythus az Agathyrsokat s a Gelonokat a Skytháktól élesen különbözteti meg. A Gelonok Herodot szerint eredetileg görögök voltak, kik a Budinok földjén telepedtek meg. A Budinok nagy valószínűséggel szláv fajú népnek tarthatók. A Maros (Μάρτις) az Agathyrsok földjén ered (IV. 49.) s ezek szomszédjai Neuroknak neveztetnek, mely népet Herodot helyesen különbözteti meg a ponthusi Skythák uralkodó hordájától, mert azok valószínűleg szláv népfaj voltak (IV. 100.) A Skythák egy köztök s a Perzsák közt támadható háboru magokra nézve kedvezőtlen kimenetelétől tartva keresik háboru esetére az Agathyrsok szövetségét (IV. 102.), melyet azonban ezek csak feltételesen ígérnek meg, mint a hogy ezt alább látni fogjuk (119. f.). Midőn a Skythák az Agathyrsoknak követjeik által tudokra adták, hogy az üldöző ellenség elől hozzájuk menekülnek, ezek határozottan kijelentették, hogy őket tartományokba be nem bocsátják (IV. 125). Így történt, hogy a Skythák az Agathyrsok földjét át nem lépték. Ez az Agathyrsok történetének Herodotnál előforduló rövid kivonata. Szokásaikat, intézményeiket illetőleg felőlök való tudásunk kevésre szorítkozik. Herodot IV. könyve 104-ik fejezetében e népet kéjelgőnek s aranykedvelőnek nevezi, — ezen tulajdonságokra nézve különböznek a Dákoktól, kik hadakozó s jó erkölcsű nép voltak. Azt is mondja Herodot az Agathyrsokról, hogy nejeiket közösen birták s ezért irigység s ellenségeskedés nem volt közöttük. Vergil azt mondja rólok, hogy festették magokat „picti“ (Aeneas 4. 116.) s ez a szokás egy pipere-kedvelő népnél nem meglepő. A viennus szerint nem azért neveztetnek „picti“-nek, hogy festenék magokat, hanem színes tarka ruháik miatt. Az építkezésben úgy látszik jártassággal

nem bírtak s e tekintetben az utánok következő Dákok őket jóval felülhaladták.

Az Agathyrsok vallását illetőleg egy igen érdekes tudósítás maradt fenn Herodotnál (IV. 119.). E tudósítás az eredeti szövegben így hangzik: *νῦν δὲ ὑμεῖς τε ἐς τὴν ἐκείνων ἐσβαλόντες γῆν ἀνευ ἡμῶν ἐπεκρατέετε Περσέων, ὅσον χρόνον ὑμῖν ὁ θεὸς παρεδίδον καὶ ἐκείνοι, ἐπεὶ σφας ὠτοῦς θεὸς ἐγείρει, τὴν ὁμοίην ὑμῖν ἀποδιδούσι.* Mielőtt e pár szót lefordítanám, előre kell bocsátanom ezen fejezet tartalmát. A Skythák a köztők s a hatalmas Perzsák közt kiütött háboru alatt néhány velök szomszédos nép királyát tanácskozáásra hívták meg azon szándékkal, hogy ezekkel a Perzsák ellen szövetségre lépjenek. A Gelonok, Budinok, Sauromaták a kivánt segedelmet megígérték, de az Agathyrsok, Neurok s velök együtt még más három nép a segítséget megtagadják s tagadó válaszukat azzal indokolják, hogy a Skythák voltak a háboru kezdői s megtámadták a Perzsákat anélkül, hogy az igazságtalan háboru előtt azon királyokkal tanácskoztak volna, kiktől most szorult állapotukban segedelmet kérnek. Az Agathyrsok, Neurok s a velök tartó három nép válaszában a legjelentékenyebb azon mondat, melynek görög eredetijét fenn közöltem, u. m. „ti nálunk nélkül — minket szándékunk felől meg se is kérdezve — rohantátok meg a Perzsák birodalmát s uralkodtatok felettök addig, míg azon Isten megengedte, ki most a Perzsákat vezeti ellenetek s ezek nektek majd a kölcsönt visszaadják.“ Az itt mondottak szerint az Agathyrsok, Neurok, Androphagok, Taurok egy oly Istenben hittek, ki nem egy vagy más népnek külön istensége, hanem a külön népeknek közös Istene, a ki a világtörténet eseményeit bölcs akaratja szerint intézi, a különböző népek iránt igazságos, jutalmaz és büntet. A vallás történetében különös tünemény, hogy a kéjelgő Agathyrsok, a varázslattal foglalkozó Neurok, a vadindulatu Androphagok, a Taurok — az ó kor híres kalózi — voltak ép azon népek, melyek az emberi nemnek egy közös igazságos Istenében hittek!

Ha nem csalódunk azon véleményünkben, mely szerint az Agathyrsok nép lakta Erdélyt a neolith korszakban, vallások felől való ismeretünk még gyarapodik azon korszak leletei által. A neolith telepek fáradhatatlan kutatója Torma Zsófia úrhölgy a tordosi telep egyik temetőjében egy magába összeomlott emberi csontvázra talált s erre vonatkozólag a tu-

dós kutató ezen telepekről irt könyvében a következőket írja : „A halott arczczal keletnek volt ültetve, mit bizonyít . . . azon körülmény, hogy a kéz és lábujj izületei egymáson feküdtek.“ *) Tehát a napkelet azon nép előtt vallásos jelleggel bírt s ezen égtáj imádandó volta legalább is valószínűvé teszi azon feltevést, hogy a tordosi telep ős lakói az égbolt fénytünetei közt leginkább az emberiség s az egész természet nagy jóltevőjében, a napban imádták azon főlényt, melyet az égbolt többi fényt árasztó tüneményeiben is jelenlevőnek s ezekben s ezek által nyilatkozóknak éreztek és hittek. A sugárzó nap képét látjuk több Tordosan talált agyagkeréken s cseréptöredéken. Az agyagkerekeknek Torma Zsófia helyesen tulajdonít vallásos jelleget s nem ok nélkül helyez nagy súlyt ezekre. Több ilyen cseréptöredéken s agyagkereken a nap jele mellett vagy körülte a csillagok jelei is előfordulnak s egy cserép edény aljának sima lapján a nap jele mellett a hold sarlóalakja is előfordul. **) Fontosak a kereszt alakú diszítések is, melyekről való nézeteimet talán egy más alkalommal fogom előadhatni. Torma Zsófia úrhölgy szives volt mult év decz. végéről hozzám intézett leveléhez némely újabban ugyancsak Tordosan talált agyagkerekek rajzát mellékelni s ezen tizenegy ábra közt különösen a 2-dik számú ép kerék s a 3-dik számú keréktöredék érdekelték leginkább. A 2-dik számú keréken középtűt egy nagyobb kör s két oldalán három kisebb kör látszik s a harmadik számun, melynek nagyobb része maradt meg, csakis a nagyobb kör egy része s az egyik oldalon levő három kisebb kör látszik, de kárpótlásul a hiányzó darabért a nap korongja felett a hold sarlóalakjának egy része még jól kivehető s ugyan ezen alak látszik a 4-ik kereken is, de ezen úgy látszik, csak négy csillagjel fordult elő. E rajzok élénken emlékeztetnek egy Schliemann által Mykenaeen talált pecsétgyűrűre, melyen a hat csillagjel oroszlánfej alakjában fordul elő. Gladstone a fáradhatlan kutató Schliemann „Mykenae“ czimű könyvéhez irt előszavában a pecsétgyűrű rajzát a Homer által leirt Achilleus paizsán ki-domborodó $\tau\epsilon\lambda\epsilon\alpha$ -val hasonlítja össze. ***) A hat csillag oroszlánfej alakját a mykenaei pecsétgyűrűn Gladstone szerint a

*) Kolozsvárott, 1879-ben, I. a 8-dik lapon.

**) L. Torma Zsófia művének VIII. tábláját.

***) Mykenae, Lipcse, 1878. I. az előszó XXVII. XXVIII. lapjait.

hellén népszellemnek a természet figyelmet megragadó tüne-
ményei valamely emberi vagy állati alakban való személyesi-
tése iránt viseltető erős hajlama magyarázza meg, így látjuk
ezt a hetevény (Pleiades) közelében látszó Orion csillag pél-
dájában is. Az illető két tordosi agyagkerék alakja a myke-
naei rajznak megfelelőleg talán a földünket körülövedző világ-
tengert jelenti, mert egy ily hit a világtenger felől, nem csak
H o m e r n é l van meg, hanem úgy látszik, a görögökön kívül
több más árja népnél is megvolt, p. o. a Perzsák is hittek egy
derja muhit-ban. H o m e r a teirea-ját A c h i l l e u s
paizsán következőleg írja le *):

Ἐν μὲν γαῖαν ἔτευξ', ἐν δ' οὐρανόν, ἐν δὲ θάλασσαν,
ἠέλιόν τ' ἀκάμαντα, σελήνην τε πλήθουσαν,
ἐν δὲ τὰ τεῖρεα πάντα, τάτ' οὐρανὸς ἑστεφάνωται,
Πληιάδας θ' Ὑάδας τε τό τε σθένος Ὀρίωνος,
Ἄρκτον θ', ἣν καὶ ἄμαξαν ἐπίκλησιν καλέουσιν,
ἣτ' αἰτοῦ στρέφεται καὶ τ' Ὀρίωνα δοκεῖει,
οἷη δ' ἄμμορός ἐστι λοετρῶν Ὀκεάνοιο **)

T o r m a Z s ó f i a többször idézett jeles ismertetése 7 és
8 lapján a következőket olvasom: „Érdekes, hogy ezen temet-
kezési gödör (t. i. az egyik tordosi temetkezési gödör) felett
40 cm. magasan . . . , sövény kunyhó maradványai alatt, tűz-
hely telep van, tehát lakás a sir tetején, tán így gondolták
hamvaik nyugalmaát biztosíthatni.“ A halhatatlanságnak leg-
alább sejtelve él azok lelkében, kik magokat folyvást kapcsol-
tatban érzik kedves halottjaikkal s egy ily szoros kapcsolatot lá-
tunk ez esetben is. Még egy más körülmény is azt sejtítetteti
velünk, hogy Erdély lakói a neolith korszakban hittek a lélek
halhatlanságában, úgy mint az egyik sirban két ivó edény da-
rabjai találtattak, melyek itt valószínűleg, mint a görög nép-
nél az ókortól fogva egész mostanig a sírűregbe dobott vízzel
telt edények darabjai, jelképei a testiség hüvelyéből kibonta-

*) Ilias, XVIII. 482—498.

**) Ó kiveré az eget, földet, tengervizet arra,
A' fáradhatlan napot úgy, mint a tele holdat;
Minden csillagokat, mint szép koronáit az égnek,
Pleiadák 's Hyadákkal együtt az erélyes Oriont;
Medvét, melynek egyébképen vezetéke szekér is,
Mely ugyanott forog, és mely Oriont ott lesi távol,
Egy maga részvétlen hullámiban Okeanosnak.

Szabó István szerént.

kozó lélek magasba törekedő reptének. A mykenaei sirokban is találtak cserépedény töredékeket s a görög régiségek főfelügyelője Panagiotes Eustrafiadés ezek megtekintésénél Schliemannt arról értesítette, hogy a görög nép-nél mai nap is létezik azon szokás, hogy az elköltözött kedvesek sirjaira vízzel telt cserépedényeket dobnak, az edény darabokra törik s a belőle kifolyó viz csak rövid ideig látszik s utóbb láthatlanná válik.

Gróf KUUN GÉZA.

A VALLÁS RÓL.*)

Míg ember lesz a földön, a ki reményleni tudja azt a minincs, addig: Isten és vallás is lesz.

Az ember természetében van, hogy mindig teljesebb igazság és teljesebb boldogság után vágyik: e vágy szülöttje mindig minden Isten és religio.

Az ember az Isten eszméjében a tökéletesedés, az ég eszméjében a boldogság után való vágyat fejezi ki.

A tökéletességet és boldogságot az ember mindig fejlettsége arányában képzele: tehát Istenét és paradicsomát mindig maga teremti, de az ösztönt, mely ezek teremtésére készíti, már nem maga teremti.

Míg szive és lelkiismerete lesz az embernek, addig az ember vallásos érzelem nélkül ép úgy nem képzelhető, mint nem képzelhető a világ-egyetem gravitatio nélkül.

Ha az ember csak értelem volna, talán atheista lehetne, de mert szive és morális érzelme is van: ez az Istent mindig revelálja.

A szegény ember-szivnek bánata és szenvedése, de öröme és lelkesedése perczében is, nem csak gyakori csalódásában, de csalódásai daczára, újra és mindig megújuló reménye érdekében is, az Istenre szüksége van.

A mindenséget a tudósok az Isten nélkül is construalhatják, de a legelső becsületes ember megjelenésével a világon, az Isten szükségessége előállott.

És még az igazság vágya az ember lelkiismeretét, és a tökéletesedés vágya szivét el nem hagyja, addig az Istenre mindig is szüksége lesz. Az ember moralitásához és életében mindig nagy, sőt a legnagyobb segítség, az a nagy reménység, mit Istennek nevezünk: nyomoruságaink közepette, szegénységünkben, ez az eszme a legnagyobb gazdagságunk, gyenge-

---

*) A mélyen t. író a „Magyar Polgár“ idei márt. 31. sz. tárczájában egy érdekes vallásos tartalmu levelet közölt. Jelen cikkben az ott kifejezett nézeteknek részleteseb kifejtését vesszük olvasóink.

ségünkben és a legjobb erőnk és sötétségünkben, ez a legfényesebb világosságunk, értelmünket az igaz keresésére ez ösztönzi, akaratumkat a jóra e melegíti, és elfáradt, elcsüggett szívünket ez üdíti föl.

Comte Agoston és még sokan azt állítják ugyan, hogy az Isten eszméje és a vallás, a tudomány és civilizatio által eliminálódnak. A tapasztalat ellenkezőt tanusít, de az ember természete után is ellenkezőt kell állitanunk. A vallásos érzelem a civilizatio fejlődésével, nem hogy kialudnék, de mindig fejlődik: a megnőtt folyam, forrását, soha nem semmisitheti meg.

Az ember véghetetlen vágyai és a valóság között — különböző név alatt ugyan — de a közvetítő és kibékítő, mindig az az eszmény, mit mi Istennek nevezünk.

Tünékeny lények és dolgok vesznek körül, magunk is töredékenyek, mulandók vagyunk, de szűk terünkön, és rövid időnkön túl és felül, vágyunkkal mindig a véghetetlen és örökkévaló felé aspirálunk.

Ha látjuk és elgondoljuk, hogy a barázdába vetett magból hogyan lesz virág, gyümölcs, hogyan lesz a szikrából láng, a cseppekből folyam ;

ha elgondoljuk, hogy egyik dolog a másikból miképen alakul és fejlődik, a halálból élet, és az életből halál, és újból élet hogyan lesz ;

ha látjuk és elgondoljuk, hogy az értelmi és erkölcsi ember a fizikai emberből hogyan fejlődik ki és hogy az égi testek, a világ-rendszerek határolt körükben láthatatlan tengelyük körül mikép forognak ;

ha elgondoljuk, hogy minden tünemény állandó törvények által kormányoztatik, a nap abban a barázdában forog ma, melyben forgott tegnap, és holnap is abban forog, a delectú minden körülmények közt a sarkok felé mutat ;

és ha elgondoljuk, hogy minden a mi van, egy benső ösztönnek, vagy harmoniának engedelmeskedve, a zür-zavar felett folytonosan győzedelmeskedik —

lehetetlen meg nem érteni, és el nem ismerni, hogy a természet és világ-egyetem universalis értelem szerint él és fejlődik, és mérhetetlenségben zszibongó elemek a véghetetlen, ki-foghatatlan teremtő erő jelenlétéről tanuskodnak.

Eddig elvezet a tudomány, de emnyivel az ember szív meg

nem elégedhetik. Az ember törvényénél fogva, határoeltsága és végessége daczára, a véghetetlenség után vágyik; oda vágyik esze által, mert universalis tudományról képzelődik, oda vágyik szive által, mert universalis szeretetről ábrádozik és ezután vágyakozik.

Ezt a vágyat: csak a véghetetlen által lehetséges kielégíteni.

A tudomány csak az észrevehető és positiv dolgok ismeretéig juthat el, ott meg kell állania, mert áthághatatlan határ áll előtte: ez az értelme a vallásos érzelemnek és ezen érzelem után alakult religioknak, mert a tudomány által elért és elérhető positiv revelatio véghatárán a hit kinyitja szárnyait, hogy az ismeretlenbe, a véghetetlenbe repüljön.

Tudomány és hit együtt megférhetnek-e? Igen! Ha a hit nem volt a tudomány ellen, a tudomány nem mondhat ellen a hitnek. A tudománynak csak akkor van hatalma a hit ellen, ha ez azt vallja: „credo quia absurdum.“

Most már ilyen a kereszténység csaknem minden dogmája, a mit az egyházak csináltak, de nem ilyen a moral, melyet a Jézus tanított és gyakorolt.

* * *

A mindenségnek ez a nagy törvénye, mit a hozzáférhetők után a tudomány felfedezett: fejlődés és solidaritas.

Ezen törvény után értjük meg, hogy a mindenség oszthatatlan, és hogy a mindenség oszthatatlanságának elve egyszersmind az egyetemes fejlődésnek és mozgásnak is elve.

A mindenségben a fejlődés és solidaritas törvénye a fő: minden más törvény csak ennek variatioja.

Természet-tudósok, historikusok, szóval, bárminevü tudósok, semmit nem találnak és mutathatnak, mi a fejlődés, solidaritas formája és tanusága ne lenne.

A mindenség egészében és részeiben a fejlődést és solidaritást representálja. A mindenségben milliárd századok — időtlen idők — és örökkön-örökké változó és folyó alakulások egyben és együtt vannak. Tér és idő egy, és ennek az együttvalóságnak a kifejezése.

A világ-egyetem, legkisebb részében is, egyetemes törvények szerint él. A láthatónak az a törvénye, a mi a láthatatlannak, a végesnek az, a mi az örökkévalónak. A mindenségben

soha nem változó törvények szerint változik és fejlődik minden és mindig.

Tehát a fejlődés törvénye, ha törvénye az egésznek, törvénye a solidaritásnál fogva a résznek is. A ki evidentiája miatt ezt, földünk történetében és fejlődésében meg nem tagadhatja, hogyan tagadhatná az emberiség történetében.

Hatalma impulsioja, törvénye hozzánk illő részecskéjét a természet reánk is delegálta, ott van az ember értelmében az igaz, ott van lelkiismeretében az igazság, és ott van szívében a szeretet vágyában.

És mind a három teremtő erő.

Tehát nem csak az anyagnak van folytonos genesisise, de genesisise van az ember értelmének, lelkiismeretének és érzelmének is.

Az erő, melynek működéséről a természetben, és a természet minden világában annyi részint széttört, részint meglévő alak tanuskodik az ember értelmében, lelkiismeretében és szívében ugyanazon törvények szerint működik, mint a mindenségben mindenütt.

Az ember-élet minden nyilvánulását, tehát vallásos hitét és érzelmét is a fejlődés és solidaritás törvénye kormányozza: új hitet, új formákat e hoz létre. És minthogy semmi el nem veszhethet, az új formákba mindig a multat alakítjuk át, és a mi volt mindig elemivé válik annak, a mi lesz. Az ember — e creation continuée — magában és maga körül azért változtat mindig, mert: fejlődik, és a változtatáshoz vonzó hajlama azért nem változik soha: mert fejlődhet.

Ez az értelme annak a sok rombadült templomnak és oltárnak, és annak a sokféle isten-roncsnak, mely az emberiség eddig megtett utját elborítja.

A történelem szerint, de az ember törvénye szerint is, a hit és vallás csak alakjában és lényegében módosul és változik, de szüksége az emberiségre nézve mindig megmarad,

mert:

az emberiség a végest soha nem rázhatja le magáról; és a véghetlent soha nem érheti el másképp, mint az Istenben való hit által.

Az Isten? Tudatlanság volna definícióm, tudatlanság volna eliminálm. Az Isten, az én értelmemre nézve megfoghatatlan és áthathatatlan világosság. Nem

definiálok, de lelkiismeretem és szívemben legyőzhetetlennek érzem. Arra, hogy higgyek benne nincs szükségem semmi csodára, csak szívem revelatiojára kell hallgatnom. Ennek az én igaz Istenemnek religioja: a szabadság. Religiojának credója: az igazság és emberszeretet. Papjai? A Jézus előtt és a Jézus után élt és ezután élő becsületes emberek.

Theologusok, religiok és confessiok hibája, hogy az Istent definiálni akarták. A ki teljesíti kötelességét, a mindig megtalálja az Istent mert érzi, a ki keresi az igazságot a mindent tud az Istenről, a mit az embernek tudni lehet, és a mennyi elég arra, hogy becsületesen, erkölcsösen éljen.

Tehát, a ki nem definiálja az Istent, azért még nem atheista, nem materialista. Atheismus, materialismus, a legfelületesebb abstractiok. Én az emberiség történelméből arról győződtem meg, hogy a derült ész mindig spiritualista, és az emberiség maga is abban az arányban spiritualista, melyben értelme s érzelme fejlődött. És a történelemből egyetlen egy nagy embert sem tudok kimutatni, ki materialista volt volna.

Az igazi vallásos érzelmet, csak a szívnek az értelemmel való egyezése elégitheti ki.

Ezért van ma sok becsületes és valóban vallásos ember, ki épen vallásosságból egyik felekezethez sem tartozik.

Az ilyen vallásos ember azonban, a vallásos érzelem minden őszinte nyilvánulását tisztelettel tekinti, és minden lélek emelkedését az ismeretlen, a minden dolgot betakaró misterium felé — bármely formák közt történjék is az — hódolatnak veszi az ismerhetetlen igazság iránt, melyet maga is keres.

Különben az ember, Istenét mindig maga alkotja és a maga képére alkotja. Az egyik szolgáltatta Istenét saját érdekében saját céljaira. Az igaz vallásos ember Istenét, eszményét — mindig szolgálja. És minél áthatottabb az ember az igazi vallásos érzelemtől, annál kevésbé ragaszkodik a formákhoz, és a külsőségek helyett, hallgatja azt a benső szótatot, a mely a legmegnyugtatóbb, és legfelemelőbb imádság.

* * *

A sokféle religiok, secták és credók követői között, csak kétféle lelkiismeret lehet. Van lelkiismeret, melyet szentkönyv, confessio, vagy az egyház tekintélye kormányoz; és van olyan, mely saját lelkiismeretén kívül semmiféle tekintélyt el nem ismer. Sokrates és a civilisatio mindennemű martyrjai a sza-

bad lelkiismeret hivei, — Anytus, az areopag birái, Torquemada és az inquisitio birái a tekintély hivei voltak. A tekintély által kormányzott lelkiismeretre nézve a legjellemzőbb utasítást a jezsuiták adták, mondván: „perinde ac cadaver.“

A tekintély által kormányzott lelkiismerettel mit tettek az emberek, a történelem legsötétebb lapjai tanusítják.

A lelkiismeret elemei, ész és szív: ész nélkül vak, szív nélkül meddő a lelkiismeret. A minnek nincs gyökere a szívben mindig terméketlen. Az igazságban csak akkor van erő, ha az igazság szeretetétől is lelkesítve vagyunk.

Áldott legyen azok emléke, kik küzdelmük és vértanúságuk által a lelkiismeret szabadságát kivívták, megmentették az emberiséget az elbutulástól és kigyógyították abból a betegségből, mit mint a civilisatióra legártalmasabbat: „hebetudo asinina“-nak nevezhetnénk.

Ez a betegség azok által kik az Istent nem szolgálják, de szolgáltatják, már annyira elfajult volt, hogy nem volt elég az a rossz, mit embertársának lelkiismerete nyilvánulásáért — hiteért — e földön csinálhatott, ráadásul még a poklot is feltalálta.

A Jézus első apostola volt az ember-szeretetnek, feláldozó áldozat az emberiség solidaritásának — testvériségének — fenntartásáért. — Tanította:

szeressük egymást;

legyünk tökéletesek;

az Isten lélek, lélekben és igazságban imádjuk.

Polytheista filosofus mondotta: „homo sum, nihil humani a me alienum puto.“ — De erre a magaslatra csak egy egy és ritkán emelkedhetett fel. A Jézus előtt az Isten atyasága, az emberek testvérisége nem volt principium. — A Jézus azzá tette.

A Jézus tanait, tanácsait, az emberiség fájdmájából, és ember-természet morális mélységéből merítette, és tanai tanácsai felett ott lebeg, mint legfőbb vigasztalás: „boldogok a kik sírnak, mert megvigasztaltatnak.“

És ennek az isteni embernek a nevében és tiszteletére alapult a religio és egyház, mely Sz. Agoston, Jansenius és a reformator Kálvin által azt tanította, hogy az ember bűnben fogantatott, és az örökkárhozattól csak az Isten gratiajából menekedhetik. Gratia, Justitia helyett!

Ember, kinek szive és értelme van, ezt a tant soha el nem fogadhatja: a pokol gondolata megrontaná az eget. Az igaz kereszténység, nem taníthat szeretetet a földön és szív.

telenséget az égben. Az Isten és ördög, a paradicsom és pokol, mely fogalmak körül forognak a betűn élő, és tekintély alatt álló felekezetek — : lerontják az emberiséget.

Hogy: jóságban és romlottságban fokozat van, az ember tudja, büntetésében és jutalmazásában követi is. Ez az Isten törvénye, a mint az egyház atyák hirdetik és exegetalják, a fokozatot nem ismeri: örök üdvesség, örök kárhozat — ez a mérleg.

Ki hiheti ezt el ma? Ha így volna, bármely tökéletlen is az ember, az Isten még tökéletlenebb lenne: becsületes ember előtt az ilyen Isten csak monstrum.

Ebből csak az a tanúság, hogy minél vallásosabb az ember, annál kevésbé ragaszkodhatik a secták confessiojához.

A secták credoja mindig csak egy bizonyos tömegé, a szabad lelkiismeret az egész emberiségre nézve termékeny.

A Jézus soha nem vont határt a hit elébe, az eget minden aspiratióknak nyitva hagyta és azt mondá: „a betű öl, a szellem életet.“

Ezt fogadta el századunkban a mivelte emberiség, ezért keresi a revelatiót folytonosan a tudomány és művészet által, és morálját az emberiség és a dolgok természetéből s törvényéből meritett positiv ismeretekre ezért állapítja.

A civilisatio vívmánya, hogy a confessiok és credok daczára, a homályos dogmákért, a világos emberi tökéletességeket mindig kevesebben mellőzik.

A tekintélyen és confession alapult secták és religiok fatuma a türelmetlenség. Egy Steele nevű anglicán pap ezt így fejezi ki: „a római egyház mindig csalhatatlan, az anglicán egyháznak mindig igaza van.“

A türelem és emberszeretet, csak a lelkiismeret szabadságán alapult vallásosság eredménye. Életünket csak a bennünk fejlődött élő eszme és érzelem kormányozhatja: a formula nem elég.

Ha a vallásos érzelmet formába lehetne zární, a végleges formát már régen feltalálták volna: a véghetetlenség után sovárgó vágyra nézve ez azonban lehetetlenség.

Míg szíve és lelkiismerete lesz az embernek, addig vallásos érzelmét, hitét, nem lehet sem formába zární, sem megsemmisítní.

A religiok törvénye soha nem lehet más, mint a teljes szabadság.

1880. ápril 15.

SÁMI LÁSZLÓ.

A SZENTISTVÁN-TÁRSULAT ÉS A PROTESTÁNS EGYLET.

Hazánkban a 16- és 17-ik évszáz irodalmának jelentékeny részét teszi az egyházi irodalom magyar és latin nyelven. A nagyszombati jezsuita collegium és egyetem a maga kiadványaival roppant hatást gyakorolt az akkor, mondhatni szűk térre szorult római egyház érdekében. És a protestánsok a római egyházzal szemben s egymás között folytatott irodalmi harcaikban szintén nagy részét szolgáltatták az elmetermékeknek. Átalán azt mondhatjuk, hogy a műköltészet, szónoklat és tudomány nyelve az egyházak harcaiban és kebelében született meg s nevededett oly nagygyá és széppé, hogy az utókor csak büszkeséggel vallhatja magát örökösének. A 18-ik évszáz nagy politikai küzdelmeiben nagy részt elhallgattak, a protestánsoknak el kellett hallgatniok. Irodalmunk történetében kopár mezőt mutat ez évszáz, úgy hogy annak végén megdöbbenve kiáltottak fel jobbaink: de hát v a n-e m. irodalom, vagy csak volt?! Nehányan kimondották, hogy l e s z i s.

A francia forradalom vérkeresztsége után hazánk is alig tájékozta magát évszázunk elején. A politikai mozgalom megindultával az egyházak is megszólaltak. A felszínre jutott eszmék az egyházak kebelében is forrongásba jöttek. A protestánsok érdekében az országgyűléseken emelkedett erősebb és erősebb hangok, az eszmék európai áramlata, melyek hazánkban a protestánsok érdekében közel 150 év multán napról-napra fokozódó méltányos követelésekkel léptek fel, szóval az új idő evangelioma — mig egy felől eltávolította, megszüntette a protestánsok sérelmeit, a hova tovább méltányos vallásügyi törvényekkel s új élet reményével töltötte el az az előtt busongó kedélyeket — másfelől intő jel gyanánt szolgált a római egyháznak is tömörülésre és az eddiginél nagyobb irodalmi munkásságra.

A ki fogságból szabadul ki, annak rendesen nem jut eszébe, hogy az új körülményekben a z o n n a l kellő tájékozást szerevezve, alkotó és jövőre a lehetőleg biztosító intézkedéseket tegyen. Elégségesnek tartja, ha teljes lelkéből kiörvendezheti magát. Körülbelül így tett a prot. egyház. Másfelől az eszmék rohamos áramlatában a protestantismus, mondhatni teljesen beleolvadt a patriotismusba. A prot. ember első helyen csupán hazafivá és magyarrá lett s csak tizedik vagy századik helyen maradtott egyház tagnak. Ezen állapotban találjuk jó részt ma

is. Talán hálából hazája iránt, mely 150 évig adott kenyér helyett követ prot. gyermekeinek, vagy talán önfeladásból?...

1848. és 1868. nem csak politikai, hanem a magyar egyházi életben és irodalomban is nagy fordulatot jelez. Célunk, a mennyiben terünk engedi, nem csak pusztán tudás, hanem tanulság czéljából rövid tájékozást nyújtani olvasóinknak.

A 40-es évek óriási reformkérdései tehát ragadták magokkal az embereket. Az írók legnagyobb része azok szolgálatába állott. Mindenki sietett, hogy legalább egy téglával járulhasson a nemzet politikai és társadalmi átalakulásának, új alkotmányának palotájához. A római egyház néhány jeles vezértagja észre vette épen a politikai láz hevében, hogy az egyháznak is sikra kell szállania saját elveiért és érdekeiért. A trienti zsinat 18 éven keresztül körül sáncolta az egyházat a reformatio rohamaival szemben. A magyar kath. egyház hasonlóról gondoskodott az új helyzettel szemben. Fogarassy Mihály akkor nagyváradi kanonok, jelenleg gyulafejevári püspök kezdeményezésére 1848-ban megalakult a „Szentistván-társulat“ főpapság, főrendüek, iskolák, egyháziak és világiak tömeges pártolásával, mint „jó és olesó könyvkiadó társulat“. Augusztusban tartotta alakuló közgyűlését, mikor már a csatamezők vértől párologtak, az ország meg volt gyulva a nemzetiségi és faji gyűlölet tüzétől. Pártfogójának választotta Boldogságos Szűz Máriát és István királyt, fő védnöknek az esztergomi érseket, Scitowszky Jánost, védnökeinek a püspöki kart, elnöknek Károlyi István gróf, titkos tanácsost stb. Fővédnök jelenleg Simor János esztergomi bibornok-érsek, elnökök Károlyi I. gróf és Cziráky János gróf titkos tanácsos kir. főtárnokmester stb. Alelnök Tárkányi Béla egri kanonok, pápai kamarás, az Akademia és Kisfaludi-társaság tagja. Vannak alapító, tiszteleti, rendes és részvényes tagok. Az 1878-iki Évkönyv szerint, a honnan adatainkat vesszük, alapító tag 105 forint díjjal, életben van 180, elhalt 149, képviselve 34,545 forintot, mely más hagyományokkal gyarapodva, 1878. végén tett 46305 frt 40 krajczárt.

E társulat három évtized alatt nagy munkásságot fejtett ki. Az első tized (1848—58) nagyon kedvező volt. A szabadság harczzal karöltve járt szabad eszmék lármáját és a csatazajt némaság váltotta fel Világosnál. E szótlan időszakban működött a politikai hatalom. A bécsi cabinet és Róma között a rom. egyházzal egyetértőleg, ennek nagy előnyére létre jött az 1855-iki concordatum. Megújult nem csak a magyar nemzetiség, hanem a prot. egyház ellen is az üldözés. Sérelem-sérelemre halmozódott. A püspöki és érseki magas polczokról az élesebb szemek belátták, hogy ez az állapot nem tarthat sokáig, hogy az 1840—8-iki eszmék nem haltak meg, csak álomra vannak kényszerítve. Eljő, el kell jöni az időnek, mikor az egyháznak ujra sikra kell állani. És az a társulat

által gondaskodott is a beállandó harc sikeres megvívásáról. Püspökök és érsekek külön-külön is gondoskodtak. Nekünk csak a társulattal van dolgunk ez idő szerint, mely az e g é s z magyar egyházra kihatólag működött és működik.

Kath. vallás-erkölcsi elvek terjesztése lévén a társulat fő feladata, ájtatossági munkák kiadása volt az első teendő. Pázmány Péter „Inádságos könyvét adta ki először újabban, az óta több ízben. Ezt követte Tárkányi „Lelki Manná-ja, mely ma 20-ik kiadásban forog közkézben; hasonlóan „Vezérkönyv“ s más czimű kisebb munkáit, melyek több kiadásban kaposak voltak s azok ma is. Tóth Károly, Intay Bazil, Nogáll János, Fáigel Pál, Szabóki Adolf s több mások ájtatossági könyveivel együtt. A bécsi pázmán-intézeti papnövendékek Somogyi Károly által átnézett fordításában kiadta Goffine Lénárt „Kath. oktató és épületes könyvét“, a német kath. közönség ezen egyik legkedveltebb házi barátját, mely újabb diszes kiadásban is megjelent. Ezeket követték a Márkfi Sámuel által fordított „Szent szakaszok“, melyek utóbb a pápai jóváhagyással kiadott legújabb magyar fordításból vett „Szentirási szakaszoknak“ adtak helyet. Továbbá Vezerle Gáspár „Népszerű erkölcs-tana.“ Hirscher János „Javaslat a pozitív kereszténység ápolása iránt“, Segur „Rövid feleletei a religio ellen elterjedt ellenvetésekre“ és Schreiber „a kereszténység eredményei“ s más kisebb-nagyobb munkák. Iskolai könyvek nagy részt több nyelvű káték, Roder-féle bibliák, egy pár szertartási munka, Martin Konrad „Religio tankönyve“ s néhány nyelvtani és olvasókönyv. E téren később fejlődött ki a nagy tevékenység.

Vegyes tartalmu munkát is többet adott ki. Ilyenek Munkai János „Istennek földi országa Európában 1840. óta“ czimű két kötetes műve. Wieseman Miklós „Fabiola, vagy a katakombák egyháza“ czimű munkája elbeszélő modorban, világhírű korrajz a militans ecclesia hős korából, magyar fordításban, Danielik Jánostól „Columbus, vagy Amerika felfedezése“ rövid időn két kiadásban és „a történet szelleméről“, — ugyancsak Danieliktől „Magyarországi szent Erzsébet élete“ tagsági illetményen kívül diszes monumentalis album is kiadva a királyi pár körútjának emlékére, melyben a Danielik által írott életrajz kíséretül szolgál a főtartalomhoz s az Erdy-codexből átvett és Toldy Ferencz nyelvészeti jegyzeteivel ellátott „Erzsébet-legendához“. Történelmi munkák: Bumüller János „Világtörténete“ németből két kötetben, Walter Vilmostól „A 13. századbeli anacharsis“, Miheaudtól „a keresztes hadak története“, Veillot Lajostól „Róma és Loretto“ stb. Kutfő-szerű munkák: a 11. századból Hartwik püspöktől „Szent István király története“ eredeti latin szövegben és magyar fordításban, Fuxhoffer Demjén „Monasterologiája“ Czinár Mór revisiójával, Ferenczy Jákó és Danielik József „Magyar írók czimű életrajz gyűjteménye s Ferenczytól „a magy. irodalom és

tudományosság története". A Mária szeplőtlen fogantatása hit-ágazati kimondásának emlékére „Immaculata“ czim alatt hét régi magyar szent beszéd Toldy revisiojával. Költészeti munkák: Tárkányi költeményei s Manzoni „Jegyések“ czimű világhírű elbeszélései fordításban. Természettudományiak: Desdonits M. után „az ember és teremtés, vagy a végokok elmélete a mindenségben“ és Mutzl Sebestyén után „a föld és az ember őstörténete“.

Próbát tett a „Korkérdések“ megindításával, melynek első füzetében Kovács Zsigmond a pápa világi fejedelemségét tárgyalta. Megindított egyházi beszédekből egy gyűjteményt „Pázmány-füzetek“ czim alatt. Ifjusági iratokat adott ki többnyire fordításban, melyek közül a Schmid Kristóf „Piros tojásai“ már három kiadást értek világhírű husvéti ajándékképpen. A Szabó Imre „Tanácsadóival“ s „zsöllér leány“ és „elveszett fiu“ czimű elbeszéléseivel a népies iratok kiadását nagy szerencsével kezdette meg, melyeket több munka követett a „Nép-irattárban“. A népszerű és kedvelt Szabó I. szerkesztése alatt indította meg a kath. néplapot, hasonlót adott német, tót és ruthen nyelven is. A miveltebb közép osztály számára megindította a „Családi lapokat“, mely előbb heti, később havi füzetekben futotta meg pályáját. Naptárt is adott magyar, német és tót nyelven. Az első tiz évi kiadvány áll 132 különféle tartalmu munkából 1.557,039 példányban tiz millió 822,139 iven s közel egy millió példány szent képből.

A társulat 90 ivnyi könyvilletményt ajánlott fel tagjainak évi 3 p. forint díjért, melytől ma sem tért el. Csekély árért sok. Még a ponyva-irodalmi nyomtatványok is alig állíthatók ki ily árért. Az alapító tagok által befizetett d.jak s ezeken kívül befolyt, de az első évtizben 30 ezer forintot meg nem haladó adományok kamatai és a könyvekből bejött csekély jövedelem tették lehetővé. A közönség pártolta. A tagok száma, mely már az első években felül volt másfél ezeren, az évtiz végén megközelítette az öt ezeret. Hazánkban irodalmi vállalat eddig alig dicsekedhetett ily pártolással. Külföldön sem jelentéktelen ennyi előfizető. A mely vállalatnak, mint ennek, kiadványai évenként 4—5 ezer példányban forognak közkezen, mindenesetre figyelmet érdemel, főleg oly időben, mint 1848—58. közti évtiz volt.

A második évtiz (1858—68) a nagyobb vállalatok időszakának mondható. Cantu Caesar világtörténete vala a kezdet az első évtiz végén. Bartakovics Béla néhai egri érsek megbízásából olaszból fordítani kezdett mű első füzetait ajándékba adta s annak folytatójává és örökösévé tette. 1877-ben már az egész munka ki volt adva 18 nagy nyolczadrétű könyvben és három pótfolyamban a 3., 5. és 6. könyvhez. A külföldi encyclopaediának a magyar közönségre gyakorolt nagy hatása egy ilyen megindítására ösztönözte a társulatot. Az 1858-iki közgyűlés

Danielik I. indítványára meghatározta, hogy a következő éven kezdve évenként 50 lexicon-nagyságu ivet ad. B. Eötvös elnöklete alatt bizottság alakult. Nálunk eddig páratlan írói díj lön megszavazva. Deák Ferencz, Toldi F. Dessewffy Pauler s más kitünőségek tevékeny részt vettek benne. A lelkesülés nagy volt. Az első füzetet rövid időn másodszer kellett kiadni. Azonban csakhamar belátták, hogy ily terjedelemben egy generatio sem éri meg a befejezést. Szűkebbre szabták. Némi aránytalanság állott elő az egyes czikkek között, de azok irodalmi bece kétségbe vonhatatlan, kivált ha meggondoljuk, hogy hasonló vállalat még ma is inkább a jámbor ohajtás tárgya, a mennyiben Somogyi magy. lexicona is még csak a kezdetén van. A „szenték élete“ volt a második nagy vállalat Scitowszky néhai bibornok-érsek félszázados papsága jubilaemának megörökítésére. 1859-ben indult meg s 1877. decemberében végződött be 13 füzetben. A negyedik nagy vállalat a legujabb magyar szentírás vala Bartakovics félszázados papsága emlékére kiadta az 1822-iki pozsonyi zsinat határozata folytán, melyben a társulat csak vállalkozó társ volt.

A kisebb művek kiadása is folyt. Ilyenek Zádori János „római katakombák“ és „spanyol ut“ czimű nevezetes művei, a Szabó I. tollából „Falu őrangyala“ és „Piros könyv“ czim alatt családi olvasmányok. A külföldi irodalomból „Bertha királyné“, „Fabiola nővére“, „Számüzött leánya“ s mások. A „korkérdésekből“ egy füzet Körmöczy Imre tollából. Néplap, iskolai és imakönyvek s a szent képek folyamatban voltak. Egy vidéki nyomda bérbevétele káros kísérlet volt. Az 1864-iki heves közgyűlésen Somogyi Károly akkori alelnök előterjesztésére a kérdés szerencsés megoldásra jutott. A társulat a heves vitából megifjodva még nagyobb erővel emelkedett ki.

Az 1859-iki olasz hadjárat, a Garibaldi-féle mozgalom, a magyar emigratio olaszországi működése, az 1861-iki bpesti országbirói értekezlet, az 1863-iki szebeni országgyűlés s az 1864-iki szerencsétlen kimenetelű schleswig-holsteini osztrák-poroszdán háboru által jelzett politikai nagy fordulat a társulatot még nagyobb működésre indította. Az 1865-ben Budapesten megnyílt országgyűlés később Erdélylyel, az 1866-iki osztrák-porosz rövid háboru Königgrätz-czel és az osztrák-olasz háboru Lombard-Velence elvesztésével s az 1867-iki koronázás új helyzetet teremtetek. A társulatot készen találta. Az 1855-iki konkordátum palástja által eddig fedezett és kényeztetett római egyház az 1868. évi új vallási és iskolai törvényczikkekben hadizenetet látott, minek következtében a társulat a 3-ik 10 éves cyclusban megtöbbszörözte 20 év alatt kifejtett nagy munkásságát.

Simor fővédnök már az 1868. évi közgyűlésen, a törvény keletkezése előtt utalt az új helyzetre, az 1869-ikin pedig ezeket mondá: „Az 1868. évi népnevelési törvény kötelességünk ké

teszi, hogy kath. iskoláink sorsairól és jövőjéről gondoskodjunk. Ennek egyik lényeges eszköze az, hogy a kiszabott tanok minden ágából olcsó, de jeles tankönyveink legyenek, melyek mind a tudomány haladásának, mind az anyaszentegyház hitelveinek megfelelőjenek.“ Bizottság lőn kiküldve. Az elbetege-sedett Somogyi Károly helyébe választott Dr. Pollák János alelnök egy évi működése után Pécsre kellett hogy menjen kanonoki széke elfoglalására. A választás ugyanezen gyűlésen Ipolyi Arnold egri kanonokra esett, ki a 3-ik cyclust nagy szerencsével nyitotta meg. Ipolyiban a nagy tudomány mellett a legügyesebb ügyvezető lőn nyerve.

A társulatnak még ez időben nem volt saját háza. A házbér mesésen felszökött. Ipolyi házat vásárolt nagyrészt hitelművelet útján. Kegyes adományokból 37—38 ezer forint állott rendelkezésére. A ház ára 50 ezer forint volt 26 ezer frt kész pénz fizetése mellett. A fenmaradt 10—12 ezer forinttal a megvett házra még egy emeletet építtetett, s ez által azt kétszeres értékre emelte. A fenmaradt teher pár év múlva törlesztve lesz, s a 70—80 forint értékű ház tisztán marad a társulat tulajdona.

A tanfériakból álló bizottsággal egyetértőleg intézkedett az ország összes népiskolái számára az országban divatozó nyelveken a szükséges tankönyvek kiadása iránt. Az 1872-iki közgyűlésen már ezt a jelentést tette: „Valóban nagynak és nehéznek látszott a feladat, de már elmondhatjuk, hogy nagyob-bára sikerült. A hiányzó kisebb rész készülöben. Egy lépéssel még tovább is bátorkodtunk menni, a mennyiben társulatunk könyveladási ügynökségében egy teljesen felszerelt oly népiskolai tankönyvkereskedést állítottunk, melyben mindazon könyv és taneszköz, mely kath. népiskoláinkban használható, teljes készletben, s a legjutányosabb áron mindenkor megszerezhető. Ezen nagy vállalathoz 50—60 ezer forint kész pénz lett volna szükséges. Nem fordult a főpapsághoz segélyért. Az „Athaeneum“ irodalmi nagy intézet-tel, mint a házvételt, nagyrészt hitelművelet útján eszközölte szerződés mellett a kiadásokat. A kölcsönös bizalmon fordult meg az egész.

Az encyclopaediának, s a szentek életének befejezése nagy részt Ipolyi érdeme. Megindult a „Házi könyvtár“ czimű vállalat „Szent István király élete“ czimű rövid történelmi tanulmány-nyal Pór Antal tollából. Ezt követte Zádori Jánostól „Földünk helyzete a mindenségben“, s Bergman Józseftől „IX. Pius pápa életirati vázlata“. Egy jó nagy füzet hozott jó tanácsokat a nép számára, s Klopstock híres „Messiásának“ első tiz énekét Tárkányi fordításában. Néplap és naptár folyamatban volt.

Ipolyit a királyi kegy a besztercebányai püspökségre hívta. Az 1872-beli közgyűlésen lemondott az alelnökségről,

Tárkányi Béla lett helyébe megválasztva. Atalános elismerés kísérte Ipolyit a püspöki székbe, kinek közvetlen kormányzása alatt, mint a primás mondá, a társulat munkássága legnagyobb virágzásra és hatásra emelkedett.

Tárkányi alatt következtek az „Évkönyvek“, Fraknoi (Frankl) Vilmos „Magyar nemzet története“ 3 kötetben, Gr. Lázár Kálmánnak „A szabad természetből“ rajzolt képei, Pór Antaltól „Hunyadi János életirása“, továbbá „Az ember származása“ fordításban Sidney Herbert Laing-nek „A megczáfolt darwinismus“ czimü műve után, Zádori János „Északafrikai úti vázlatainak“ 1. kötete; Gr. Lázártól „Hasznos és kártékony állataink“, az ő halála után Kriesch János tanár által folytatva, — a „Házi könyvtár“ XVIII. és XIX. kötetei „Veresmarti Mihály 17. századi magyar író és munkái“ czimü nagy érdekü korrajzban a hitújítás idejéből, a külföldi kritika által is kitüntetve, Ipolyi tollából gazdag tartalmat adtak, — a XX. füzet Maszlaghy Ferencztől „Délfranciaországról“ érdekes vázlatot — a XXIII. és XXIV. kötet pedig „IX. Pius pápasága“ czim alatt a katholicismus történetének nevezetes szakát. Nevezetes munka a Soos Mihály tollából „A kereszténység álláspontja a természetben.“ Adta továbbá a már néhai Mindszenti Gedeon „Legnagyobb költeményeit“ harmadik gyanánt a már előbb kiadott két kötet vallásos költeményéhez.

A népiskolai könyvek kiadása teljes erővel folyt és foly. Az 1877-iki közgyűlésnek egy gyűjteményt mutatott be Tárkányi, mely a kathol. népiskolai ügyre vonatkozó, az összes püspöki kar által megállapított rendszabályokat, tanterveket és utasításokat tartalmazza, kiterjeszkedve a népoktatás minden ágára, részletes gonddal kidolgozva. Ez a „Ratio educationis“ kezdetének évszázados emléke. E gyűjteménybe foglalt egyes szabályoknak és táblázatoknak összege, ide véve az iskolai könyveket is — csak egy év alatt is közel hat-száz ez e r r e rug, az iver száma pedig a h a r m a d f é l m i l l i o t meghaladja. A „Hon“ 1877-iki 87. száma páratlan gyűjteménynek nevezte.

Az 1871 és 72-iki közgyűlés a hazai tudományos egyh. irodalom különös figyelembevételét határozta el a többi irány ápolása mellett. Három év mulva már meg is indult a „Corpus Scriptorum Ecclesiae Hungaricorum“ (régi magy. egyh. írók) első kötete 56 ivnyi terjedelemben, mely Veresmarti Mihály megtérése historiáját hozza Ipolyi tollából kritikai apparatussal és oly bevezetéssel, melyet a választmány tagsági illetményképen külön is jónak látott kiadni a „Házi könyvtárban“ (lásd fennebb), a pesti egyetem hittani kara pedig annak ítélte a Horváth-alapítvány szabályai értelmében az elsősg koszoruját, s mely a Pázmány „Kalauza“ s Hoványi „Felsőbb katholicismusa“ mellett, mint egyháztörténelmi s irenikus hit-

védelmi egyedirat büszkén foglalhat helyet. A társulat aján-dékba kapta e munkát. Ezt követte a Corpus S. E. H. 2-ik kötete, mely szintén Veresmarti két nagyobb és egy kisebb munkáját, s Pálfi Mátyás pannonhalmi főapáthoz intézett öt levelét tartalmazza — Ipolyi által revideálva, s hasonlóan aján-dékába adva.

1878. készen és bírálat alatt voltak: Füssy Tamástól „IX. Pius pápaságából“ az I. és II. kötet, Fraknóitól „Vitéz János esztergomi érsek élete“, Pór Antaltól „Aeneas Sylvius“ élet és korrajz, Czobor Bélától „Az emberi nem műemlékei“ 1. kö-tete ábrákkal, a többi munkában. Hasonlóan Soós Mihálytól „A keresztény álláspontja a természetben“ II. kötete, s Ort-vay Tivadartól „A magyar birodalom geographiája“ három kö-tetben tárgyalandó az ország természeti, politikai és egyházi viszonyait, s végre Ipolyitól a C. S. E. H. folytatásául egy Monographia.

A társulat a harmadik tized közepén már oly honorariu-mot adhatott az addig szokásos előlegezések helyett az írók-nak, minőt alig ad valamely hazai irodalmi intézetet vagy vál-lalkozó. A bevétel 1871. év óta 70—75 ezer forint között vál-takozott. 1877-ben 91 ezer 985 forintra emelkedett.

A közgyűlés 1877 mártius 22-ről üdvözlő feliratot inté-zett IX. Pius pápához jubilaeuma alkalmából, melyet egy apos-toli kereszt formára összeállított arany ajándékkal együtt Tár-kányi és Bubits Zsigmond nyújtottak át Rómában. A pápa nem sokára bekövetkezett halála feletti részvétének pedig a bécsi nuntius utján, Leo megválasztatása feletti örömeinek pe-dig táviratilag adott kifejezést a társulat. Károlyi I. gr. tár-sulati 30 éves elnök 80 éves jubilaeumára emlékérmét veretett, melyet Haynald kalocsai érsek a királyi pár jelenlétében nyuj-tott át 1877 nov. 18-án.

Az összes nyomtatványai 30 éves pályája alatt 1878-ig 7 millio 689 ezer 900 példányban — 61 millio 357 ezer iven jutottak forgalomba, melyek között a legkisebb félices füzet-kékből, a legnagyobb 70 ives kötetekből állott. Az ügynökségi üzletforgalom 1877 márt. 1-től 1878 február 1-ig a következő képet adja: Eladatott 499,803 példány könyvet, 21,852 képet, 89,231 egyes nyomtatványt. Bevétel ezekért 64,543 frt 95 kr. Tagsági illetménybe szétküldött 21,027 könyvet, különféle in-tézeteknek és egyeseknek ajándékozott 4583 könyvet, 1200 ké-pet és tanszert. Raktári készlet ugyanakkor volt 92,859 kötött könyv 86667 füzetben, képviselve 116230 frt 28 kr. értéket. Egy év alatt megjelent tan- és imakönyv 457,000, tagsági il-letményképpen 27,700, társulati közlöny ezer, egyéb kiadvány 141,300, összesen 627 ezer példányban, 3 millio 225 ezer 700 iven. Az 1878 évi költségvetésben a bevétel 74,394 frt 85 kraj-czárban, a kiadás 74,378 frt 24 krajczárban volt előírányozva. A bevételi előírányzatban 12 ezer frt a tagsági díjakra volt fek-

tetve 3 frt 15 krajczárjával, a kiadásában pedig 2500 forint írói díj gyanánt szerepel. Az 1880-iki költségvetés is kevés különbséggel ugyanaz. A társulati ház, mely a budapesti jelzálogbanknak 1878 február végén 21,628 frt 48 krajczárral tartozott, részletekben évenként 1680 forintot törleszt, s így rövid időn tiszta vagyonná lesz.

A fennebbiek szerint, ha igaz az, hogy a legújabb felvétel szerint az országban 7620 rk. pap és szerzetes van, s felvesszük, hogy az 5500 előfizető mind pap vagy szerzetes, akkor minden százból 62 előfizető van. Azonban az előttünk fekvő névsor nyomán okunk van a világi tagok számát (főrendiek, egyetemi tanárok, kuriai, táblai, törvényszéki bírák, egyetemi és más világi tanárok, polgárok, nők) 12 percentre tenni. És így 50 percent egyházi, 12 percent világi. Magyarországon az 1870. évi népszámlálás szerint, mely az 1857-éhez képest, a közbeesett 12 év alatt a róm. katolikusoknál 14.9%, görög és örmény katolikusoknál 14.8%, görög és örm. keletieknél 5.4%, ágostaiaknál 9.9%, helvét hitvallásuaknál 10.7%, unitáriusoknál 11%, Mózes vallásuaknál 33.7% szaporodást jelez, van 7 millió 502 ezer róm. k. vallásu, kik az összes lakosságnak 47.7%-át teszik. És így a társulat által 30 év alatt kiadott 61 millió 357 ezer nyomott ívből esik minden lélekre 8 és mintegy $\frac{3}{4}$ -ed iv.

A fennebb rövid vonásokban előadtak mindenkit meggyőzhetnek a felől, hogy e társulat 30 év alatt az 50 éves magyar akadémiának tekintélyes versenytársává lett, hogy az egyház képviselője gyanánt, mint jó és olcsó könyveket kiadó, egyházi, nevelési és hittudományi, történelmi és más téren valóságos nagy hatalommá emelkedett, hogy a kath. értelemben vett keresztény vallásosság és miveltetés, elvek és tanok terjesztésére, ápolására népszerű és tudományos munkák olcsó kiadása által teljes erővel törekszik, s hogy kiadványaival tömeges egyházi és világi pártolás mellett nagy czélokot ér el: egyfelől azt, hogy méltányos írói díjjal a kitűnő erőket tudja a maga czéljaira csoportosítani és foglalkoztatni, s így tekintélyes egyházi s népoktatási írói kart teremt és nevel; másfelől azt, hogy sok munkát tud kiadni: harmadik felől, a mi talán a legfontosabb, azt, hogy olcsóságuknál, mondhatni ingyenességöknél fogva (90 iv 3 frt 15 krért!) a kiadványokat terjesztetni, s a nagy közönség alsóbb rétegeibe is levezetni képes, s így az egyháznak, mint ilyennek, különös érdekeit is védelmezni tudja, — nem csak, hanem a protestantismussal szemben, habár békés uton, fenyegető állást foglal el, a mi még szomorubb, ha elmerészeljük képzelni, hogy a prot. buzgóság és érdekeltség ma nem hasonlítható a 16. és 17. századbelihez, s ha elgondoljuk, hogy az 1868. május 20-iki ministeri előterjesztés szerint 58,158 hold fekvéséből és 6.455,877 frt pénzből álló

kath. vallásalapon, püspöki, káptalani, plebániái, s 194,408 holdnyi fekvéséből, 14,857,000 frt pénzből álló, 44.215,000 forint értéket képviselő tanulmányi alapon kívül a nagyszámu magán alapítványok részint a minister, részint a püspökök kezelése alatt, mint egy mult évi ministeri körözüvény tanusítja, nagyban befolylnak a protestantismus aláásására, a minek eredménye már is szembetűnő.

Fennebb kijelentettük, hogy az egyes püspökségek és kath. egyházi irók működését figyelmen kívül hagytuk. Ez uttal a protestansokra nézve is hasonlót követünk. Csupán a prot. egyletet kívánjuk bemutatni működése 10-ik évében.

A Szent-István-társulat megalakulása után 23 évvel a prot. sajtóban is élénk mozgalom indult meg, az egyházi élet, s vallásosság megelevenítése érdekében. E mozgalom oly irányban indult és folyt, hogy annak eredménye gyanánt egy, mondhatni, felekezeten kívül álló, átalános jellegű egyházi reformegylet létrejöttét leheté gyanítani. A sajtóbeli mozgalom irányától és szellemétől némileg eltérőleg „magyarországi prot. egyletté“ alakult az érdeklettek nagy értekezlete Budapesten 1870. október 3—4-én, s mint ilyen kezdette meg működését. *) Ideje is volt már, hogy a protestansok is megmozduljanak, mert az 186⁶/₈-iki országos törvényezikkek, s a fennebb említett események, rájuk nézve is új helyzetet teremtettek, s az eddigi, mondhatni, védelmi állásból másnemű tevékenység terére szólították. Alsóbb és felsőbb oktatási és szorosan vett egyházi ügy elodázhatlan követelésekkel állott elő r o h a m o s a n. Sok munkával el voltak késve a z o r d idők miatt. Mind a három prot. felekezet érezte azt, hogy szükséges egy közös tűzhely, a melyből mindháromra meleg sugározzék. A tűzhely szerkezete nem vala mindeniknek inye szerinti, de azért üdvözölve lőn minden oldalról.

A természettudományok újabbi nagy lendülete, s a materialismus erőteljes fellépése reformáltakat, ágostaiakat és unitariusokat nagyobb tevékenység kifejtésére utalták. Ily körülmények között kezdett munkához a prot. egylet. Csakhogy a világi elem nem olvadt úgy össze az egyházzal a helyzet fel fogásában s a tényezők méltatásában, nem ajánlkozott oly mértékben közös, együttes actiora, mint a kath. egyház hivei 20 év előtt tevék, hol pedig a világi elem a szervezetnél és szellemlél fogva sokkal távolabb áll az egyházitól, mint a prot. egyházban.

A prot. egylet is nagy lelkesedéssel kezdett munkához, sok volt a teendő. Több czélt tűzött maga elé alapszabályaiiban. Érdekes és nagy horderejű vándorgyületeket tartott, s ezek által igen nagyban befolyt az érdeklődés felébresztésére, épen úgy, mint a m. kir. természettudományi társulat, s a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyületei a 40-es évek-

*) L. a részletes leirást Ker. Magvető 1871. évi folyam 283—294 lapjain.

ben. Legfontosabb azonban irodalmi működése, s mi ezuttal csupán arra szorítkozunk.

1874-ben kiadott három nevezetes munkát. Egyik „A vallás-erkölcsi élet 1848 óta Magyarországon“, az egylet által 300 forinttal jutalmazott pályamű, Szeremlei Sámuel hódmezővásárhelyi ev. ref. pap tollából (113 lap); a másik „A prot. polemika kézi könyve“ első kötete, írta Dr. Hase Károly jénai tanár, ford. Hegedüs János nagyenyedi tanár (300 l.); a harmadik „Az őskeresztység történelme“, írta Dr. Baur F. Ch., a harmadik kiadás után fordította Dósa Dénes és Jeskó Lajos (380. l.) 1875-ben megjelent „A prot. polemika kézikönyvének“ 2-ik kötete is (452 l.), s megjelent egy testes kötetben (324 l.), hét nevezetes theologiai értekezés: 1. „Jézus élete és a jövő egyháza“, Dr. Lang Henrik után ford. Papp Károly, revideálta Dr. Kiss Áron. 2. „Pál, a pogányok apostola, Dr. Lang után ford. Dr. Kiss, rev. Kovács Albert. 3. „Jézus imája.“ Irta Nagy Gusztáv, rev. Dr. Ballagi Mór. 4. „A vallásos igazságok egyedüli ismertető jele.“ Dr. Dreyer Ottó után ford. Turcsányi Gyula, rev. Cz. J. 5. „A keresztység lényege“, Dr. Ullmann után ford. Kereszturi Sándor, rev. Kovács Albert. 6. „Luther mint eretnek a lutheranus orthodoxia törvényszéke előtt“, Dr. Hetzel H. után ford. Csiskó János, rev. Bogsch Albert. 7. „A prot. isteni tisztelet napjainkban“, Dr. Zittel Emil után ford. Poszvék Sándor, rev. Trsztyenszky Gyula. 1876-ban megjelent a Dr. Kovács Ödön tollából „A vallásbölcselet kézikönyve“, rev. Dobos János és Fejes István (388 l.), s „A keresztény dogmatika“ Dr. Lang H. után ford. Kereszturi Sándor (240 l.). 1877-ben kiadta „A vallásbölcselet kézikönyvének“ 2-ik kötetét (312 l.) és egy testes kötetben (300 l.) öt nevezetes életrajzot: 1. Tóth Ferenczé, írta Liskay József. 2. Szeberényi Jánosé, írta Szeberényi Gusztáv. 3. Dr. Székács Józsefé, írta Győry Vilmos. 4. Antal Jánosé, írta Makkai Domokos. 5. Bodola Sámuelé, írta Dr. Bartók György. 1878-ban kiadta Kovács Albert „Egyház jogtanát“ két darabban (674 l.), 1879-ben pedig „A keresztény egyház 4., 5. és 6-ik századának történelmét“ Baur után (256 l.), s sajtó alá rendezte „A prot. theol. tudományok fejlődése és mai állása“ czimű érdekesnek ígérkező munkát, melyben az exegetikai részt Keresztes József, a dogmatikait Dr. Kovács Ödön, az erkölcstanit Dr. Bartók György írta.

Mindenik nevezetes munka, irodalmunkban nem csak nagy hézagot pótolnak, hanem annak diszére válnak. Tekintélyes írói kar van már e néhány év alatt is felléptetve, közös munkásságra összevonva. Kezdetben 700 előfizető volt, a második 3 éves előfizetési cyclusban már 429-re apadt. Sajátságos szomorú jelenség.

Kilencz éves pályája alatt kiadott 242 sűrű nyomott ivet mind a m a g a s a b b tudomány köréből. Ámbár biztos adato-

kat e tekintetben nem nyerhetünk, de ha felvesszük, hogy mindeniket 1000 példányban nyomatta, akkor az iverk száma megüti a 242,000 iverk, képviselve 32,200 forint értéket. Ezzel szemben bevehetett évi 4 forintjával az első 3 éves cyclusban 700 előfizetőtől 8400 forintot, a másodikban 429 előfizetőtől 5148 forintot, a harmadikban ugyanannyit, összesen 18,696 forintot. A bevételhez képest sokat adott, de a csekély pártolás miatt nem érhetette el azt a célt, a mi egyik legfontosabb hasonló vállalatoknál, hogy nagyon olcsón adhassa, és így a jeles kiadványok még a felsőbb értelmesebb, mondhatni szak-körökben sem örvendhetnek kellő elterjedésnek, fájdalom. Ez a gyenge oldala a m. tudományos akadémiának is, holott nagy tőkével rendelkezik. Második nagy baj az, hogy írók és fordítók inkább a lelkesüléssel, mint fáradozásuk méltányos díjazásával kell hogy beérjék. Az előfizetők között csupán négy világi egyén volt, a papok közül sem kellő számban, több főtanodai könyvtár épen nem vett részt.

A jelen éven kezdődő 3 éves cyclusban a magyar protestans egyház történetére tartozó egyes monographiakat szándékozik közrebocsátani. Egy kimerítő prot. egyh. történet elodázhatatlan szükség. A magyar protestantismus fenmaradásának egyik fő biztosítója lesz abban letéve.

Magyarországon egy legújabb felvétel szerint van 874 ág. 1990 ev. ref. 106 unitárius — összesen 2970 prot. pap, s körülbelül 500 papnövendék. Mindenesetre tekintélyes szám. Ha ezeknek csak fele előfizetne, mind olcsóság, mind mennyiség tekintetében kétszeres eredmény lenne várható. De ha figyelembe vesszük a prot. főrendiek, birtokosok, ügyvédek, bírák, tanárok, tisztviselők nagy számát, úgy véljük, hogy legalább 2000 előfizetőnek okvetetlen kellene lenni.

A két társulat működése képének összehasonlításából a tanuságot levonni és a teendőik felől komolyan elmélkedni az olvasóra bizzuk.

DERZSI JÓZSEF.

VASÁRNAPI ISKOLA*).

A JÉZUS ÉLETE.

Solly H. H. után.

Bevezetés.

A biblia becse kezd lejárni! Ama néhány lelkesen kívül, kiknek kötelességök használni, nagyon kevesen foglalkoznak vele a literatusok közül. A nagy közönség naponta jobban el levén árasztva olcsó könyvekkel és folyóiratokkal, ezt mellőzi, mivel legtöbb helye elavult és érthetetlen. A felekezeti iskolákban, elkezdve az elemi osztályokon, a vallás és biblia tanítására évenként kevesebb óra jut s azok is csak délután.

A modern berendezésű, főleg állami gondozás alatt levő iskolákban, a vallás és biblia tanítása teljesen mellőzve is van azzal a megjegyzéssel, hogy az az egyház dolga. Mivel nézetünk szerint még eddigelé olyan tannódszert nem találtak fel, mely a vallás-erkölcsi nevelést bármiféle iskolában is nélkülözhetné s mivel oly vallásoktatási módszer sincs még kidolgozva, mely szerint az ifjak a bibliát mellőzve, az universalis vallást megtanulhatnak, — a vallásos nevelésre csakugyan az egyes felekezetek vannak utalva. Hisszük, hogy mindenik felekezet szeret azzal hizelegni magának, hogy e téren kötelességét megtette, de mi ad okot mégis ezen jogos felkiáltásra, hogy a vallásosság lazul s a biblia értéke kezd lejárni! A feleletet könnyen megtalálhatjuk, ha iskoláinkat nézzük, hol a gyermekeket a szűkre szabott néhány órán legtöbb esetben rossz tankönyvekből tanítják. Hogyan tanulja megismerni a biblia becset a gyermek oly tankönyvből, a melyben minden csak rendetlen és izléstelen kivonatolása annak, a mi a bibliában van. A szegény tanuló csak megtanulja, mert kénytelen vele, de már az iskola nem kötelezettek meg sem érintik sem a kézikönyvet, sem a bibliát. Elöttök a biblia gyönyörű zsoltárai, a magasztos profetiák s az új szövetség fölséges példázatai nagy mértékben holt betükké váltak. E körülmény megváltoztatandó s megváltoztatható pedig úgy, ha az iskolának jó tankönyvet, az iskolán kívül pedig oly bibliai olvasó könyveket adunk, melyeket az ifju, mint könnyű és szép olvasmányokat örömmel vesz fel és lelki élvezettel olvas végig.

De mivel tény az, hogy a csupán községi iskolai nevelést

*) E czim alatt a vallás- és erkölcsstanításhoz kívánunk anyagot nyújtani angol minta szerint.

nyert ifju nem tudja még a meglevő könyvet is jól felhasználni a „Ker. Magvető“ hasábjain többször ismertetett és ajánlt „Vasárnapi iskolák“ felállítását és rendszeresítését kell kivinnünk.

Mi nagyon szerencséseeknek érezzük magunkat, ha az alább közlendő leczkékkel a vasárnapi iskolázás eszméje létesítéséhez s az eddigi unalmas vasárnapi tanítás javításához bármily csekély mértékben is járulhatunk s ha e leczkék az iskolában is használhatók lesznek.

Ugy gondoljuk, hogy a biblia becse megmutatására és annak megkedveltetésére Jézus életénél jobb és magasztosabb tárgyat nem választhattunk volna. Jézus volt a legnagyobb erkölcsi tanító és vallásunknak megalapítója, ő az erkölcsi tisztaságról és a vallásos fenségről tett bizonyosságot egész életével, azért életének egyszerű és érthető leírása a legállandóbb és legjobb befolyást kell hogy gyakoroljon a növendék szívére.

Szerzőt e leczkék megírásánál azon általunk is teljesen elfogadott elv vezette, hogy a Jézus életét a maga egyszerűségében és tisztaságában kell a tanuló eleibe adni. Következéleg abból mellőzve van minden nehéz kérdés, mely csodákat vagy más tanokat tárgyal. A nemzs célok, melyeket Jézus megvalósítani törekedett, a nagy nehézségek, melyeket ő legyőzött, a körülmények, melyek között működött, pályájának főbb körvonalai: mind oly történelmi tények, a melyek megérdemlik, hogy a vasárnapi vagy bármely más iskolában is tanítsák.

Az egyes leczkék előtt levő megjegyzések a tanító könynyebbségére vannak adva, de azokat tetszése szerint használhatja fel. Az azután következő résznek az a célja, hogy segítse a tanítót a kiválasztott bibliai helyek összekapcsolásában, hogy ez által az elbeszélést egy folytatólágos egészszé alkotassa és tanítványait meggyőzhesse arról, hogy ők egy valóságos ember valódi életét olvassák, — oly emberét, kinél a vilálg nemesebb hőst és nagyobb profétát még nem látott. Erkölcsi tanulságokat már önként vonhat le minden tanító, de itt figyelembe kell venni, a mit egy jeles angol pap mondott t. i. hogy a gyermekek egyszerre csak is nagyon kevés eszmét foghatnak föl s ha sokat akarunk nekik megtanítani, végül semmit sem tanulnak meg. A tanító jól megfelelt feladatának, ha hat hónap alatt a vasárnapi órákon annyira tudta vinni tanítványait, hogy azok a Jézus életének főbb vonásaira hün emlékeznek.

E leczkék úgy vannak készítve, hogy azokat még a kevesebb idővel rendelkező és a bibliában nem nagyon jártasok, sőt a tanítással ritkán foglalkozók is, sikeresen használhassák.

A tanításra a következő módszer ajánlható. Az alapigéft fel kell adni minden óra végén a gyermekeknek, hogy a hét folytán tanulják meg. A következő órán a tanító legelőször kérdezze meg, hogy ki tudja elmondani; továbbá tegyen egy ne-

hány kérdést a megelőző vasárnap tanult leczkéből. Azután a kitiűzött leczkét olvastassa el egyszer vagy kétszer s beszélgesse meg az itt nyújtott jegyzetek segítségével. Intézzon hozzájuk kérdéseket minél gyakrabban arról, a mit az órán elolvastak vagy elmondottak, magyarázza meg és újból olvastassa el ugyanazt a dolgot, addig a mig ez olvasás, magyarázás és kérdezés elég élénk és tartós benyomást tesz a tanulókra. Legalább minden ötödik órát arra kellene fordítani, hogy ismételjék egészen a mit már eltanultak. Fődolog az, hogy a tanuló egyszer kezdjen érdeklődni a tárgy iránt, mert azután az ismétlés nem lesz többé unalmas. E tanulás csak játék lesz a fárasztó heti iskolázáshoz képest és a tanuló lelki élvezetet fog találni Isten igazságai hallgatásában és megismerésében.

ELSŐ LECZKE.

Jézus eltéved és megtaláltatik a templomban.

Elolvasandó Lukács 2,39—52. Alapige: 2,49.

Jegyzetek.

Luk. 2,41. „A husvét ünnepében“ helyett olvasd „a páska ünnepén“. Páska héber eredetű szó és „átkelést“, „átmenést“ jelent, (II. Mózes 12,13) melyet a zsidók az első szülöttök megmenekülésének emlékére Egyiptomban kezdettek megünnepelni. Nizan 14-én naplementtől 21-ig tart (márc. 26—ápril 2-ig).

Luk. 2,43. „Az ünnep napjai“ — a hét nap. (II. Mózes 12,15. III. Mózes 23,6 s köv.)

Luk. 2,43. olv. „és szülői nem tudták“.

Luk. 2,46. olv. „a tanítók között“. Meg volt engedve, hogy a tanulók is kérdezzenek.

Luk. 2,49. olv. Nem tudjátok-e, hogy nekem az atyám házában (templom) kell lennem? E javítást több hiteles író után tesszük ugyan, de nem egészen bizonyos. Külömben a hely értelme mindkét esetben majdnem ugyanaz.

Luk. 2,51. olv. „és velök lejövén, Názaretbe ment“. — „És az anyja mind e mondásokat elméjében tartá“.

Luk. 2,52. olv. „Jézus pedig gyarapodék bölcseségben és testben“.

A Jézus élete tanításánál a többek közt az a nehézség merül fel, hogy a négy evangéliumnak mely részeit vehetjük valódi történeteknek és melyeket többé vagy kevésbé tradícióknak; e nehézség különösen érezhető élete első szakát illetőleg.

A tanító először mondja el osztályának, hogy mi Jézus gyermekségéről egész bizonyossággal csak nagyon keveset tudunk. Ugyan ez az eset sok más nagy ember életére nézve is. Senkiről sem lehet tudni előre, hogy mily jelentékeny lesz, midőn felnő. Az embert kis korában kevésbé veszik figyelembe s valóban sok nagy ember gyermekségében nincs is semmi, a mi nagy figyelmet érdemelne. De másfelől az embereknek nagy hajlandóságok van arra, hogy a nagy emberek születéséről és korai tetteiről történeteket költsenek. Az ily történetek nem kritikus időben kétségtelenül össze fognak vegyülni élete valódi történetével. Bizonytalán ez az eset fordul elő a Jézus életénél is, de minthogy jelenleg nem czélunk kritikus kérdéseket vitatni, jobb lesz a Máté- és Lukácsnál levő korai történeteket egyszerűen kihagyni, kivéve azt a részt, a mely olvasásra van kiválasztva. Ennek a főrészei elég valószínűek, ezekre anyja jól visszaemlékezhetett, vagy a mint Lukács mondja, szívében tarthatta.

Menjünk el tehát gondolatunkban a kis galileai városba Názáretbe s keressük fel az ifju Jézust a szülői háznál (a tanító mutassa meg e helyek neveit a térképen). Atyja József foglalkozására nézve egy jó állásban levő ácsmester volt. Anyja Mária jó asszony kellett hogy legyen, mert minden nagy embernek jó anyja volt. Ennél többet nem mondhatunk egyikről sem. Sem ők, sem pedig fi- és nővérei nem sejtették, mi rejlik benne (Jézus egy számos tagból álló családhoz tartozott s tán a legidősebb volt) s mindnyájan elbámultak, midőn nyilvános működését megkezdette és a sokaság seregleni kezdett hozzá, mint nagy prófétához. Hogy ő „gyarapodék bölcsességben és testben, ez onnan volt, mert „az Isten kegyelme volt rajta“. Egy évben egyszer minden buzgó zsidó fel szokott volt menni Jéruzsalembe a páska ünnepre; s midőn Jézus tizenkettődik évét elérte, már neki is fel lehetett menni szülőivel. Minő érdekes jelenség egy buzgó vallásos-lelkületű gyermek életében! Ő most ama nevezetes helyet volt meglátogatandó, a mely nem csak hogy országának főhelye, a zsidó nemzetiség büszkesége és dicsősége volt, hanem egyszersmind az Isten ama városa, melyben az ő temploma állott. Itt füstölgött az egyedüli oltár, melyet az ő tiszteletére állítani lehetett; a fényes szertartásokat itt végezték a papok; az írástudók és tanítók itt magyarázták Izrael könyveit. Ez bizonytalán oly látogatás volt, melyre ő nagyon vágyódott s mely sokszor képezte imájának főtárgyát. — A kis fiu már halotta volt a tanítást faluja synagógájában (templom) s ifju elméje sokszor fontolgatta a szentírás szavait. De a nehézségek árja özőnlötte el őt. — Egy dolgot felolvastak és aztán a rab-bik (fő tanító) hagyományai alapján egészen más felé magyarázták. Az egyszerű szabályokat a legmesterségesebben megváltoztatták, a legvilágosabb elbeszéléseket valamely rejtett

rendszer szerint úgy magyarázták, hogy azt nagyon kevesen érthették; s az oly férfiak vagy nők, kik valamivel többet akartak volna tanulni kötelességükről és Istenről, magokat finomul szőtt okoskodások és szörszálhasogató elvek tömkelegében találták, melyek a mily „nehéz és súlyos terhek voltak az elhordozásra“, épen olyan kevésbé tudták az „igazságért szomjazó“ lelkeket kielégíteni. Kétséget nem szenved, hogy Jézus is ezt tapasztalta; az ő ifju lelkét oly nehézségek gyötörték, melyeket Názáretben senki sem tudott megoldani. Mily áldott gondolat volt tehát, hogy ő Jéruzsalemba fog menni, hogy ő ott látni fogja a nagy tanítókat, és hogy azok felelni fognak kérdéseire és eloszlattják kételyeit.

Végül megérkezett az elutazás ideje. Képzeltük menynyire meg volt hatva Jézus, midőn belépett a szent városba, mely tömve volt az ország minden részéből oda sereglett emberekkel, midőn szemeit a fényes templomra vetette, melynek fehér márvány falairól és csillogó ezüst és arany díszítményeiről a nap fénylő sugarai verődtek vissza, midőn részt vett a legszentebb vallásos szertartásokban és látta az Urnak nyújtott kedves áldozatot. Képzeltük az elragadó lelkesülést, a nagy buzgóságot, tán megzavarodást és magánkívüliséget, melyet ez első „isteni tisztelet“ rá gyakorolt.

De vajjon nem támadt-e ott benne azaz érzés és gondolat, hogy ez a fényes szertartás és mindazon állapot legyilkolása az ő vallásos szükségéit nem elégítetik ki? — De igen, és ő tudni vágyott. A páska ünnep folytán senkinek sem volt ideje, hogy rá vigyázzon; a legjobb alkalom számára, hogy tudvágyát kielégítse akkor kínálkozott, midőn a sokaság kezdett eloszlani; lelkét azon egyetlen óhajtság fogta el, hogy e dolgokról felvilágosítást kapjon, ez ragadta el őt annyira, a mennyire kevés olyan kóru gyermek szokott elragadtatni; az az eszme, hogy az Isten igazságáról minél többet tanulhasson, szállotta meg lelkét és ez elfeledtette vele az otthont, el a szülők- és utazás emlékét, elüzlött minden félelmet, elnyomta még az igazi szerénység szemérmét is, mely őt visszatartóztathatta volna attól, hogy a tudós emberekhez kérdéseket intézzen. Ő a nagy gyülekezet közepébe nyomult, hallgatván és kérdezvén s kétség kívül bámulatra ragadván a tanítókat, de egyszersmind érdekelvén és elragadván mindazokat, a kik becsülni tudták egy ifjunak az igazság utáni komoly és félelmetlen vágyát és a kik egy tiszta lélek ártatlansága iránt vonzalmat éreztek.

Igy történt, hogy eltévesztette szülőit és azok nála nélkül indultak haza, gondolván, hogy ő a velök levő rokonok-vagy ismerősökkel van, vagy pedig tán valaki azt is mondhatta, hogy valami barátokkal elment. De midőn az éjszaka elközeledett, elég okuk volt aggódni és csodálkozni, mivel fiok azelőtt még egyszer se volt olyan hosszasan távol tőlük a nélkül, hogy tudatta volna őket hollétéről, az est-szürkület

alkalmával pedig mindig felkereste őket az apai és anyai áldásért. A rokonok és ismerősök semmit sem tudtak mondani róla, így tehát szomorúság és aggodalom között tértek vissza a nagy zajos város felé, a hol utoljára látták volt, mivel út közben hiába keresték. Semmit sem tudunk arról, hogy Jézus e közben mit tett, de abban bizonyos volt, hogy szülői tudni fogják, hol keressék; tudni fogják, hogy ő atyja házában leend. Ott végül meg is találták s anyja feddésére adott válasza azt mutatja, hogy e szomorúságot nem szándékos hanyagságból, hanem csakis egyszerű félreértésből okozta.

De ő más feleletet is adott szülőinek, még pedig tettel és szóval: „Lejövén velök, Názáretbe ment és engedelmes volt irántok“. Ugy látszik, hogy ő most engedelmes és jó fiu lett, valószínűleg tanulta atyja üzletét és jó munkás ember vált belőle, vagy legalább is csak olyan egyszerű életet folytatott, a melyből szomszédai semmi különöst nem sejtettek.

Az az önmegtágadás, a magasra törő érzelmeknek az a fékezése, melyet az egyszerű názáreti élet követelt, sokkal nagyobb volt, mint képzelnünk lehetne, de Jézus már is megtanulta volt, hogy kötelességét hiven kell teljesíteni mindig, midőn tudja, hogy az miben áll. És Isten, ki később bámulatos munkát akart végeztetni vele, úgy akart, hogy várjon mindaddig, míg testileg és lelkileg megerősödik. Így telt el mintegy 18 év, mielőtt a benső szózat őt nyilvános munkásságra hívta volna.

E leczkéből ily általános erkölcsi szabály vonható: nagy dolog, ha az embert ifjúságában valamely nemes lelkesülés tölti el, de sokkal nagyobb dolog a rendes kötelességek mellett hiven megmaradni és akkor lépni az Isten ügyének szolgálatába, midőn elértük az életerős férfikort.

Kérdések az első leczkéből.

1. Mi történt Jézussal 12 éves korában?
2. Miért örvendett oly nagyon, mikor Jéruzsalembe akarták vinni?
3. Hogy maradt el és mit tett midőn szülői megtalálták?
4. Mi a fő erkölcsi szabály, melyet e történetből tanulhatunk?

MÁSODIK LECZKE.

Jézus, mint a Keresztelő János tanítványa.

Elolvásandó Máté 3, 1—15, és Lukács 3, 1—20. Alapige 3, 1—2.

Jegyzetek.

Máté 3, 1. A „Judea pusztája“ Jéruzsalemtől délre és keletre feküdt, de nem volt valamely természetlen kopár hely. János gyakran járt a Jordán folyóhoz, hogy ott kereszteljen.

Máté 3, 3. olv. „a pusztán kiáltónak szózata“. Keleten a volt a szokás, hogy midőn a fejedelem tartományában utazott, alattvalói az utat megkészítették.

Máté 3,4. olv. „Jánosnak teveször ruhája vala és bőrvö a dereka körül, tápláléka sáska és vadméz“. A mi annyit tesz, hogy eledele legegyszerűbb, öltözete pedig legolcsóbb volt. A Mózes törvénye megengedte a sáska evést. Vadméz azt a mézet jelentheti, melyet a méhek a fák üregeibe gyűjtenek, vagy pedig a füge és olajfából kifolyt nedvet.

Máté 3,7. olv. „De midön farizeusok és sadduceusok jöttek az ő keresztteléséhez“. A más nemzetből zsidó vallásra térteket megkeresztelték, de a zsidók kereszttelése nem volt szokásos a János idejéig.

Máté 3,7. A farizeusok és a sadduceusok voltak ez időben a két fő zsidó felekezet.

Olv. „Oh viperák fajzati“. Alattomos kétszinkedök. A zsidóknál a vipera a pusztító-ok jelképe volt.

— „Ki adta tudtotokra, hogy a közelgő harag elől meneküljetekek“!

Máté 3,9. v. olv. „Ne hitgezzétekek magatokat e gondolattal“. A hajdankori népek elődeik érdeme után várták üdvességöket.

Máté 3,10. v. olv. „Már a fejsze is a fák gyökerén van“.

Máté 3,11. v. olv. „Kinek sarui vitelére nem vagyok méltó“. A zsidók czizmát vagy czipőt nem viseltek. A saru egy talpból állott, mely a lábhoz volt kötve.

Máté 3,12. A zsidóknál a gabonát szérün nyomatták ki, mint Magyarországon. A polyvát és apró töredéket azért égették meg, hogy a gabonával ne elegyedjék össze.

Máté 3,13., olv. „Akkor Jézus Galileából a Jordán mellé érkezek Jánoshoz“.

Máté 3,14., olv. „De János ellenzé“.

Luk. 3,12. A „publikánusok“ adószedök voltak. „Mester“ tanítót jelent.

Luk. 3,14., olv. „Senkit meg ne sértsetek, se hamisan ne vádoljatekek“.

A Lukács 3, 1. 2. versei helyes megérthetésére nézve, szükséges tudnunk, hogy ez időben a közép tenger körüli tartományok a római birodalomhoz tartoztak, melynek Tiberius Caesar vol a kormányzója. E tartományok közül legtöbb valamely római helytartó alatt állott, így Judea Pontius Pilatus alatt, azonban sok jelentéktelen vidéknek meg volt hagyva függetlensége saját fejedelmei alatt. Ily fejedelmek voltak Herodes, Filep és Lysanius. Nagy vallásos szabadság volt megengedve mindenütt, így a zsidóknak is a főpapjaikat meghagyták.

Végül megérkezett az idő, midön Jézus hivatva érezte magát, hogy a nagy vallásos mozgalomban részt vegyen, de először csak mint tanítvány és nem mint vezér lépett fel. Ekkor az egész nemzet nagyon nyugtalan helyzetben volt, igyekeztek lerázni a római igát s teljesen hitték, hogy Isten erre öket megsegíti és megalapítja saját uralmát, vagyis a „menyországot“ a földön. Ök politikai elnyomatás miatt panaszkod-

tak, de a szabadulás reménye egészen vallásos volt. Hitték, hogy nemzeti függetlenségüket, nemzeti bűneik miatt veszítették el, és hogy azt csak akkor nyerhetik vissza, midőn Isten nekik megbocsát és midőn teljesen megtanulnak neki engedelmeskedni. Különösen olyan vezért ohajtottak, ki az egész népet lázítná fel a római kormányzás ellen s kinek fegyverét Istenök győzelemmel áldaná meg. Ilyen levén lelki állapotuk, nagy sereggel gyűltek össze, hogy meghallgassák ama prófétát, a ki azt hirdette, hogy a szabadulás ideje közel van, a ki kiváló lelkesültséggel prédikálta a megtérés szükségességét, mint egyik feltételt arra nézve, hogy az Isten országának eljövetele a nép bűnei által tovább ne akadályoztassék, a ki egy társaságot kezdett alakítani azokból, kik megtértek és elhatározták, hogy készülni fognak a közelgő Isten országára. Körülbelül János lehetett az első, ki a keresztelés formáját bűnök megbocsátása és a szent társaságba való belépés jeléül alkalmazta; innen nevezték „keresztelő” Jánosnak. Azonban minden olyat elkerült, a mi őt a várt vezér, a Messiás vagy Krisztus gyanánt tüntethette volna fel. Ő azt mondta, hogy munkája csak előkészítés egy sokkal nagyobb munkára. Jézus indítatva érezte magát, hogy e társasághoz csatlakozzék. A János megragadó és erőteljes erkölcsi tanítása különösen vonzó volt rá nézve. János mindenik osztálynak nyíltan megmondotta, mi a bűnök. A farizeusok és sadduceusok mindig Abrahámtól való származásokra támaszkodtak, mintha az elég lett volna a nélkül, hogy magokat méltó utódjának is mutassák. A nép között általában nagyon csekély jótékonyság nyilvánult. Az adószedők mindig többet akartak felszedni, mint a mennyire joguk volt, hogy magoknak annál többet tarthassanak meg. A katonák gyakran durvák és kicsapongók voltak. Az ily vétkek ellen soha senki jobban ki nem kelt, mint János. Nem csoda, hogy Jézus oda ment és megkeresztelkedett, látván, hogy ez sokkal jobb előkészület volt a jövő országra, mint az irástudók és farizeusoknak minden tanítása. Azonban semmi alapos okunk nincsen azt képzelni, hogy akkor Jézusnak vagy pedig bárkimásnak is fogalma lehetett volna arról, hogy ő a várt Krisztus.

E leczkéből azt tanulhatjuk, hogy nekünk fel kell használni mindazon eszközöket, a melyeket Isten nyújt, hogy neki szolgáljunk és hogy az általa küldött prófétáktól és tanítóktól készséggel tanuljuk meg az ő igazságait.

Kérdések a második leczkéből.

1. Milyen volt a zsidók észjárása, midőn János tanítását megkezdette? Mutasd meg, hogy minő összefüggés volt a nép vallásos és politikai érzülete között.
2. Különösen mi vonzhatta Jézust Jánoshoz? Említs erre néhány esetet.
3. Magyarázd meg, hogy a Messiás és Krisztus szavakat akkor mily értelemben használták?

BOROS GYÖRGY.

A KÖZOKT. MINISTER 8-IK JELENTÉSÉRŐL,

melyet az 1878. évi közoktatási állapotokról az országgyűlés eleibe terjesztett.

A minister előbbi, 7-ik jelentését a mult évben tüzetesen ismertettük volt. A mostani, 8-ik jelentést, igyekszünk rövidebbre venni, főképen olyan adatokra szoritkozván, a melyek a mult évi állapotoktól lényegesen eltérnek.

A mostani jelentés is egy roppant nagy könyv, 800-nál több negyedrétt lapra terjed. Az előbbi hasonló jelentésektől különösen abban különbözik, hogy nem mint eddig IV, hanem V. szakaszra oszlik, azaz: az autonom közép- és felső tanodák külön választatnak a többi hasonló tanodáktól. Így az I. szakasz szól a népoktatás állapotáról, a II-ik a középtanodákról (állami és vallás-tanulmányi alapból fentartottak), a III-ik szakasz a felsőbb tanintézetekről (nem számítva ide az autonom intézeteket), IV-ik szakasz az autonom közép- és főiskolákról, V-ik szakasz az emberbaráti és közművelődési intézetekről.

Vegyük szakaszonként.

A z I. s z a k a s z, mely a népoktatásról szól, most is a legterjedelmesebb. Már elől néhány főadat figyelemre méltó, u. m. az iskolák száma 1878-ban az előbbi évihez képest 189-et szaporodott, s míg 1877-ben a tanköteleseknek 71.1 százaléka járt iskolába, 1878-ban 77.9 százaléka mutatattik ki; tehát csaknem 7 százalékkal emelkedett egy év alatt az iskolába járó tankötelesek száma. Ez bámulatos eredmény egy oly nyomorusággal teljes esztendőben, a milyen volt az 187⁸/₉-ik év. Az europai népek culturalis történetében alig mutatható fel ilyen példa. — A tanítók száma egy év alatt 473-al növekedett, a tanítói fizetések összege pedig csaknem 400,000 frttal.

Feltünőleg gyarapodott az iskolák évi jövedelme s kiadása is; mert míg 1877-ben 8.460,718 frtot tett, 1878-ban az 8 millió 873,178 frtra emelkedett, egy évi gyarapodás tehát ily sanynaru esztendőben csaknem félmillio frt.

Ezen adatok után azt mondja a ministeri jelentés bevezetése, hogy az említett évben is arról kellett meggyőződni, hogy a népnevelés iránt felébredt szükségérzet folyvást fokozódik; a fenállott iskolák javítására, valamint ujak felállítására országszerte élénk munkásság mutatkozott.

De nem csak külsőleg gyarapodtak a népoktatási intézetek ezen év alatt, hanem belső életök is fejlődött. Az egyes megyékről szóló kimutatások eléggé igazolják, hogy a népokt.

törvényben kijelölt kötelezett tantárgyak igen sok iskolában tanítottak mind nagyobb mérvben.

A mennyire folyóiratunk szűk köre engedi, soroljunk fel néhány részletesebb adatot.

Ha a népoktatásról szólunk bár röviden, nem lehet mellőznünk a fővárost. Ezelőtt 15 évvel Budapestet csaknem egészen német városnak lehetett mondani. Ha az utcákon jártunk, bizton csak a századik embertől hallottunk magyar szót. De a hogy a magyar kormány kezébe vette az ország gyepelőjét, Budapest főváros hatósága halhatatlan érdemet szerzett magának azzal, hogy minden iskoláját községinek nyilvánította s mindenikben a magyarnyelvet rendelte anyanyelvül. Annak már 12 éve. A serdülő generáció, német, zsidó, tót, stb. most legjobban magyarul beszél. És ha ez a generatio elfoglalja helyét az életben, fővárosunk varázsütésre magyarrá változik. Ezer meg ezer család van, melynek kebelében ezelőtt egy magyar szó nem hangzott, s ezen sok ezer családban a gyermekek anyanyelve a magyar s az öregek a gyermekek után gagyognak. S ebben főérdemök a zsidó családoknak van. Bámulatos, hogy igyekeznek ezek (sok gazdag család) magyarrá lenni. Az öregek török, de az ifjuság ékesen beszéli nyelvünket.

A fővárosban a tankötelesek száma 1878-ban 43,300 volt; ebből iskolába járt 36,316, vagyis a tankötelesek 83.8 százaléka. E számból magyarnak iratta magát 26,687, németnek 9076, a többi nemzetiség alig figyelemre méltó. Iskola volt összesen 137. (570 tanteremmel és 545 tanítóval, illetőleg tanítónővel), ebből csak magyarul tanítottak 123 iskolában. A 137 iskolára 665,055 fordítottatott és, pedig a főváros pénztárából 514,848 frt, azaz egy félmillio. Építésekre, új iskolák felállítására, igaz, ez évben semmi sem fordítottatott; de ez csak annak jele, hogy az előbbi években történt rohamos haladás a rosz idők és megállapodott viszonyok a tovább haladást egy évre nem kívánták. A tanítók száma 13-mal növekedett. A rendes tanítók fizetése átlag 977 frtra ment (az előbbi évben 961 forint volt).

Az egész országban az iskolák száma 1878-ban 15,675 volt, 189-el több, mint az előbbi évben. Ebből állami 172, községi 1555, felekezeti 13,790, magán iskola 158, nem engedélyezett zugiskola 161. — A fennebbi számból esik az ország minden községére átlag 1.2 iskola, egy $\square$ mflldre 3.13 iskola, és minden 866 lakósra egy iskola. — A fennebbi iskola számból elemi iskola 15,538, felső népiskola 62, polgári iskola 75.

A mult évihez képest a községi iskolák száma nehánnyal apadt, az állami iskoláké kevéssel szaporodott. Ennek főokául az jeleztetik, hogy a mostani állami szorult pénzviszonyok közt az országgyűlés által megszavazott összeg alig elég a már fenálló közs. és állami iskolák fentartására és így a ministerium nem képes új iskolák segélyezésére vagy felállítására. Ez

elég nagy baj most, a mikor száz meg százfelől kívánják az állam segélyét igénybe venni új iskolák felállítására. A milyen nagy volt az ellenszenv a felekezetek részéről az állam és államsegély irányában 10—12 év előtt, a mikor pedig volt pénz, most ép oly tömegesen kívánják az állam segélyét; de most nincs pénz. Amde ez nem jól van. Bármily szorult pénzvisszonyok közt legyen is az ország: e téren nem volna szabad farkakodnia. Hiszen itt nem milliókról van szó, hanem évenként százezer frt. emelkedésről. Ezt Magyarország minden mostoha viszonyok mellett is megbirja s meg kell birnia; mert itt jövőjének fundamentumáról van szó. Évenként 100—200 községben legalább emelni kell az iskolák ügyét. A felekezetek és községek dicséretes buzgalommal törekeshnek megtenni, a mit lehet; az állam sem maradhat hátra e szent törekvésben. Ezt annyival inkább tenni kell; mert habár a népokt. terén 12 év alatt elért nagyszerű eredmény anyagi része a felekezeteknek s községeknek köszönhető; de hogy erkölcsi s politikai tekintetből a fő mozgató erő a ministerium volt, azt eltagadni nem lehet. Mondja ki a közokt. ministerium, hogy nem tudja támogatni az iskola-ügyet már tovább, és bizonyos, hogy a felekezetek és községek is megállanak. Itt pedig megállani nem szabad, ezt ismételjük újból meg újból.

Ugyanezt kívánja az a szomorú adat is, hogy 1878-ban még 267 oly község volt hazánkban, hol semmi iskola nem volt, oly iskola nélküli község pedig, melynek gyermekei a szomszéd község iskolájába mehethének s itt ott mennek is, még 1718 van. Tehát iskola nélkül még 1985 község van Magyarországon.

A tankötelesek (6—15 évesek) száma az egész országban tett 2 millió 126,863-at. Ebből iskolába járt 1 millió 627,919, vagyis 77.9 %. Az iskolába járó gyermekek száma egy év alatt emelkedett 6 százalékkal. Ha pedig 1869-ig pillantunk vissza, a mikor a tankötelesek számának alig 48 percentje járt iskolába, látjuk, hogy 10 év alatt az iskolába járó tank. gyermekek száma 29 percenttel emelkedett. A mostani csüggedt hangulat közepett ezek az adatok emelhetik bizalmunkat s jobb jövő iránti reményünket.

Az iskolába járó gyermekek százalékát tankerületenként feltüntető adatok is tanulságosak. 90 százaléknál több járt iskolába 14 megyében (ilyen megye 1877-ben csak 9 volt), 80—90 százalék közt állt 18 megye, 70—80 % közt 19 megye, 60—70 % közt 7 megye, 50—60 % közt 5 megye, leghátul van Maros-tordamegye 47.3 százalékkal, Mármaros és Szolnok-dobokamegyék 34.8, és 34.7 százalékkal. — 1869-ben 40% még 21 megyében, 30% 14 megyében, 20% öt megyében, és volt egy olyan megye is, a hol alig 10 százaléka járt a tanköteleseknek iskolába. E számok mutatják a folytonos nagy haladást.

Az iskolába járt gyermekek közül magyar volt 785123,

(csaknem 27,000-el több, mint az előbbi évben), német 277,984, román 200,434, tót 254,222, szerb 35,014, horvát 26,904, rutén 18,039.

A tankönyvekkel ellátott gyermekek száma az előbbi évihez képest szaporodott közel 170,000-el.

Magyarnyelven tanítottak 7171 iskolában, az előbbi évhez képest 147 iskolával több. A németnyelvű iskolák száma apadt 124-el, ellenben a románnyelvű iskolák száma szintén lényegesen emelkedett (179-el).

A 21,190 tanító közül képesített volt 16,451. Ugyanazon számból rendes tanító volt 19,011 és 2179 segéd tanító. A képesített tanítók száma szaporodott az előbbi évhez képest 644-el.

A 15,675 iskola közül saját helyiségében volt elhelyezve 1395 kivételével a többi mind. Ez utóbbi szám bérhelyiségben. 1878-ban saját házat nyert 141 iskola.

Faiskola volt 7966 (258-al több, mint előbbi évben), iskolakert volt 4945 (486-al több, mint előbb), testgyakorlólhely volt 4960 (580-al több, mint előbb).

A tantermek száma egy év alatt 531-el szaporodott. Mindenféle iskolai felszerelés tetemesen gyarapodott.

Az összes iskolák évi jövedelmét fennebb 8.873,179 frttal mutattuk ki, ebből csaknem 7 millio készpénz, a többi naturale.

Ezen jövedelem forrásai a következők:

a) ingatlan vagyón (10 ¹ / ₂ millió) jövedelmezett	667,334 frtot.
b) isk. tőkepenzek (több 3 milliónál) kamatja	228,047 "
c) tandíjakból befolyt	1.199,230 "
d) államsegélyből	606,005 "
e) községi segély	3.217,841 "
f) egyházi segély	2.443,402 "
g) egyéb forrásból	511,219 "

E szerint az iskolák ingatlan vagyona szaporodott egy év alatt csaknem 3 millio frt értékkel; az iskolák tőkepénzbeli vagyona pedig gyarapodott 2¹/₂ százezer frttal. Tandíj is közel 46,000 frttal több folyt be. Az egyházak segélye pedig 244,800 frttal volt több.

A kiadás hasonló irányban nevededett; itt csak azt emeljük ki, hogy tanítók fizetésére 271,708 frttal több adatott ki, mint 1877-ben. Egy iskolára átlag esett a fennebbi közel 9 millió összegből 566 frt.

Tanítóképezde 1878-ban volt 68 (3-mal több, miut 1877-ben). Ebből férfi képezde 51, női 17. — Jelleg szerint állami 16 férfi, 6 nő tképezde. — Az összes tképezdek növendékeinek száma 4322 volt, ebből férfi növendék 3070 — Az állami tképezdekben összesen 1297 férfi és 815 nőnvendék volt. — A tképezdei növendékek száma az utóbbi évihez képest szaporodott 331-el.

Képesítő vizsgát tett 1878-ban s tanítói oklevelet kapott

1295 tjelelt, ebből 360 nő. Több tanító s tanítónő képesítettet 1878-ban, mint az előbbi évben 190-el. Ezen adatok mutatják, hogy a tképezdek növendékei s az okl. tanítók (illetőleg tanítónők) száma évenként emelkedik, s arányban fogy a tanítóknak az előbbi éveknél nagyon érzett hiány is. Épen ezért most már a tképezdek előjáróságai több gonddal válogathatnák ki a tképezdei növendékeket s csak azokat kellene felvenniök, a kiknek előképzettsége s egyéb viszonyai elég biztosítékot nyújtanak arra, hogy a felvettek tanítók és pedig jó tanítók lesznek.

Tornászati póttanfolyam államsegélyvel az irt évben 5 helyen tartatott (Erdélyben csak Kolozsvárt), s e póttanfolyamokon 154 tanító nyert oktatást a tornászatban s részben a kertészet s háziiparban.

Állami felsőbb leányiskola 3 volt, u. m. Budapesten I—IV. osztályban s három párhuzamos osztályban 282 növendékkel; Trencsénben I. II. osztályban 39 növ., és M.,-Szigeten I. II. oszt. 36 növendékkel. E két utóbbi intézet még fejlődésben van.

Az ipariskolákról s az iparoktatás országos rendezéséről az előbbi jelentés szövege bővebben, arra való hivatkozással a mostani jelentés röviden említi, hogy Budapesten egy állami közép ipartanodát állítottatott fel (de ez csak 1879-ben); több polgár iskola mellé meg ipari tanműhelyek terveztetnek. — A kassai állami gépészeti ipartanodában 3 osztályban 61 tanuló volt, kik az elméleti szaktárgyak mellett gyakorlatilag a minta asztalos, az öntődei, a gépkovács és géplakatos munkák tanulásával is foglalkoztak. Ez utóbbi jeles intézet 13 ezer frtjába került az államnak említett évben.

Az alsófoku ipariskolák országos rendezése és szervezése, úgy látszik, pénzhiány miatt halasztatott továbbra.

A háziipar több ága a tanítóképezdekben, felső nép- és polg. iskolákban fejlesztetett; sőt egyesetek társadalmi uton is dicséretes buzgóságot fejtettek ki ez irányban. Különösen a pozsonyi egyesület tűnik ki ebben, melynek pozsonyi női háziipar képezdeje szép virágzásra jutott s unicumnak mondható az országban.

Kereskedelmi iskola volt 1878-ban 27, ezek közül egy akadémia (Budapesten), 8 középfoku keresk. iskola, a többi alsó foku. Ezek közül 4 részesült összesen 4700 frt államsegélyben. A növendékek száma 319-el volt több, mint az előbbi évben.

A jelentés szerint kisdédóvoda az egész országban 238 volt, 61-el több, mint az előbbi évben. Ezek költsége 198,236 frtra tétetik, mely összegből államsegély 9324 frt. Ezen kívül a bpesti orsz. óvőképző 10,000 frt, a kolozsvári hasonló intézet 3500 frt államsegélyt kapott. Itt is haladás van, de nem oly mérvű a mint ohajtandó volna; hiszen ismételjük, hogy a kisdédóvodának egyetlen nagyobb községből sem kellene hiányoz-

ni. A népoktatási intézetek arányában legalább 5—6000 óvodánknak kellene lenni.

Az orsz. tanszer muzeum tetemesen gyarapodott.

Az ez évben kiadott tankönyvek s taneszközökről is részletes kimutatás közöltetik. Ezek értéke 300,000 frton felül megy. Tankönyv s taneszköz kiosztatott ingyen 3196 frt értékű.

Közöltetik az iskolai használatból kitiltott tankönyvek jegyzéke is. 1878-ban 4 tkönyv tiltatott ki.

A néptanítók nyugdíj- s gyámintézetének 9909 tanító és tnő volt tagja. Tulkoruság miatt nem vétetett fel 1782 tanító, tanképesítés hiánya s más okok miatt nem vétetett fel 3046. Betöltetlen iskolai állomás volt 794. Ez alap összes cselekvő vagyona 1878 végén tett egy millió 493,382 frtot. Tanítók, azok özvegyei s árvái díjában, segélyében s végkielégítésében kiadatott említett évben összesen közel 10,000 frt. — A szegény tanítók s iskola fenntartók nehezen győzik kivált a mostani időben ezen alap évenkénti terheit; de az eredmény kibékít mégis a teherrel. Hiszen van ez által az országnak egy alapja, a mi eddig nem volt, melyből a nyomoruságra jutott szegény tanítók, azok özvegyei s árvái a koldusbottól megmentetnek. Reméljük, hogy ez az alap még inkább megerősödik talán egy pár év alatt, könnyítések fognak tétetni első sorban a tanítók évi befizetési díjain; azután az iskolákat fenntartó tesületeken.

Ezután közöltetnek az év folytán kiadott elvi jelentőségű ministeri rendeletek a népokt. ügyében.

Aztán számos táblán kimutattatik az államsegélynek mi célra s minő mértékben történt kiadása.

A ministeri jelentésnek a népoktatásra vonatkozó, fenebb ismertetett szakasza, majd minden pontjában örvendetes adatokat közöl, melyek minden hazafira, de főkép a tanítókra és tanügybarátokra buzdítólag s emelőleg hathatnak. Kormány, községek s felekezetek nemes versenynyel hatnak és cselekesznek, fáradsznak és áldoznak a népnevelés ama régóhajtott szebb korszakának közelebb-közelebb hozásán.

II. s z a k a s z. A min. jelentés ezen szakasza a ministerium közvetlen felügyelete alatti középtanodákról (gymnasiunok és realiskolákról) szól.

A) Gymnasium ilyen volt az országban az 187%, tanévben 87. Ebből nyolcz osztályu 44, hét osztályu (kiegészítés alatt) 4, hat osztályu 10, négy osztályu 28. két osztályu (kiegészítés alatt) egy gymn. — Mindezekből állami 7, kir. kath. 14, különféle szerzetes rendi 40. r. kath. felekezeti 14, gör. kath. 3, örmény kath. 1, községi 5, magán 1, országos köznevelési 1, hitfelekezeti jelleg nélküli 1. — A kir. kath. gymnasiunok nagyobb részt a tanulmányi alapból tartatnak fenn, a többi kath. gymn. csak segélyeztetik abból az alapból.

A II. szakaszban felsorolt gymnasiunba járó tanulók szá-

ma 20,540 volt, az előbbi évihez képest 830 szaporodás. Érettségi vizsgát tett ez évben 875. Ezen tanintézetekben 206,800 frt ösztöndíjban részesültek a növendékek ; ezen összegben nincs benne az egyesek által különféle czimek alatt kitűzött jutalmak és gyámolítások.

A rendes tanárok száma ezen tanintézetekben 632, a helyettes tanároké 389 volt. Minden irányban gyarapodás az előbbi évihez képest.

B) Reáliskolák. Ezek száma 27 volt, ebből állami 17, államilag segélyezett 3, községi 4- hitközségi 2, magán 1. — Továbbá 8 osztályu volt 18, kiegészítés alatt álló 5, alreáliskola 4. — Ezek közé nincsenek számítva az erdélyrészi szász gymnasiumok melletti, ugynevezett realosztályok, melyek külön realiskolai nevet nem is érdemelnek.

A reáliskolák növendékeinek száma 7549 volt, a mult évihez képest 196 apadás mutatkozik. Érettségi vizsgát tett 299. Ösztöndíj és segély kiosztatott 23,455 frt. Működött 271 rendes és 60 helyettes tanár.

A fennebbi adatokra vonatkozólag a ministeri jelentés ezt jegyzi meg: „a reáliskolák általános apadása azon időponttól számítandó, midőn a reáliskolák elvesztették a gymn. feletti anyagi külső előnyeiket, a nélkül, hogy viszont a gymnasiumok előnyeit megnyerhették volna. Mig ugyanis a technikai pálya az országos viszonyok rohamos lendületénél fogva magában is kecsegtető volt, a reáliskolák 6 évi tanfolyammal s érettségi vizsgálat nélkül képesítették a műegyetemre lépésre s a mellett jogosították a növendékeket az egy éves önkéntes katonai kedvezményre: természetes, hogy midőn a beállott fordulat következtében a technikai pálya által ígért aranyhegyek homokhalmokká kezdettek válni s ugyanakkor a reáliskolák 8 osztályra emeltettek s érettségi vizsgálat hozatott be: az ifjuság visszafordult a gymnasiumok felé, hogy ugyanazon feltételek mellett nem csak műegyetemre, hanem minden pályára lehetett előkészülni.“

Továbbá azt mondja a jelentés: „ha nemzetünkben a technikai pályára elég kedv, hajlam és anyag nincs: előre látható, hogy ily intézmények mellett a reáliskolák néptelenedése még folyvást növekedni fog, s 27 reáliskola fenntartása túl fogja haladni az ország e részbeni szükségletét. Sőt ma is méltán hirdethetjük, nem haladta-e túl már is s nem volnának-e egyes néptelenebb reáliskolák a tanügy kára nélkül megszüntethetők, vagy másnemű intézetekké, pl. ipariskolákká átalakíthatók? mások ismét eredeti céljoknak (a magyarság erősítésének) megfelelőbben gymnasiumokká átalakíthatók?“ — Még egy pár sort idézzünk: „oly helyeken, mint Debreczen, Szeged, Kecskemét, hol a nép legnagyobb része földmíveléssel és iparúzsássel foglalkozik, a gymnasiumok túlnépeselek, a reáliskolák pedig aránytalanul néptelenek, mintha a m a g y a r n é p b e n a

reáliskolának egyáltalában nem volna igazi talaja.“ — „Általában ki lehet mondani, hogy reáliskoláink állapota s különösen elhelyezése is reformot kíván.“

Tanulságos és igen komoly észrevételek ezek egy ministeri jelentésben, pedig sok igaz van azokban. (Csak azt sajnáljuk, hogy a sz.-udvarhelyi reáliskola is azok közt van például említve, melyek talán megszüntethetők vagy átalakíthatók volnának).

Egy illusioval megint kevesebb! Nehány év előtt még minden városban a reáliskola volt a jelszó. Mi akkor is csóváltuk fejünket és a gymnasiumok hívei voltunk; mindazáltal rosszul esik nekünk, midőn a reáliskolákkal combinatióban a magyarság reális iránya élehetlenségét látjuk constatálni.

Erre a nagyon komoly tárgyra egy külön cikkben szándékozunk bővebben szólni.

Szerettük volna a fennebb említett középtanodák évi költségeit is jelezni, mint fontos közművelődési statistikai adatot; de ezt az adatok elszortsága miatt igen nehéz a jelentésből összeállítani. Ez egyik gyenge oldala a ministeri jelentésnek. És pedig csodálatos dolog, hogy míg a népoktatási ezer meg ezer intézetnél ez kiszámíttatik és combináltatik: a néhány középtanodánál az összeállítást elrestellik.

Érdekes lenne a tanulóknak nemzetiségi kimutatása is, de ez is csak minden egyes tanintézetnél említettik, együtt összeállítva nincs, a mi megint nagy restség.

A tanároknak gymnasiumoknál körülbelől egy harmada nem képesített, azaz formális oklevéllel nem bír. Ellenben a reáliskolák tanárai néhány kivételével mind okleveles tanár.

Ide kellene sorolnunk az autonom felekezeti középtanodákat is természetüknek fogva; de a minist. jelentés ezeket, nézetünk szerint helytelenül, egy más szakaszba rendezte. Kövessük a jelentés rendjét.

III. s z a k a s z. Felsőbb tanintézetek (a fentebbiek szerint ide nem értve az autonom felekezetieket).

A rom. és gör. kath. hittani intézetek száma 23, ezekben 120 tanár tanított 874 hallgatót, szaporodás az előbbi évihez képest 27.

Állami és tanulmányi alapból fentartott kir. jogakademia 7, bele számítva a kath. püspöki joglyceumokat is. Ezekben 78 tanár 585 ifjut tanított. Kevés kivétellel mind magyar. A jogi pályát a magyar nem hagyja; pedig ohajtanók más practicus pályákon mind erősebben lássuk a magyar ifjuságot.

A bpesti egyetemen a hittudományi karban 80 hallgató (ösztöndíjat együtt 6 élvezett, összesen 1500 frtot).

A jogi karban 1392 hallgató volt. Ösztöndíjban 86 részesült, tandíjban egészben 117, felerészben 68 volt. Tanárok száma rendes 16, magán 17, helyettes rendkívüli 1.

Orvosi karban hallgató 690, rendkívüli 34. Ösztöndíjat kapott 67, tandíj alól egészben vagy részben felmentetett 54.

Gyógyszerészeti tanfolyamot hallgatott 89; szülészeti tanfolyamot 105 nő.

Bölcsészeti karban 662, más karokból 791, együtt 1453 hallgató. Ösztöndíjat kapott 79, tandíj mentes volt 142, fele részben 70. Tanárok száma rendes 25, rendkívüli 5, magán 26, helyettes 4, tanító 6, segédtanár 6.

A kolozsvári egyetemen hittudományi kar nincs. Bölcsészeti karban 187%, tanévben 68 hallgató; rendes tanár 11, magán tanító 4, ösztöndíjat 25 hallgató kapott.

A mathem. és természettud. karban 86 hallgató. Tanárok száma rendes 8, magán 2; ösztöndíjban részesült 30 hallgató.

A jogi karban volt 208 hallgató. Ösztöndíjat kapott 45. Tanár rendes 12 és 2 előadó.

Orvosi karban hallgató 125, ösztöndíjat kapott 13. Tanárok: rendes 10, rkivüli 2, magán 2, helyettes 1.

Szigorlat ezen egyetemen tartatott 253. — Ezen egyetem alapítási története s azótai fejlődése az előbbi jelentésben volt előadva, mit a mult évben mi is ismertettünk.

Kir. József-műegyetem. Elősoroltatnak az itt olóadott különféle tantárgyak. Hallgatók száma említett tanév 2-dik felében 516 (előbbi évhez képest több, mint 100 apadás, ebből esett az egyetemes és vegyeszi szakosztályra 296, a mérnök-építészetire 164, a gépész-mérnökre 46. — Tanárok száma: rendes 26, más minőségű 33. Az ösztöndíj összege tett 13,119 frtot, tandíj alól felmentetett 104, felerészben 30 hallgató.

Bábatanoda 5 volt az országban, ezekben 178 nőtanuló. A szegényebbek itt is részesültek államsegélyben.

IV. s z a k a s z a a jelentésnek az autonom felekezeti fő-és középiskolákról szól, most először közölvén ezen tanintézetek történetét is. Mi erre nem terjeszkehdhetünk ki, csak annyit emlitünk, hogy sok közülök a 16 és 17-dik századból veszi eredetét, némelyik sok viszontagságon megy keresztül, a mi a protestansok történetéből ismeretes. Nehány ily tanintézetnek nem terjesztettek ugyan be adatai, ezek közé tartoznak az unitarius gymnasiumok is, a mire pedig lett volna, idő. Hanem a jövő jelentésben már ezek is benn lesznek. Általában tanügygyel foglalkozók előtt ez és az előbbi ministeri jelentések egyik fő becse, hogy abban az ország összes közép- és felső tanintézeteinek keletkezése és fejlődése elő van adva. Sok tanulságot lehet ezekből az adatokból meríteni hazai culturánkra.

Lássuk a statistikai adatokat. Jogakademiájok az ág. hitvallásuaknak 1, a reformátusoknak 5 volt. Ezekben összesen 55 (persze többnyire más intézeteknél is működő) tanár volt. Hallgatók száma aránylag kevés, 335 (nehány kivételével mind magyar).

Hittani intézet volt: ág. hitv. 7, tanár 64, hallgató 167 ($\frac{2}{3}$ -da német, fájdalom!); helv. hitv. hittani intézet 5, 42 tanárral és 366 hallgatóval (persze mind magyar). Az unitáriu-

soknak egy papnöveldejök volt, de erről adatok nincsenek közölve. (Sajnálni lehet, hogy az ilyenekben is elmaradunk). A gör. keletieknek 4 hittani intézetök volt, egyről, a karloviczi-ról nincsenek adatok, a más háromban 18 tanár, 216 hallgatóval (ezek mind románok). Az orsz. izraelita rabbi képző-intézetben 9 tanár 33 ifjút tanított.

Főgymn. volt ág. hitv. 14, ezekben 210 tanár, 4117 tanuló (felénél több magyar); ref. főgymnásium 15 volt 260 tanárral, 4611 tanulóval (majd mind magyar); unitárius főgymn. egy, 19 tanárral, 251 tanulóval (mind magyar); gör. keleti főgymn. 2, az egyikről nincsenek adatok, a másikban 15 tanár és 180 tanuló (mind román). Az említettekén kívül kimutattatik 29 nem teljes gymnasium, ebből 12 ág. hitv., 103 tanárral, 1290 tanulóval (nagyobbrészt magyar); helv. hitv. algymn. 14, 109 tanár és 1481 tanulóval (majd mind magyar); unitárius algymn. 2, ezekben 18 tanár, tanító és 209 tanuló (mind magyar). Egy gör. kel. algymnpsiumról nincsenek adatok. — Az összes autonóm gymnasiumokban 278 tanulóval több volt, mint az előbbi tanévben.

Még azt jegyezzük meg, hogy míg az autonóm gymnasiumok közül is némelyek gazdagon vannak ellátva minden tekintetben, mások csak szegényes, vagy tengődő állapotban vannak.

V. s z a k a s z az emberbaráti és közművelődési intézetekről szól.

Az orsz. siketnémák váczai, — és az orsz. budapesti vakok-intézeteiről, — úgy a balatonfüredi szeretetházról bővebb ismeretést adtunk a múlt évben, most csak azt említjük meg, hogy az elsőben 104, a másodikban 78, a harmadikban 88 növendék volt. Anyagi állapota mindeniknek tetemesen javult.

Az orsz. színtanodában az 187⁸/₉ tanévben 35 drámai és 43 operai növendék volt. Ezekből kilépett 17.

Az orsz. zeneakademiában a különböző szakokban 62 növendék tanult. A négy évi tanfolyamot végezte 6 nő és 7 fiu, kik az önálló zenészeti működés terére léptek.

Az orsz. minta rajztanodába és rajz-tanárképezdébe járt mind a négy osztályba rajztanár és tanárjelölt 42, művész-növendék 15, iparos 29, vegyes foglalkozású 15, nő 8, összesen 109 növendék. Ösztöndíjat élvezett 16 rajztanárjelölt, egyenként 300 frtot. Rajztanári s tanítói vizsgárajelentkezettek száma 35, de ezek közül csak 14 kapott oklevelet, még pedig 6 középtanodához, 8 polg. iskolához.

A magyar nemzeti muzeum minden osztálya szépen gyarapodott. Ezen orsz. intézetünk általában európai színvonalra s hírre emelkedett az utóbbi években.

A műemlékek bizottsága működéséből csak két fontosabb s nagyobb mérvű dolgot említünk meg, a budai Mátyás templom s a hires kassai Székes-egyház restauratióját. Az előbbi

csaknem újból építtetik s még sok év kell bevezetéséhez. Akkor a főváros egyik disze lesz.

Végre a képzőművészetek érdekében történtek zárják be a nagyérdékü jelentést. Itt is sok haladás történt, miről már a múlt évben is bővebben szoltunk.

Általában minden tanféruara s tanügybarátra nézve igen fontos könyv e ministeri jelentés. A mai majd minden irányban hanyatló időben azt a vigaszt merithetjük belőle, hogy Magyarország tanügye s nevezetesen annak népoktatási ága az utóbbi években állandóan és a viszonyokhoz képest örvedetes mérvben fejlődik. Ingadozás és baj csak a középtanodák-nál látszik, egyebütt mindenütt haladás és gyors fejlődés.

Bg.

A SZ.-KERESZTURI TANODA TOVÁBB FEJLESZTÉSÉNEK KÉRDÉSE.

IV.

Észrevételek Egyed Ferencz ur cikkére. *)

Sz.-Kereszturi középtanodánknál a 6-ik osztály felállítása újból napi kérdéseink közé kerülén, vitatása a sajtó terén is megindult. A jelekből ítélve, a kérdés megoldásáig, elég idő van a vitára. Célom egy jövő füzetben — ha szükséges leszen — e kérdést behatóbban tárgyalni. Most csak E. F. ur cikkének némely állításait akarom a valóságra visszavezetni. Megkivánja ezt, nem a mi lehordott személyünk, hanem a kereszturi iskola reputatioja, melyet a nagyközönség azon része előtt, a mely nem ismeri az irt iskolát, rossz színben tüntetett fel, ugy anynyira, hogy egy ismeretlen, idegen szülő, olvasva azt a cikket, gyermekét nem örömet adja ez intézetbe.

Mindjárt cikke elején a legújabb gymnasiumi tantervet emlegeti, még pedig bírálólág, mint a mely a vegyészlet szük korlátok közé szoritása miatt nem tökéletes. Engedjen meg E. F. ur, de annak hírét ha hallotta; mert hogy olvasta volna, azt kétségbe vonom. Liebig — nem tudom E. F. ur elismeri-e szakembernek — azt mondja: „a chemia fontosabb és jelentékenyebb tudomány, mintsem hogy gyermekjátékká tegyük.“ S Brassai így nyilatkozik: „általában a természeti tudományok tanulásához érett ész kell.“ És E. F. ur mégis játszik e tudománnyal s ennek ez aliskolában egész terjedelemben való tanítását kívánná. Czikke egy részét a közelebbi zsinaton is elmondotta. Azóta még vegyitettek belé.

E. F. ur nincs tisztában a gymnasium céljával. Ettől kész, bevezgett embereket kíván; gazdát, iparost, tudóst stb. A gymnasiumokban a human irányban való képzés a cél és a humaniorákra levén fek-

*) Lásd a K. Magvető ez évi I. füzete 59—65. lapjain.

tetve a fősúly, ezek is és a realis tárgyak is csak oly mértékben vannak felvéve, a milyenben az értelmi műveltség megszerzéséhez szükségesek. Realistikus alapja a gymnasiumoknak nincsen. A bibliából tudhatná: Kivánsz-e magadnak nagyokat? Ne kívánj.

E. F. urnak vesszőparipája a gyűjtemények emlegetése. Nincsenek chemiai, physikai gyűjtemények! Itt kétségbe kell vonnom, hogy ismerné az unitárius középtanodák tantervét és tudná azt, hogy egy aliskolában a természettan milyen terjedelemben kezeltetik. A chemia az aliskola keretében nálunk nem szerepel. A mi rendszerünk szerint az aliskola öt osztályu, a főiskola a hatodikon kezdődik.

Azt mondja E. F. ur: „vesztünk egy pillantást ez iskolának jelen, nem külső, mert ez tiszteletet parancsoló, hanem belső alakjára. Nézzük a valót és nem a látszatot. Ez iskola fejlettsége minden tekintetben üti-e a mértéket.“ Carlyle szerint: „mindenki a tárgyakban annyit lát, a mennyi látóképessége van.“ Az iskolai épület igazán nagyszerű. Ugy látszik, E. F. ur megbámulta. A belső dolgokról csak akkor lenne illetékes ítéletet mondani, ha vizsgáinkon jelen lenne, s évenként többször megfordulna közörainkon, szóval: szakszerű felügyeletet gyakorolna. De minthogy ezeket nem teszi és nem tette; beszédjé nem egyéb akadékoskodásuál.

Gyűjteményeinket évről-évre gyarapítjuk. Jóakaró szemlélő itt haladást lát, s ha még hozzá szakértő, meggyőződhetik arról, hogy szegénységünk mellett is a belső berendezés olyan ez aliskolánál, hogy bátran sorakozhatik a megyei középtanodák közé és a más két unitárius tanoda mellé. Gyűjteményeink rendezve vannak és használatban. Igen, de nincsenek szakemberek! Ez, ez! Itt már elemében van E. F. ur; szakja lévén a személyeskedés. Csak diploma legyen, s aztán meg van alapítva a hírnév s nyughatik a diplomás!!!

Hiány mindenütt van; még a h.-szt.-páli ekklezsiában is lehet. A tanügyi lapokból értesülhetett (?) E. F. ur, hogy a közelebbi időben tekintélyes szakemberek nyilatkoztak — horrendum est dictu — még a jelenlegi állami tanárképzésben is van hiányosság. Átmeneti időket élünk uram! A régi rendszert nem védem; de az újat sem ismerem el tökéletesnek minden tekintetben. Igen sok esetben még az állam is csak experimentál. A középtanodai törvényt nem rettegem; de a megszületését lelkeimből várom. Széchenyi azt mondotta volt: „oly kevés magyar van, hogy még az apagyilkosnak is megkegyelmezne, ha magyar, csak hogy ne fogyjunk.“ E. F. ur szerint, mi a nemzet kárára tanárkodunk. Ha Széchenyi élne, az apagyilkos helyébe ma már a diploma nélküli tanárt tehetné. Ugy-e bár?

A mai korban tanulónak könnyű a diploma megszerzése. E. F. ur úgy beszél, mintha csak ez iskolánál volnának diploma nélküli tanárok. Minket iskolai multunk és a tanítás terén szerzett gyakorlatunk alapján alkalmazott egyházi főhatóságunk; egyrésztünket még a diplomátlan világban. Tanitunk hetenként 20—22 órát. S hogy milyen eredménynel, arról a vizsgáló biztos urak referálhatnak; kik között akárhányszor Kolozsvárról küldött egyének is voltak. Ha megleszen a középtanodai törvény s rendeztetnek a tanodák és diplomás tanárok kívántatnak, hogy tanodáink a kor színvonalán állhassanak, akkor jajgasson E. F. ur, hogy

a kereszturni köztanítók az oktatásügy kerékkötői! Akkor szerzünk diplomát, kötelességünkkel tevén a törvény, a kik tudunk; a kik pedig nem, félre állunk. Hadd jöjjenek a szakfériak! Addig pedig bátorkodunk tanárkodni azzal a tudattal, hogy tán mégis többet használunk, mint ártunk. Még nagyon sokan vagyunk, a kik nem okleveles tanárok keze alatt képződtünk! Könnyebben az Istennek, mint embereknek szolgálni. Ezt jól tudja E. F. ur, mint pap.

Szakkönyvtár szükséges nemcsak a tanárok, de még a papok részére is. Itt két könyvtár van; a kettő egymást egészíti ki.

Osztálykönyvet is ismer E. F. ur? Bizony Isten, nem hiszem. Az országos középtanodai tanáregylet közlönye 1878-ik évi 4-ik számában egy czikk jelent meg Tomor Ferencztől e czim alatt: iskolai bürokratizmus. E cikkben a többek között ez van: „újabb időben behozták nálunk a tananyag-naplót is, melyet közönségesen telekkönyvnek hívnak. Ez is ellenőrzés akar lenni, a meennyiben t. i. a tanár minden óra után beírja, mit adott elő, mivel töltötte az órát. Ennek célja volna a nyilvántartás, nehogy a tanár egy-egy kedvencz tárgy mellett kelletlenül tovább időzzék, más részleteket elhanyagoljon; majd hogy az oktatás összhangzón történjék. De hát, ha a tanár be nem ír, vagy mást ír, a mi szintén megtörténhetik, a mint meg is történt; vagy ha egyik tanár a másik előadását figyelmére sem méltatja. Az oktatás összhangjáról különben is a tanszervezetnek kellene gondoskodni; ha az jó, az oktatás is összhangzó lesz; ha az nem jó, az oktatás sem lehet jó száz telekkönyv mellett sem!! A K. Magvető csakugyan az évi 5-ik füzeté 226-ik lapján ismertette e cikket. A mit idézék, izelőlül idézém. Olvassa el az egészet. Ha pedig nem rendelkezik az említett tanügyi közlönyvel, olvassa el a K. Magvető ismertetését; okulhat belőle. A mely tanárban nincsen kötelességérzet, lehet osztálykönyv, telekkönyv, napló, diploma stb üres külsőség, s ezeknek divatos hangoztatása helyett legyen papban és tanárban kötelességérzet!

Az aliskolák igazgatói a nevelésügyi bizottság eleibe mindent felküldnek, a mi meg van rendelve; de sőt többet is, s ha nem küldenének eleget, tessék a tekintetben ott kereskedni.

Rajz, ének, zene tanítatik, még pedig a vizsgáló bizottságok véleménye szerint, elég jó eredménnyel. Tanszerek, szakkönyvek is szerzetnek minden évben, de ha alapot teremtek ezekre nézve, még jobban megyen minden.

A mint látszik, E. F. ur attól ijedett volt meg, hogy a VI-ik osztály csak a mostani tanerőkkel állitattik fel. Nem, tisztelt E. ur, azzal egyszerre két szakembert kértünk. Legyen nyugodt e tekintetben.

„A kik a vizsgát nem állották ki, azok a tanításnál köztanítói czimen működjenek, fizetésük is olyan lévén, mert nem helyeselhető, ha olyanok segédtanári czimen és fizetéssel alkalmaztatnak, a kik jártak ugyan egyetemet, de a vizsgálatot elhagyva, vagy elfeledve, sőt attól rettegve... a nemzet és utódainak nagy kárára tanárkodnak.“ Ezzel egy kartársunkra céloz. Ezt, mint alaptalant, határozottan visszautasítom. E. F. ur cikkével tovább nem foglalkozom; csak annyit mondok még: mindezeket magam íram.

Sándor János.

A KÜKÜLLŐ EGYHÁZKÖRI NEVELÉSÜGYI SZAKBIZOTTSÁGRÓL.

Mindjárt három éves a gyermek, melynek keresztelőjén nem kis aggodalommal tekintettünk jövődjéje elé; nem kis aggodalommal, hogy az ezer, meg ezer utjában álló akadályokat legyőzheti-e, vagy ha nem nyer gyámolítást a nagyobb és erősebbektől, elbukik még a kezdet kezdetén. Nem volt alap nélküli az aggodalom, főleg ha elfogadjuk sokak azon véleményét, hogy hazánk tankerületében a legszomorubb képe Küküllőmegyének van. Itt egy állami s alig pár községi iskola működik, a többi a hit-községeké. Rajtuk s előljáróin a felelősség. S épen ezen tudat szolgált indító okul a szakbizottság megalakítására. A mltsgs és Főt. Egyh. képv. Tanács elismeréssel vette tudásul felekezeti iskoláink érdekében tett működésünket, nemcsak, hanem a Zsinati Főtanács 22. sz. leiratában megrendelte, „hogy a többi egyházkörök is oly nevelésügyi szakbizottságot alakítsanak, milyen a küküllői körben már három év óta van, és a melynek munkálkodása igen üdvösnek bizonyult be.“ Eljárásában a szakbizottság minő működési módozatokat követett, elég Ré diger Á r p á d szakbizottsági elnöknek alábbi ismertetésére hivatkoznom, melyet torda-aranyoskőri esperes Koronka Antal tudakozódó levelére adott, és a melyről a szakbizottság mult év decz. 12 én Déesfalván tartott ülésében azt határozta, hogy a „Ker. Magvető“-ben azon czállal közöltessék, hogy a többi érdeklődő egyházkörök is annak ugy szervezete, mint missiojával megismerkedhessenek.

Elnök Ré diger Á r p á d a bizottságot a következőkben ismerteti:
„Bizottságunk szervezete ez:

A bizottságot alkotja 6 olyan lelkész aa. kik mindnyájau a nevelés-oktatással behatóbban foglalkoztak s kik az iránt most is melegen érdeklődnek, és tanító aai. közül rendkívüli tagok felváltva azok, kiknek egyházában a bizottsági ülés tartatik. A bizottsági rendes tagokat a környéki közgyűlés választja, vagy önkéntesen vállalkoznak arra. Nálunk önkéntes vállalkozók alkotják a bizottságot. Nagyobb egyházkörben a bizottsági tagok többen lehetnek, s kell is hogy legyenek, hogy a rájuk váró teendőket könnyebben végezhessek.

A bizottság szavazattöbbséggel maga választja elnökét és jegyzőjét.

Az elnök teendője: a gyűléseken elnökölni, a jegyzőkönyveket hitelesíteni, s külfatóságokhoz intézendő átiratokat és megkereséseket aláírni.

A jegyző: a tárgyalási jegyzőkönyveket, átiratokat és megkereséseket szerkeszteni és aláírni.

A tanügyi bizottság gyűlésének helyét és idejét a következő gyűlésre mindig maga határozza meg.

A bizottság a mint a tanév elején megalakul, azonnal bekéri a lelkészek által hitelesen kiállított névjegyzékét a tanköteleseknek. Ugyan akkor a tanítók is írásbeli jelentést terjesztenek elő, hogy mely napon és hány tanulóval kezdették meg az iskolai tanítást. A bizottság ezek

alapján felügyel, hogy a netalán fel nem járó tankötelesek is iskolába adassanak, s hogy a törvényben előirt 8 havi tanítási idő kitarassék.

Gondoskodik arról, hogy a tanórák lehetőleg a közokt. miniszterium által kiadott tanterv szerint osztassanak bé, s a tanítás a megjelölt tankönyvek alapján kezeltessek.

Számba veszi a meglévő iskolai tanszereket, kijelöli a hiányokat s ezek megszerzésére ösztönzi az illető egyházat. Egyáltalában az iskolai bel- és külfelszerelésnek legjobb módoni eszközzésére közreműködik.

Gondosan felügyel arra, hogy az iskolaszékek mindenütt szerveztesse, s hogy azok pontosan teljesítsék kötelességeiket.

A mulasztási naplók pontos vezetését a tanítóknak felelősség mellett kötelességökké teszi, s ellenőrzi, hogy a mulasztók hetenként kivétel nélkül átírassanak a községi előjáróságnak, s hogy a mulasztási díjak hiány nélkül beszedesenek és iskolai czélokra fordittassanak. S ha netalán a községi előjárók ebbeli kötelességeiket nem teljesitenék, rendreutasítás végett átírja a járási szolgabírói hivatalnak, szükség esetében jelentést tesz arról a kerületi tanfelügyelőséghez, vagy a megyei közigazgatási bizottsághoz.

Éberem őrködik a tanítók felett, hogy szorgalmasan s a mai körülményeknek megfelelőleg, módszertanilag tanítsanak, hogy magukat fontos elhivatásukra folyton képezzék, a hanyag és képtelen tanítókat, ugy az erkölcstelen magaviseletűeket is hivatalukból való elmozdítás végett, a környéki esperes útján, az egyházi főhatóságnak feljelenti.

Szóval, a tanügy körébe eső, minden legkisebb mozzanatról is tudomást szerez magának, s hatáskörében azokról intézkedik.

Mindezeket pedig oly módon eszközli, hogy kebeléből ugynevezett vizsgáló biztosokat küld ki, vagy ha a bizottsági tagok csekély számánál fogva reájok nézve az terhelő volna, más lelkész aa. is nevezhető vizsgáló biztosnak; kiknek kötelessége a kijelölt iskolában havonként legalább egyszer, a tanító által nem sejtett időben megjelenni, s ott az óraterv szerinti tanítást végig hallgatni, s a fenn már megirt minden dolgokról tudomást szerezni, s azokból a tanügyi szakbizottság elnökéhez írásbeli jelentést tenni, ki a minden hónapban egyszer más-más egyházban tartandó gyűlésen a tanügyi bizottságnak tárgyalás végett ezen jelentéseket előterjeszti. Azon egyház iskolájában pedig, melyben a gyűlés tartatik, a most jelzett vizsgálaton kívül a tanügyi bizottság vagy testületileg, vagy néhány tagja kiküldésével ujlag megjelenni, s ott próbavizsgálatot tartat, melynek eredményéről szóbeli előterjesztés útján tárgyalási jegyzőkönyvében is megemlékezik.

Továbbá kiützi az évi zárvizsgák megtartási idejét, s azoknak minél ünnepélyesebbé tétele czéljából kebeléből 2—3 vizsgáló biztos küld ki, kik a tanító és tanulók szorgalmáról és képességéről, az iskola felszereléséről és hiányairól, a tankötelesek, feljárt és vizsgázott tanulók s az általok mulasztott tanórák számáról, a mulasztási díjak beszedéséről, és azok hová fordításáról stb. stb. írásbeli jelentést terjesztenek elő. Ezek és a havi jelentések alapján, a tanügyi szakbizottság évi működéséről emlékirat alakjában részletes jelentést terjeszt a környéki közgyűlés eleibe, a mely ott letárgyalván, az érdemsorozati kimutatásokkal együtt felterjeszti az egyházi főhatósághoz.

A tanítók önképzésének is némi lendületet ohajtván adni, tanítói értekezletet — nálunk papi értekezlettel kapcsolatosan — szerveztünk. Ez évenként kétszer tartatik az összes tanítók és a szakbizottság tagjai jelenlétében, rendszeren a téli quindena és a nyári partialis bevégeződése után. Itt rendszeren két tanító, előleges meghagyás folytán, mintatanítást tart, valamely, a tanügyi bizottság által kijelölt tárgyról, ezen tanítást a tagok egyenként megbírálják, melynek bevégeződése után, elnök a bírálatok alapján illetőknek szakszerű utasítást ad. Felolvasás is tartatik valamely napirenden levő tanügyi kérdéstről, mely hasonlólag megbíráltatik.

Végül, hogy már mindent elősoroljak, mit a felforgó tárgy tekintetében követünk, azt is megjegyzem, hogy tekintettel egyházaink szegénységére, a tanügyi bizottság tagjai kölcsönösen élelmezik egymást oly módon, hogy a tanügyi gyűlések rendre valamelyik bizottsági tag lakhelyén tartatnak, kinek szives vendégszeretetéet vesszük igénybe. Az igaz, hogy nem csekély fáradsággal járó működésünk e szerint némi anyagi áldozatot is igényel tőlünk, de azt szivesen meghozzuk a tanügyi érdekében, annyival is inkább, mert azt tapasztaltuk, hogy ily módoni gyakoribb találkozásaink közérdekeink előmozdítására is jótékonyan folynak bé, a mellett, hogy az édes baráti viszonynak is ápolói.

Azt hiszem, ezekben lehető részletességgel kifejeztem tanügyi bizottságunk misszióját, s ezen misszióban való eljárásunkat, melyet a leg-összintébben ajánlhatok szives figyelmébe Torda-Ar. körnek is.

Közi

Sándor Gergely
a szakbizottság jegyzője.

A MAROSKÖRI VIZSGÁLATRÓL.

A maroskőri unitárius egyházi vizsgálószer, a nálunk szokásos időben — november második felében — a járhatatlan utak s korán beállott rendkívül zordon tél miatt az 1879-ik évre vonatkozó munkálkodását nem hajthatván végre, érdemes t. esperesünk öregségi gyengélkedése miatt közre nem működhetvén, köri igazgató Györfi Sándor és alólírt köri jegyző által január 28-ától február 15-ig hajtattott végre. A szerzett tapasztalatokat s tett intézkedéseket az alábbiakban van szerencsém jelezni:

1. A vallás-erkölcsi élet körünkben a hajdani buzgó vallásosság-hoz képest csökkent ugyan, de a hívek belső erkölcsössége meg nyugtató; de vannak külső nyilvánulások, melyek aggodalmat kelthetnek.

A vallásos buzgóság kedvező jelei gyanánt jegyezhetni ugyanis, hogy jobbfalvi fiók egyházközségünkben özv. Balog Mártonné Antalfi Zsuzsánna a templom építésére az egyházközségek, mint magánosok, különböző czélokra szép összegeket ajándékoztak, a kebli pénztárakba ajándékképen 82 frt gyűlt be, több helyütt a templomokban és egyházi

épületeken építkezések tétettek; de tagadhatatlan, hogy a különben gyéren jelentkező vadházasságok mellett, melyekre nézve a szükséges intések és útasítások megadattak s népünkre mindinkább nehezedő nyomasztó terhek következtében békétlenség mutatkozik fekete pont gyanánt egyházi életünkben.

A békétlenség első sorban abban nyilvánul, hogy a hivek a kepefizetést hajlandók elodázní, mivel a többi terhek közt ez alól vélik legkönnyebben kibuvhatni. Innen van aztán, hogy ha a szegény belső emberek a különben is minőségben és mennyiségben felényire lepadott képét sürgetik, felhajtását kéri: szivteleneknek, lelketleneknek kiáltanak ki s készen van azonnal az elégületleneknek felsőbb helyen való panasza ellenök. Merem állítani, hogy a fennen hangoztatott vallástalanságnak, közönynek egyik főoka lelkészeink és tanítóink díjazásának különös rendszere, mely szerint az a hallgatók állapotjához képest többféle változás alá jöhet s be szolgáltatása ma már mintha kicsinált alkalmul szolgálna igen sok esetben a belső ember és illető hallgatója közötti jó viszony kérdésessé tételére. Tehát sem különösen az öreg vagy az ifju papok, sem pedig önmagukban a világiak, mint ez a „Prot. E. és Isk. Lapban“ vitatódik, okai a vallástalanságnak és közönynek, hanem egyfelől e rendszer, másfelől pedig az élet nyomasztó terhe, korunk zsarnoki anyagias irányzata, mely a léleknek időt s módot is alig enged magasabb szárnyalásra.

2. Templom, egyházi épületek kijavítottak, jelesen Szent-Lászlón és Szabédon, hol egy diszes csarnokot építettek és egy új, Pozdech-féle felszerelésű 196 kgramm súlyu, 400 frt értékű harangot vettek.

3. Iskoláinkban a tanítás rendesen foly; minthogy a községi iskolai vizsgákon a vallástanítás tekintetbe nem vétetik, útasításul lett adva, hogy ily községekben a rendes vizsga előtti vasárnapon a presbyterium s érdekelt hitrokonaink jelenlétében a vallásból tartsanak ünnepeyes vizsgát.

4. Az egyházközségek pénzkezelésére vonatkozólag örömmel jegyezhetem meg, hogy az adóslevelek vizsgálata nem adott, nem is kívánt akkora munkát, mint a mult alkalommal.

A mi pedig a számadásokat illeti, a mult évi köri közgyűlés ama határozata, hogy egyöntetűség és rendszeresség tekintetéből azokhoz napló és számadási ivec nyomassanak s ezek szerint történjék a számadások készítése — teljesevésbe ment. Előbb azonban ez ivec 68 frt összegig annyi mennyiségben lettek nyomatva, hogy 30–36 évig elégségesek legyenek s egyszersmind irt összeggel az egyes egyházközségek helyben maradó ivec könyv alakban be is köttettek. Tehát már az 1879-ik éven kezdve a v. szék jkönyve mellékletei képen 19 egyházközség számadását napló melléklettel együtt, három-három példányban — egyiket az egyházközség, másikat a köri, harmadikat az e. k. tanácsi levéltár számára keblileg elkészítve, bevette, megvizsgálta s a szükséges záradékkal ellátta. A napló egyszertűen a napi bevételek és kiadások feljegyzésére szolgál. A számadás megismertetéséül pedig álljon itt maroskőri egyházközségeink 1879-ik évi számadásainak összezett eredménye:

Napló tételszámai

I. Bevétel:

	frt.	kr.
a) Az 1878-ik év nov. 11-én maradt készpénz	519	85
b) Kamatokból	2163	33
c) Földhaszonbérből	300	71
d) Házbér- s malomhaszonbérből	899	—
e) Korcsmajogból	41	83
f) Erdő gyapjából	1625	69
g) Borból	2	40
h) Gabonaterményből	300	3
i) Magtárból	—	—
j) Tőkéből	675	64
k) Ajándék- s alapítványokból	82	48 ¹ / ₂
l) Fekvéség eladásából	—	—
m) Kölcsönzésből	205	23
n) Vegyesekből	503	85
	<hr/>	
Összesen	7320	04 ¹ / ₂

II. Kiadás:

a) Templomra s hozzátartozóira	858	17
b) Lelkészi lakra, telekre	314	25
c) Tanítói lakra, telekre	133	42
d) Iskola épületére	113	19
e) Iskola belső szükségeire	19	14
f) Fizetésekre: lelkésznek	599	71
tanítónak (énekvezér)	169	21
gondnoknak (pénztárnok)	243	75
harangozónak	43	—
g) Állami adóba	461	88
h) Nyugdíjalapokba	114	43
i) Tűzkár rovatába	58	50
j) Köri közgyűlés és vizsgálószerk (és zsinat) költségeibe	113	85
k) Tőkésítésre (kötlevel, takaréktár, értékpapírok)	1693	23
l) Fekvéség vásárlásra	—	—
m) Ajándékba	95	50
n) Kölcsön törlesztésre	758	80
o) Vegyésekre	526	26
	<hr/>	
Összesen	6316	33
	<hr/>	
Szembeesítve a bevétellel 7320	04 ¹ / ₂	
a kiadást 6316	33	
	<hr/>	
Marad készpénz	1003	71 ¹ / ₂
1879-ik évre volt tőke	30668	28
Szaporodás egészen új tőkésítéssel	1574	84
	<hr/>	
Maradt vagyonkészlet	33246	83 ¹ / ₂

III. Vagyonkészlet elemzése.

Sorszám.		frt	kr.
1.	Köztőke: a) magán kötelezvényben . . .	24504	83
	b) takarékpénztárban	304	44
	c) értékpapirban	—	—
	d) veszendő	62	—
2.	Alapítványi tőke: a) magán kötelezvényben	6170	28
	b) takarékpénztárban	—	—
	c) értékpapirban	—	—
	d) vallásközönség pénztá- rában kezelve	1201	58
3.	Készpénz	1003	71
Összesen		33246	84

IV. Várandóság az 1880-ik évre.

1.	Hátralékkövetelésekből	3068	41
2.	Évi járandóság: a) köztőkék kamataiból	2068	31
	b) alapítványok kamataiból	520	50
	c) földhaszon- és házbérből	785	16
	d) magtár-, bor- és gabonából	125	—
	e) korcsmajogból	18	51
	f) vegyesekből	136	17
Összesen		6722	06

E kimutatás kedvező eredményt jelez az 1879-ik évről. Míg ugyanis 1878-ról 519 frt volt, most maradt 1003 frt készpénz; s egyházközségeink nemcsak törlesztettek 758 frt adósságot, hanem szaporították a tőkevagyonot 1574 frttal. Hogy az évi bevétel 7 ezer forintot is meghaladott, ennek oka egyfelől a gabonának kedvező árában s nagy mennyiségű erdő-gyapjának eladásában, másfelől pedig abban keresendő, mert közgyűlési határozat ellenére, némelyhelyt novemb. 11-én, egy ke-rek éven innen is egész a vizsgálat napjáig terjedő bevételt és kiadást számadásba vettek. S itt meg kívánom jegyezni, hogy a számadások lezárására említett határnap nálunk különös, de általános tekintetéből is czélszerűnek bizonyult.

A tőkéhez arányosítva a várandóság czime alatt felvett évi kamat azért út 8%-nál magasabbra, mert egy pár helyt 10%-os kamatot is adnak önként a közjó emelése, illetőleg a fakepe megválthatása tekintetéből. A multból fenmaradt liquidumok még mind sok bajt okoznak.

A még eddig meg nem vizsgálhatott ny.-szeredai és m.-járai fiók-egyházközségek pénztárai, melyek a mult 1879-ik évben együtt 701 frt 14 kr. tőkével bírtak, fennebbi számadás tételeit valószínűleg kedvező eredménnyel nevelik.

Egyházközségeink közül csak a szabédinak van 1309 frtnyi adósága, mi azonban az égés után eszközölt sok építkezés következtében nem csoda.

Megengedhető azonban, hogy ez új módszer alapján is tőkletes munkát sem a kebli közegek, sem a vizsgáló szék nem végezhettek, mert ebbe be kellett előbb tanulniok, s így ez évet csak kísérleti év-

nek tekinthetni. Ez alkalommal az idő- és költségkimelés czélja sem volt elérhető, mert igen sok helytt a számadást és napló mellékletét magának a vizsgálószéknek kellett elkészítenie. Hanem már is remélni lehet, hogy jövőre normalis számadások lesznek felmutathatók s megbízonyul még jobban, hogy czélszerű volt a kezdeményezés. Annyi már is látható belőle, hogy könnyen nyújtja az adatokat tanulmányozásra s nemcsak eszméket ébreszt, hanem segít a hiányok feltalálására s majd azok orvoslására. Nem hiába lett a statistika az új kor egyik legfontosabb tudománya. Én legalább részemről nagyon szeretném, ha az egyes egyházközségek számadásaiból környeinknek egy egy ilyen s ezekéből megint egész egyházunk ilyszerű összehett számadását látnám közzölve.

A vizsgálószék egyéb intézkedései és tapasztalatai a szokottak és kevésbé közérdekűek lévén, nem kívánok azokra kiterjeszkedni, hanem ezennel bezárom ugy is hosszúra nyult tudósításomat.

Kelemen Albert.

SÁNDOR ISTVÁN EMLÉKE.

(1804—1879.)

MOTTO: „Vita sine Litteris mors est“.
Seneca.

„Ah! nem élet a muzsáttalan élet“.
Berzsenyi.

Jánosfalvi Sándor István, nyugalmazott pap, született Lókodban, 1804-ben, hol akkor atyja: Sándor Lőrincz lévita volt. — Meghalt Jánosfalván 1879. deczember 29-én. — Eltemetése, rendelkezéséhez képest, házánál mondott rövid ima és énekszóval történt. Épen az év utolsó estvéje közelgett. A nyugalomra siető vándor koporsóját, a leáldozó nap bucsúsugarai, sirjáig kísérték. Kevés percz mulva: koporsó és esztendő örök nyugalomra szállottak.

Szegény jó öreg! Pedig még nem akart meghalni. „Dolgozatai, irományai még nincsenek rendezve, élni kell, Pestre menni, ott Jakab Elek kedves barátja és pártfogása mellett, dolgozatait rendezni, világra bocsátani; az új évben, jó barátait, esmerőseit meglátogatni“... utolsó óráiban is így számitgatott.

De annyi csalódásai után, csalódott ezen számitásában is. A felderült új-év első napja, csak sirjára vetheté üdvözlő sugarait. Elég is volt ennyi az élethől. Sándor István élete más papok közönséges élettörténetétől igen sokat különbözik. Gazdag eseményekben, sokoldalú s rendkívüliségénél fogva hasonlíthatlan. Mint rendes járásu csillagok közül feltűnt üstökös: paptársai között ugy vonta magára a közfigyelmet. Próbáljuk meg élettörténetét részletezni.

Naplójegyzékei szerint elébb toroczközi, 1816-ban pedig sz.-kereszturi tanuló volt. Innen a kolozsvári főgymnasiumba ment. Tanulását ott folytatta és végezte. Készségére nézve, a jobbak közé sorolja magát. Osztályos társai voltak Koronka Antal és Jakab János, kikre, mint korának jelesbeire büszkeséggel hivatkozott. — Tanítványai voltak: Nagy Elek, volt derék főgondnokunk, Szentiványi Mihály, Fejér Márton, Dersi István és

Filep István — részben élő és elhalt, mint jeles férfiakká fejlődött ifjak. Papi pályára lépett 1827-ben. Ez év tavaszán köszöntött be a szt-ábrahामी ekklesiába. Innen, két évig tartott küzdelmes és viszontagságos pályatörés után, 1829-ben visszatért Kolozsvárra. Ez időben, a kolozsvári ekklesia rendes papja: Sylvester György elhalálozván, helyébe, ideiglenes minőségben, a papi szolgátra felvétellett. Egyházi tanácsos lett 1833-ban. Házasságra lépett 1834-ben. Két év mulva elvált feleségétől; többé nem nősült. A nőtelen élet lett átka sorsának, mi aztán egész életére s különben szép papi pályájára annyi homályt vetett, tekintélyét kisebbitette és szerencsáját aláasta. Kolozsvárról 1836. május havában a szováthi ekklesiába rendeltetett. Ezen állomáson megpihenni se tudott. Nyugtalan természet, papi ambíciója s még ez idő szerint feuragyo-gott szerencse csillaga tovább ragadták. Már a következő 1837-dik év július hava 23-dik napján elrendeltetés következtében, az árkosi ekklesiába is beköszöntött. És ezen elsőrendű ekklesiában meg is nyughatott volna. Elismeret papi képességére alkalmas munkatér nyílt. Kedvező körülmények: mivel, tekintélyes számu, vallásáért buzgó néposztály és — kényelmet, meglegedést biztosító szép jövedelem voltak birtokában. Nem becsülte meg szerencsés helyzetét. Nőtlen életének daemona feldulta itt is nyugalmat, megingatta papi állását, félévig a szószéktől is eltiltatott.

Közönséges lélek, ily kísértések és harcok között, vagy elbukik, vagy életirányát változtatja. Sándor István barátunkkal nem ugy történt. Mindazon csapások, melyek eddigi pályáján, oly következetesen, mint árnyék a szettet, kísérték és csapdosták: lelkiületét megtörni, annak más irányt szabni, szokásait megváltoztatni nem voltak képesek.

Egy hatalom volt birtokában és állott rendelkezésére: a szószék. — Innen sikerült sorsának ingadozó mérlegét egyensulyban tartani. Ez volt talizmányja, ebben bizott ő. És nem is ok nélkül. Ennek köszönheti, hogy papi pályáján 40 évig fenállhatott s mint pap, a közelismerést megnyerni és megtartani képes volt. Az árkosi ekklesiában se lehetvén tovább maradása, püspöki rendeletre 1841. május 2-án a h.-karácsonfalvi ekklesiába ment. Mint pap, elismerésben részesült, tisztelték itt is. De tartós békére, állandó nyugalomra itt se talált. Balsorsa hűséges társként ide is elkíséte. Természetében rejlett az ok, — casus belli, — mehtagadni, legyőzni nem tudta. Az elhíntett mag megtermette gyümölcsét, kellemetlen viszályokba bonyolodott. Küzdenie kellett itt is; a küzdelmekben othonos volt: a küzdes eleme volt neki. Briariusi karokkal fogta fel sorsának kiérdemlett csapásait. Hátrálni ugyan kényszerült, de legyőzetre magát soha nem érezte. Így érte meg az 1848-ki forradalmat.

Nem volt forradalmár, még is szeretett annak tartatni. A magyar forradalomnak, a nemzet életében mélyen rejő indokait nem tudta felfogni, megérteni. Öreg könyveiből sohase tudta annak szükségességét, jogszerűségét kimagyarázni. Későbbben el is ítélte az egészet. Mégis fogoly lett. A forradalmat követő, hallgatást parancsoló időben „elszólotta magát“. Heidte térparancsnokról kedvezőtlenül nyilatkozott, ezért bevádolták, 1849. szeptember 17-én Sz.-Udvarhelyt elzárattott, honnan vizsgálati fogságának végén 1850. szeptember 20-án szabadult ki. Ezen (politikai?) fogságára büszke volt egész életében. Fogsága ideje alatt a h.-karácsonfalvi papi állomás rendesen betöltötven, oda nem mehetett vissza. Ez alatt a gyepesi ekklesia papi állomása megürült, arra kineveztetett; elfoglalta. Nem volt zajosabb élete a gyepesinél. Végre menni kényszerült innen is. Cserélt datki pap Hegyi Pállal; így jutott papságának

ez utolsó állomására 1858-ban. Élete itt is, mint egyebütt: folytonos küzdéssel, zivatarral teljes, míg végre bele unva, bele fáradva viszontagságos papi hivataloskodásába, nyugalomra vágyott, de csak ideiglenesen, mit meg nyerve, 1867-ben jánosfalvi birtokára költözött; itt élte le életének haláláig terjedő korszakát. Azonban rövid idő alatt meg unva a nyugalmat is kereste a papi állomást, de nem talált; megválasztatása sehol se sikerült. Így maradt küzdelmes hivataloskodásánál még unalmasabb nyugalomban, folytonos nélkülözések között, gúny és megvetetésül sokaknak — élőpéldával, keserű kifakadásaival czáfolgatva Ciceronak ezen állításait: „*Studia senectutem oblectant, secundas res ornant adversis perfrugium et Solatium praebent, oblectant domi, non inperiunt foris, pernolant nobiscum, peregrinantur, rusticantur*“ sat. És itt befejezhetnők Sándor István életiratát, ha még oly sok feljegyezni valót nem találnánk életéből, mit elhallgatni bűn, feljegyezni kötelesség.

A kép nem állhat csak árnyalatokból, már pedig mi Sándor Istvánt eddigelő inkább csakis ez oldalról ismertettük. Az árnyak fény az ellentéte, e kettő egészíti ki egymást. Lássuk ez oldaláról is.

Mint egyházi szónok, korának jobbjai közé tartozott. Erre hivatása volt. Már mint tanuló e czéla törekedett. Nem kimélt időt, munkát, fáradságot. Hivatalának megfelelni, czélját elérni volt legfőbb dicsvágya. Egy kedvező alkalmat se szalasztott el, hol egy jeles szónokot, praedikátort meghallgathatott. Nyugtalan volt ilyenkor, mint Cimon a Miltiádes tropheumának szemléletén. Versenyezni, felülmulni — ha lehet — mindenkit, volt minden törekvése. Hanyagszorgalommal gyűjtötte a jó könyveket, praedikációkat. Olvasott, irt, gyakorolta magát. Daliás alakkal, tiszteletet parancsoló külsővel is meg volt áldva, mi nem kis hatást kölcsönzött szerepének. Így lett korának, még a kolozsvári miveltebb közönség előtt is élvezettel hallgatott egyik jobb szónoka, kitől e tekintetben elismerésüket még ellenségei se tagadták meg soha. Zsinatokon több versen prédikált: felszentelésekor Bágyonban, azután Bölömben, Tordán és Kolozsvárt. Környékeiben s azokon kívül is tekintélyesebb halottak felett, harang, templom, orgona felszenteléseknél rendszeren egyik szónok mindig ő volt. Elismert jó pap volt a szószéken.

Jegyzője volt a Seps-Miklósvár és Udvarhely egyház-környékeknek árkosi és karácsonfalvi papsága alatt. Jegyzőkönyveit gonddal és pontossággal vezette. Papsága minden állomásán nevezetes építkezéseket, javításokat hajtatott végre. Ezt tette, mint jegyző a hatósága alatti ekklesiákban is. Mindezen érdemei elismerésül jegyzendők fel, különben: „A felépített kövek is kiáltának“. Luk. XIX. 40.

„*Aedificant alii nobis, nos posteritati,
Sic prius acceptum, reddimus officium*“.

Legnagyobb, legszebb érdeme pedig: a könyvszerzés, gyűjtés, összehordás és egy szép, nagyrészen antiquarius könyvtár felállításában culminál. E téren páratlanul áll. Egyetlen a maga nemében. Előtte minden könyvnek meg volt a maga becse. Pliniusként: „*Nullus tam malus liber, qui non aliqua parte prodisset*“ szokta volt mondani. A könyvgyűjtés maníája egész lényén uralkodott. Mentől régibb keletű volt valamely könyv, annál nagyobb becsesét birt előtte. Évszakonként rendszeren utrakelt. Idő, távolság, hideg, sár, víz nem tartották vissza. Utazott, kutatott a szélrőzsa minden irányában. Bár merre ment: minden háznak szives látogatója, minden uri embernek, papnak, mes-

ternek bizalmas barátja, meghitt embere volt. Könyvtárát, könyveit mindenkinek jól eserte, jobban mint tulajdonosa. Ha megszeretett egy könyvet, el kérte, elvitte, kicserélte vagy megvette, az övé lett, annak kellett lenni. Ha nem sikerült fellépése, bírvágya azért fenmaradt. A halál mindig szövetségese volt. Tudott várni, míg hű szövetségese céljának kivételére elkészítette az utat. Ekkor előállott. Lett az özvegyeknek legközelebbi vigasztalója. És a könyv, illetőleg könyvek meg lettek szerezve, s ha más különben nem lehetett: egy kis spártai ügyességet is megengedett magának, de a jó könyveket a tudomány, az emberiség hasznára, meg kellett menteni az eltévedéstől. És a könyvszerzésnek ez utolsó módja „nem bűn, de kötelesség“ szokta volt mondani. Szép volt látni hazafelé utaztában. Zsebei, hónalja, keszkenője, nem ritkán még egy tarisznya is tele könyvvel. Köznyelven: „Könyves Pista, könyves pap“ volt a neve, különös jó szerencséje volt a boltokban, vegyeskereskedésekben. A felszaggatásra oda került könyveket megvizsgálta, kiválogatta, kicserélte, megvette, melyek között nem ritkán igen becses könyvek, valóságos unicumok is találtattak, nem csekély hasznára a tudományos irodalomnak.

De legszerencsésebb volt 1860-ban tett utazásában. Brassóban, a „Fehérkakas“ vegyes kereskedésben mintegy 1000 darab könyvre bukkant, melyek egy része már kiszaggatás alatt állott. Bibliomaniakus lelke határtalan örömet érzett azok látására. De elborult azonnal, a mint látta, hogy sok jeles könyvnek már csak aranyos táblája van meg, levelei hiányzanak. Szerencsés volt még is 120 drb ép példányt találni, melyekhez csaknem ingyen jutott. Innen kerültek birtokába a latin és görög classicusok jeles példányai; Lexiconok, Pray, Palma historiái; Blúmauer travestalt Aeneise; Volney Ruinen; Utazások: német és francia nyelven; bibliák, énekes könyvek; orvosiak: Hippocrates-től kezdve több példány, mind jeles kötessel, aranyozott sarkakkal. Ezek között volt Bethlen Farkas historiája, Benkő Transylvániája, Milkovia, Imaginationis Siculicae, Dietae Seu Comitia Transylv. sat. Képzeltetni, hogy ezekkel terheltén, mekkora önelégültséggel hazafelé.

Hazuról is rendszeren könyvekkel megrakodva távozott. Vitte duplumait, triplumait eladni, elcserélni. A csereberével mindig szerencsés volt, tudta mit ad és mit veszen. Némelykor egy darabért 5—6-tot is adott; ő tudta miért? — egy megér százat!

Igy sikerült egy oly könyvtárt összeállítani, melynek unicumait tekintve, kevés párja volt a Székelyföldön. Könyvtáránál fogva, levelezési viszonyban állott hazánk tudós történéseivel: Gr. Kemény József, Kovács István, Jakab Elek, Gebbel s több hirneves íróval, kiknek antiquáriusi könyvtára kívánt darabjaival szolgálni tudott s ebből nem csekély jövedelmet huzott.

De ő maga is, nagy lelki élvezettel időzött jól berendezett könyvtárában. Ha idegen látogatója volt, büszkén mutogatta ritka gyűjteményét, el nem feledve a nagy Teleki Sámuel utánozni:

„Haec mea curarum requies, haec nocte vel atra
Lumen, et in solis haec mihi turba locis.

De könyveinek nem csak birtokában és szép külsejökben gyönyörködött. Folytonosan olvasott és jegyeztett. Olvasmányait, tapasztalatait leírta. Író volt. Irt „Székelyhoni utazás“, „Sztírás-magyarázó apostol“, „Elegyes szószármaztatás“, „Olympiai sztberék“, „Fejtegető Oedipus“, „Tudományos napló“, „Unitárius egyháztörténelem“, „Bibliai és közéleti tárgyak“ című könyveket, melyek mind kéziratban maradtak. Jelentek meg hírlapi czikkei

a „Brassói ujságban“, „Vasárnapi ujságban“, „Tudományos gyűjteményben“ és „Politikai közlönyben“. Irt ezeken kívül sok predikatiót. Hogy nem csak összegyűjteni, de használni is tudta könyveit, látszik ezekből.

Predikációinak szerkesztésénél: „Calepin“, „Hugo cardinal“, „Conradus“, „Zvinger“, „Bayerlink“, „Ravanellus“, „Knittel“, „Faber“, „Dorn“, „Math. Polus“, „Cocceus“, „Langius“ sat. állottak szolgálatjára. Látszik is beszédein. Azok nem tartalom nélküliek és eszmeszegények, mint sok ujabbkori, dagályos és felbokrétázott stylussal irt predikációk. Nehány beszéde nyomtatásban is megjelent. Tehát elismerést érdemel Sándor István ugy is, mint író.

Utolsó éveiben nagy változáson ment keresztül. Az idők változtak, változott ő is. Különbön az öregség gyarlóságai, gyengeségei is megkönyvékeztek. Kevés birtokjövédelme mindennapi szükségéit se fedezte. Nélküli zött, éhezett, rongyoskodott. Betölt rajta Juvenalis satírja: „Nil habet infelix paupertas durius in se, Quam quod ridiculos homines facit“. Nem tudta eléggé soha megbánni, hogy papi szolgálatával felhagyott. Tanuságos példát hagyva maga után, hogy szeszélyes felindulás következtében, kellő biztosíték hiányában, senki biztos állomását fel ne adja.

„In qua sede sedes, si sit tibi commoda sedes,
Illa sede sede, nec ab illa sede recede“.

Kedélye, lelki állapota is egészen átváltozott. Bár a könyvszerzés maníája mindvégig uralta, többet adott el, mint mennyit szerzett. Lelki eledelre már nem igen vágyott, csak testét táplálhatta. És erre fel is használt minden kedvező alkalmat. Rokonait, barátait gyakran meglátogatta.

Közelebbi év nyarán, a sz.-kereszturi zsinatról összeroncsolt testtel érkezett haza, sokáig megfeküdt, de felüdült. Ismét jöhetett, mehetett, míg december 16-án egy búcsulakomán kapott betegség véget vetett hányatott életének.

Még csak egy észrevétel. Előtted áll t. olvasó Sándor István életképe. Ha ismerted őt, azonnal látod, hogy e leírás nagyon hiányos. Szándékosan mellőztem sokat. A kik őt ismerték, a sorok között is olvasni fognak és a hiányok pótolva lesznek.

Szinte feledém, hogy végrendeletileg birtokát hűséges cselédeire, könyveit pedig a sz.-kereszturi gymnasiumnak hagyományozta. „Nunquam res clarior est, dum res ipsamet loquitur“.

Darkó Sándor,
egyh. k. jegyző.

A KÖZÉPISKOLÁKRÓL SZÓLÓ TÖRVÉNYJAVASLAT.

A középiskolákról szóló törvényjavaslatot a közoktatási minister beadta a törvényhozás eleibe. Fentartva magunknak a javaslat részletes méltatását ez uttal csak megismertetjük olvasóinkkal.

A javaslat VI. fejezetre oszlik, az 1. fejezet az osztályozást foglalja magában, mely szerint középiskolák elnevezése

alatt csak a gymnasiumok és reáliskolák értetnek s a fentartók szerint állami, alapítványi, felekezeti, hatósági és magánintézetek lehetnek.

A II. fejezet szól az állam rendelkezése és közvetlen vezetése alatt álló középiskolák szervezetéről. E fejezet 34. §-a szerinti szervezete a középiskoláknak épen az lesz, melylyel középiskoláink jelenleg az Organisations-entwurf nyomán általánosan birnak, mind a tantárgyakat, mind a tanítást és a tanítókat illetőleg.

A III. fejezet az előbbi fejezetbe tartozó iskolák közigazgatását tárgyalja. Újabb intézkedéseket e fejezet sem foglal magában; az Entwurf és a gyakorlat által teremtett viszonyok tartatnak fenn; azt az újítást, hogy az eddigi öt kerület helyett az ország ezután 10 tankerületre lesz felosztva a törvény végrehajtása igényli.

A IV. fejezetben, mely az érettségi vizsgák tartásáról szól, a mostani gyakorlat tartatik fenn azon megoldással, hogy a reáliskolai bizonyítványt a latin- meg görög-nyelvből teendő pótérettségi vizsga által gymnasiumi, érettségi vizsgai bizonyítvánnyá ki lehet egészíteni.

Az V. fejezet a hitfelekezetek, hatóságok, községek vagy társulatok által fentartott nyilvános gymnasiumokra és reáliskolákra vonatkozik. A tjavaslatnak ez a leglényegesebb, legfontosabb fejezete, különösen azért, mert ez foglalja magába az állami főfelügyeleti jog szabályozását is. E fejezetben be vannak vezetve azok a hirhedett pontok, melyeket a közoktatási minister tapogatódzás végett a protestans felekezetek, világi és egyházi hatóságokkal közöltt; a melyek már akkor a középiskolák nagy részét fentartó özsszes protestans felekezeteknél igen méltán oly nagy megbotránkozást és ellenhatást keltettek fel. Részünkről is csak sajnálni tudjuk azokat az intézményeket, melyek törvényerőre emeltetni céloztatnak és a melyeknek igen komoly és veszélyes következései lehetnek, különösen azon esetben, ha a protestans felekezetek a passivitas terére állva, gymnasiumaikat megszüntetnék.

Az ev. ref. egyházkerületek világi és egyházi fejei már megtartották értekezletöket s megállapodtak a követendő eljárásra nézve.

Részünkről azon meggyöződésben, hogy souverain hatalmat — a törvényhozást — semmi szerzett positiv közjog nem korlátozhatja, nem oszthatjuk azt a nézetet, hogy a törvényhozásnak nem volna joga korlátlanul intézkedni a köznövelés ügyében; de magunk is oszthatjuk azon nézetet és magunk is megbotránkozunk abban, hogy az állami főfelügyeletnek ezen fejezet szabványai szerinti törvényre emelése esetén, az állami főfelügyeleti jog és köteleesség a protestans felekezetek által fentartott középiskoláknak közvetlen igazgatásává, kormányzásává fajulna s a hitfelekezetek önkormányzási joga, iskolánk ügyei feletti intézkedő hatalma, sőt hitele és becsületessége is con-

fiskáltatnék, nem csak intézeteiknek, hanem a közművelődésnek is kárával — a centralizatio céljaira.

A VI. fejezet a magán középiskolákról szól. A törvény és a dolog természete szerint az állam joga és kötelessége a felett örködni, hogy a tankötelezettség korában minden gyermek járjon iskolába, hogy ezen koron túl mindenik szülő mi módon akarja gyermekét nevelni, tanítani, azzal az állam ne bajlódjék, és épen ezért ez egész fejezetet feleslegesnek, mindent kormányozni akaró viszketegség kifolyásának tartjuk.

K. A.

LEVELEZÉS.

Saint-Maixent, márt. 19. 1880.

Uram! *)

Nagyon jól cselekedett, hogy cikkemet magyarra fordította, ha érdekel birhat olvasói előtt. Abban a vélekedésben vagyok, hogy mind az, a mi az emberi ismeretek határát terjesztheti, közös vagyon, szerencsét kívánok tehát az ön fordításához.

Örvendek, hogy ön érdeklődik az én francia egyházam iránt; hiszem, hogy eszméink és érzelmeink sok pontban találkoznak, legalább a mi francia szabad egyházunkat illetőleg. Nagyon szoros viszonyban voltam Coquerel Athanással, az ő sugalmazására alapítottan volt a *Libre Recherche* is. Jól emlékszem, hogy olvastam azokat a cikkeket, a melyeket ő magyarországból visszatérte után azon ország unitariussairól a lapokban közölt. Testvére Coquerel István ur egyik jó barátom, kivel a legjobb viszonyban élek, s biztosíthatom önt, hogy a legelső alkalommal, midőn neki írok, megemlítem az ön, valamint Kovács ur szives megemlékezését.

Mivel ön érdeklődéssel viseltetik a francia reformált egyház iránt, ha elfoglaltságom megengedi, talán küldhetek önnek havonként egy-egy habár rövid cikket.

Rövid idő múlva Párisba kell költözmem, meglehet, hogy ottan kevesebb foglalatosságom lesz, mint itt, s akkor gyakrabban írhatok.

A Párisban legutóbb tartott hivatalos zsinatnak nem volt az eredménye, melyet sokan vártak. Az orthodoxok még inkább hangoztatták tekintélyi eszméjüket. Ez a gyülekezet a helyett, hogy a hazában az egyetértés alapját megvetette volna, inkább azt a távolságot növelte, mely a szabadelvéket és orthodoxokat elválasztja. Tehát most már biztosan állíthatjuk, hogy az orthodoxokkal semmire sem lehet menni; a kik egyébaránt oly retrograd gondolkozásuk, hogy azok az orthodox protestansok, kik kitünőbb politikai állomásokat foglalnak el, kezét fognak az ultramontan katholicusokkal. Az utóbbi vita alkalmával — például, mely a senatusban a Jezsuitákat illetőleg folyt, egy protestans, a

*) E levelet Charrnaud Dezső francia liberalis prot. pap „A francia reformált egyház jelen állapotáról“ irt cikkének mult füzetünkben megjelenése alkalmából intézte szerkesztőségünk egyik tagjához. Közreadása úgy hisszük nem lesz érdektelen olvasóinkra nézve. Szerk.

párisi consistoriumnak tagja, a Jezsuiták mellett szavazott. Ezen eljárás ne lepje meg önt: a protestans igazi orthodoxia nem sokban különbözik a katolikus ultramontanizmustól. Mindenikben megvan az uralkodás eszméje, a lelkiismeret szabadságának gyűlölése, a kicsinykedési jellem, és ugyanazon vak fanatizmus. Ezek az emberek épen annyira utálják a köztársaságot, a mennyire irtóznak a szabad protestansoktól — hitfeleiktől. Minden zsarnokság előtt meghajolnak, miért magok is zsarnokok. Hadd lássák, a jövő majd megczáfolja s összezavarja őket.

A francia protestans szabadelvűség legutóbb egyik legkitűnőbb tagjában megdicsőitett. Reville Albert ura a „College de France”-ban a vallások történelmének tanárává nevezetett. Senki sem volt méltóbb e tanszék elfoglalására, mint a rotterdami egykori pap. Az orthodoxokat egészen kihozta sodrokból annak látása, hogy egy szabadelvű foglal el egy ily kitűnő állomást.

Egyáltalában mióta valódi köztársasági kormányunk van, a szabadelvű protestansok jobb elbánásban részesülnek; elkezdnek igazságot szolgáltatni nekik. Elég hosszasan is szenvedtek az orthodoxoktól, kik kizárólag csak magok közeledtek azokhoz az emberekhez, kik Mac-Mahon elnöksége alatt a hatalmat kezökben tartották.

Egyébiránt a francia lapokból ön bizonyynyal már értesült mindarról, a mit itt beszélek, jelesen a Renaissance-ból, melyről említést tett.

Örvendek uram, hogy ez a körülmény alkalmat nyújtott önnel viszonyba jönnöm; részemről boldognak érzem magam, s csak öntől függ azt tovább füzni.

Fogadja stb.

Charrnaud D.

IRODALMI ÉRTESITŐ.

Servét Apologetica disceptatioja a francia nemzeti könyvtárban.

In gratiam vestram haec libuit colligere ut habeatis quo vos tueamini, si quando ejus modi aliquis in artem nostram impetum faciet.

Michaele Villanovanus — Servet. —

Ezen folyóirat olvasói előtt ösmeretes, hogy néhai Simén Domokos tanár Tollin Henrik magdeburgi predicatornak Servet Mihály jellemrajza című művét magyarra fordította, és így a magyar közönségnek alkalmat nyújtott ezen nagy tudományu és kora által félre értett tudóst megismerni. Servét életiratában meg van említve munkáinak lajstroma és említve van, hogy Christianismi Restitutio egyike a legkritkább műveknek, ugy hogy kevés könyvtár dicsekedhetik birásával. Egy másik műve, Apologetica disceptatio a Servét buvárok által örökre elveszettnek állittatott. Ugy hogy az ellenségek közül Calvintól Chereauig, a barátok közül Artignytól Willisig ezen munkát hasztalanul keresték.

Mosheim egyik kitűnő vizsgálója a Servét iratoknak, szintén örökre elveszettnek nyilvánította az Apologeticat.

Willis Robert írja, hogy mily érdekes volna reánk nézve ezen apologiának szurós töviseit ismerni. De ezelőtt 350 évvel nem voltak az emlékiratoknak valódi gyűjtői, és így minden kutatás hasztalan volt

azon philippica feltalálására, mely a párizsi facultást oly mélyen sértette.

De a sors úgy akarta, hogy Tollint Servét körüli fáradságáért megjutalmazza az elveszettnek hitt apologia feltalálásával.

Nem lesz érdektelen ösmerni, hogy miként jutott Tollin ezen munka felfedezéséhez. — Tollin kutató utazásokat tett és egy alkalommal Párisba érkezve a national bibliothéquat, — Rue Richelieu 58 szám — kereste fel; itt egy ugynevezett bulletinre ezt írta „Christianismi restitutio.“ Kevés idő múlva mily örömesen lepték meg a következő udvarias szavak: a restitutio christianismi ez időszerint nem adathatik rendelkezésére, de az apologetica disceptatio az olvasó szobában bármikor szolgálatjára áll. Alig hitt füleinek Tollin és kételkedve rohant az olvasó szobába, hol valóban az értékes könyvek közül, mindenesetre drága, mert 4121 livres értékű; de a becses munkát átadták megtekintés és használat végett. — Ezen munka keletkezésének története a következő: Servét 1538-ban a párisi egyetemen — a mint Tollin számos munkájából tudhatjuk — földrajzi, mathematicai és astronomiai előadásokat tartott, hogy ezen előadások mily kedveltek voltak az akkori tudósok előtt, mutatja az, hogy a hallgatók között volt Franciaország primása is. De ez előadások nem sokáig tarthattak, megkezdések után a facultás dekanja Tagault Jean — ki legkitünőbb tanítványa volt a Chirurgia magna írójának Guy-de Chauliacnak — nehány elvtársától kísérve Servét tantermébe ment és megtiltotta az előadások folytatását, kijelentvén, hogy Servét astrologia judiciariat ad elő, ez pedig a párisi facultas doctorai által el van kárhoztatva — cum in suis lectionibus, tam in publicis demonstrationibus.

Servét, ki természeténél és szelid lelkénél fogva minden nyilvános erőszaktól irtózkodott, kénytelen volt a dolog végleges eldöntéséig előadásait félbeszakítani. Ügyének védelmére írta az Apolog. disceptatiot, de az ész világa sötétségbe tévelygett s ügyének nem hogy használt volna, hanem ártott. Apologeticája azonnal egy a facultas, mint az Inquisitio által ad ignem kárhoztatott. Servétnek magának esküvel kellett visszavonni, mert a büntetés kiszabása egészen a bíróság tetszésére bízott. — Le tout sur pain d'amende arbitraire à la discretion de la dit Court. — Jól jegyzi meg Tollin, hogy ezek iszonyu szavak ama korban, midőn a kizsás nemeiben az ítélok oly találékonyak voltak.

Tollin a párisi példány nyomán 45 l. előszó kíséretében kiadta az Apológiát ezen czim alatt: „Mich aelis Villanovani — Serveti — in quendam medicum Apologetica disceptatio pro Astrologia“ és ez által a Servét barátokat újabb hálára kötelezte maga iránt.

Valószínű, hogy a fenmaradt párisi példány ugyanaz lehet, mely a facultásnak corpus delictiül szolgált Servét ellen a fentebbi ítélet kimondásánál.

B.

A hű lelkipásztor jelleme. Irta Hörk József eperjesi cv. theol. tanár. Ára 30 kr. (A tisztajövedelem a prot. árvaház alapítókéje javára fordittatik.)

E könnyed iránylyal irt mű már tárgyánál fogva ajánlja magát. Kiváló részei a lelkeszi működésről, a hivek szellemi, erkölkölcsi és anyagi

neveléséről szólók. Méltán megérdemli a pártolást. Ajánljuk lelkészeink figyelmébe.

Pécsi Simon bibliafordításából egy részlet az ő eredeti kézírásával a napokban került napfényre a gróf Teleki-család m.-vásárhelyi még rendezetlen levéltárából. A fordítás Mózes I. könyve V-ik része 14-ik versén kezdődik s a II. könyv XII-ik részével végződik, minden részhez a fordító jegyzetei és magyarázatai levén kapcsolva. Azon rész után, melyet a feltaláló Koncz József tanár ur a szóban levő biblia fordításból a Prot. egyh. és isk. lap f. évi 12-ik számában közölt, mi azt örömmel sorozzuk az unitárius egyház 17-ik évszázi irodalma becsesebb termékei közé; mert ha áll is az, a mit több életrírói után a közlő is megjegyez Pécsi Simonról, hogy „Isten vénségére kedve ellen is az igazságot megismertette vele“, a minthogy az unitáriusok ellen 1638-ban Deesen tartott inquisitionális gyűlés után csakugyan sokan valának kénytelenek kedvük ellenére is megismerni az igazságot, Pécsi Simonnak is a ref. vallásra térése csak ezen gyűlés után, a rá itt kimondott ítélet folytán történt, e műve pedig 1634-ből való, a mikor még unitárius volt. Az életrajzi adatokra nézve egyébaránt a Ker. Magvető VI-dik kötetére utasítjuk a t. olvasót.

„Szabadságharczunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848—49-re. Irta Jakab Elek, a m. t. akadémia lev. tagja. Kiadja Rautmann Frigyes. Budapest, 1880. Jeles történeaszünk s folyóiratunk buzgó munkatársa fennebbi című művének első füzeté, Bem tábornok arczképével igen csinos kiállításban jelent meg. Most midőn Kossuth Lajos legközelebb megjelenendő emlékiratai ismét élénken előtérbe fogják helyezni ama nagy napok emlékeit, kétségkívül nagy érdekeltséget fog kelteni s kellemesen fogja meglőpni a történelem barátait e kítűnő munka, mely saját élmények s a források alapos tanulmányozásával párosulva van írva. A 30—32 ivre terjedő mű négy ives nyolcz füzetben jelenik meg, mindenik arczképpel; egy füzet ára 40 kr. Az előfizetési ár 3 frt. Kedves kötelességünknek tartjuk e nagybecsű munkára olvasóink figyelmét felhívni s azt a legmelegebben ajánlani.

Magyar Paedagogiai Szemle mártiusi füzetének főbb cikkei: A „M. P. Szemle“ első 12 pályázati díjja. A népiskola a népé. Herczegh Emiltől. (Lederer életrajza, phototyp. arczképe és sajátkezű aláírása.) A közvetlen tanmódszer. Szerdahelyi Adolf. Buzgó imádság a magyar tanító ajakán. Rill József. Magyarország tanügyi állapota 1878-ban. (A közokt. minister 8-ik jelentésének kivonata.) Irodalmi kalauz. E tanügyi havi közlőny Rill József szerkesztésében jelenik meg. Ára 2 frt 50. E vállalattal Rill a magyar paedagogiai irodalomban valóban hézagot pótol, s a várakozásnak, melyet megindulásakor a tanügy barátai hozzákötöttek, mindinkább megfelel.

Az abauj- és tornamegyei tankerület népoktatásának 1879-ik évi állapotáról Dr. Verédy Károly kir. tanfelügyelő egy jelentést közöl, mely az illető megyék népokt. ügyét igen kedvezőleg tünteti föl.

Az „Erdélyi Prot. Közlőny“ beküldött f. évi 17. számának érdekes tartalma van. A többek közt felemlítjük: „Channing születésnapja századik évfordulója emlékére“. „Nevezetesebb egyének hitvallása I. Beethoven.“ „Szemelvények a vallásos költészet mezejéről“ című cikliket és a változatos külföldi rovatot.

A magyar prot. egyh. és iskolai Figyelő III. IV. füzete a következő változatos tartalommal áll előttünk: 1. Prot. iskoláinkról, Czelder M. től. 2. A keresztyén vallás és a bölcészet, Dr. Heiszler Józseftől. 3. Az elmentés világnézetek tört. fejlődésük szerint, Laukó Károlytól. 4. Missioi közlemények, belmissio. 5. Külmissio, Láng Adolftól. 6. Gönczy György énekes könyve, Kálmán Farkastól. 7. Szilágyi Mihály énekszerzőre vonatkozó egy adat, Csák Jánostól. 8. A nagybányai ref. egyház szertartási ezüst edényei zálogban, Katona Lajostól. 9. Cseh Csuzi Jakab levele Nagy Ári Józsefhez 1683. Közli Konez József. 10. A prot. népisk. vallástanítási módszertana. Irta Dr. Kiss Áron, Hörk Józseftől. 11. Dr. Hase K. „Rosen-vorlesungen“ című művének ismertetése Hörk Józseftől. 12. Külföld. 13. Belföld. 14. Könyv- és lapszemle. Ára egész évre 4 frt.

Czelder Márton „Vasárnap“ cím alatt egy heti prot. néplapot szándékozik ez év közepén megindítani Csécsi Miklós, Könyves Tóth Kálmán, Zsigmond Sándor, Baksay Sándor, Láng Adolf s mások közreműködésével. Célja a nép kezébe népies nyelven erkölcsi és vallásos olvasmányt adni, s ez által vasárnapokon az erkölcsrontó mulatságoktól visszatartani. Papokat és világiakat egyaránt felhív anyagi és szellemi támogatásra, s különösen reményli, hogy minden ekkl. egy példányt megrendel. Ez által gondolja adakozások útján egy egyh. közpöntár megalapíthatását, arra a célra fordítván a lap jövedelmének is egy részét. Üdvözljük a vállalatot s melegen ajánljuk olvasóink figyelmébe. Egy szám ára: 4 kr.

Polgári iskola. A polg. isk. orsz. tan.-egyesület havi közlönyének idei negyedik számát kaptuk. E jól szerkesztett szakközlönyt, mely a polgári iskola érdekeit kellő szakavatottsággal szolgálja, melegen ajánljuk az érdeklettek figyelmébe.

A Nemzeti Nénevelés havi folyóirat áprilisi (IV.) füzete ezen változatos tartalommal jelent meg: 1. A nőnevelésről Csengery A. 2. Paedagogiai levelek III. 3. Veres Pálné Beniczky Hermin és az orsz. nőképző-egylet. 4. A leányok neveléséről Legouvé Ernőtől. 5. Nevelési adatok a 17. századból, Deák Farkas. 6. Neologia és orthologia I. Komáromy Lajos. 7. Gyakorlati tanítás. 8. A népisk. földr. oktatásból. 9. A stat. adatok felhasználása a felső leányiskolában. 10. Vegyesek. A mint címe és tartalma mutatja, korunk egyik legfontosabb ügyének áll szolgálatában jelen folyóirat. A bpesti sugáruti áll. tanítónő-képző intézet tanárai valóban nagy szolgálatot tesznek nevelésügyünknek e vállalattal. Ismételten ajánljuk tanítók, tanítónők, családok figyelmébe. Az 5—5 ívből álló havi füzetek bolti ára 60 kr. Előfizetési árak: két hónapra 1 frt, félévre 3 frt, egész évre 6 frt.

A „Századok“, a magyar történelmi társulat közlönyének áprilisi füzete a következő kiválóan érdekes tartalommal jelent meg: A német birodalom nagy hadi vállalata Magyarországon 1542. I. közl. Dr. Károlyi Árpádtól. — A pragmatica sanctio története Erdélyben, IV. közl. Jakab Elektől. — Történelmi irodalom. Szentkláray Jenő: Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből. Első köt. 1-ső füzet. Ism. Pesty Frigyes. — A székelyek scythahún eredetűsége és az ellenvélemények. Irta Dr. Nagy János. Ism. Sz. K. — Ismeretlen Apátságok. Irta Bunyitay Vincze. Ism. d-s. — Repertorium Dacia régiség- és felirattani irodalmához. Összeállította Torma Károly. Ism. Θ. — Tárca: M. Történelmi Társulat. — Irodalmi szemle. — A m. történelmi festészet érdekében, — Vegyes közlések. — Történelmi könyvtár.

KÜLÖNFÉLÉK.

Channing-ünnepély. Az angol és amerikai unitáriusok s más szabadelvű keresztények f. év április 7-én Dr. Channing Ellery Vilmos, az amerikai jeles szónok, nagy philanthrop és világhírű író születésének százados évfordulója alkalmából emlékünnepeleket tartottak Londonban, Manchesterben, Liverpoolban, Belfastban s Anglia más nagyobb városaiban, Amerikában pedig Bostonban, a hol 40 évig volt pap, New-Portban stb. Mindent megtettek arra nézve, hogy ez ünnepélyek a nagy ember emlékéhez méltók legyenek. Az amerikaiak önkényes adakozásból szülővárosában Newportban az ő nevére egy gyönyörű templomot építenek, mely 30 ezer dollárba kerül. Angliában pedig a fáradságtalan Spears Robert pap kezdeményezésére összes műveiből 1 shillinges (60 kr.) kiadást rendeztek 100,000 példányban (ebből Kolozsvárra is rendeltek 100 példányt). Olasz- és Németországban is tartottak Channing-ünnepélyt. Jelen füzetünkre a tudósítások későre érkezvén, a részletesebb ismertetést a következőre kellett halasztanunk.

A budapesti unitáriusok az angol és amerikai hitrokonokhoz közelebről egy felhívást intéztek a magyar fővárosban építendő unitárius templom és egy rendes papi állomás felállítására ügyében. Az Egyh. K. Tanács az angol nyelven szerkesztett felhívást már el is küldötte egy ajánló levél kíséretében. Ugy halljuk, hogy rövid időn a magyar unitáriusokhoz is intéznek felhívást. Ohajtjuk, hogy budapesti afiai törekvését teljes siker koronázza.

A csapó-radnóti új egyház. E két községben lakó 28 unitárius, az E. K. Tanács 178—1879. sz. intézkedése nyomán f. évi mártius 11-én leányegyházat alakított, mely a d. szentmártoni egyházhoz fog tartozni; évenként legalább négyszer fog isteni tisztelet tartatni, mindig uri szentvacsora osztással. Papbért közadakozásból fizetnek; ennek biztosítására s általában az ekklezsia számára tőke teremtés végett 515 forintot irtak alá és fizettek be s azt gondnoki kézre bízván újabb adakozásokkal s kamataival növelik. Őszinte örömmel fejezzük ki irt atyánkfainak a vallásos hit és erkölcsi élet fejlesztésében tanúsított buzgalma felett.

A magyarországi helv. hitv. és ágost. ev. egyház Budapesten egybegyűlt főgondnokai és superintendensei s az erdélyi ág. hitv. főconsistoriuma a gymnasiumi és reáliskolai törvényjavaslat tárgyában kérvényt intéztek a képviselőházhoz, melyben a prot. autonomiát és tanszabadságot megsemmisíteni célzó pontokat a nemzet képviseletétől megváltoztatni kérik.

Unitáriusok a parlamentben. A közelebről lefolyt és a liberalisok győzelmével végződött választásokkal 25 unitárius jutott be az angol parlamentbe. Az unitáriusok a magyar parlamentben 6 tag által vannak képviselve.

Jakab Elek jeles írónkról és öccse Jakab József-ről, ki a 48-i szabadságharc után néhány évvel Görögországban hunyt el mint tanár, az „Inquirer“ két számban Fretwell János tollából érdekes életrajzot közölt. Csakis köszönetet mondhatunk Fretwell barátunknak, hogy e nagy tevékenységű és sokoldalú író és szabadságharczost, ki 48-i emlékeit ép most adja közre és a nemzeti függetlenségért

vivott harcokban való részvétel miatt idegen földön száműzetésben elhalt derék testvérét az angol közönséggel hű vonásokban megismertette.

Gróf Kuun Géza t. munkatársunk, kitől jelen füzetünkben is egy kiváló tanulmányt közlünk, már hosszabb idő óta a Codex Cumanicus nagybecsű mű kiadásán fáradozik. A napokban az utolsó ívet is sajtó alá adta s így a munka remélhetőleg május vagy június hóban megjelenik Budapesten.

Érdekes találkozás. A kolozsvári unitar. collegiumnak 1863-ban végzett növendékei akkori közös megegyezésük szerint f. év márt. 15-én találkozóra jöttek össze Kolozsvárrt. 18-an jelentek meg e rájuk nézve valóban szép ünnepélyen. 9 akadályozva levén, levélben igazolta magát. 1 meghalt. Képzhetni, minő örömtől sugárzó arcczal üdvözölték egymást a régi jó iskolatársak. Az ünnepély d. e. 10 órákor könyörgéssel kezdődött a főtanoda 8. számú nagy termében, Derzsi József kolozsvári pap és tanár, osztálytárs tartván egy gyönyörű, szívhez szóló imát, melynek hatása alatt egygyé olvadva adtak hálát az Istennek a megtartásért. Sajnáljuk, hogy ez imát terünk szűk volta miatt nem közölhetjük. Ezután értekezletet tartottak, elnöknek Veress Dénes, tordamegyei alispán, jegyzőnek Szigethi Cs. Miklós kiáltatván ki, számbavették, hogy a miért ez összejövetelet egyfelől elhatározták volt, gyámolításra van-e valamelyiknek szüksége. Örömmel constatálták, hogy nincs; de összejöveteletüket megörökítendő, 741 frt alapítványt tettek le, melyhez Veress Dénes 60, Dr. Gyergyai Árpád kolozsvári orvos 90, Kozma Ferencz sz.-kereszturi képezdei igazgató 20, Sárdi István kolozsvári képezd. tanár és festő 30, Derzsi József 60, Gelei Kálmán maros-ujvári kir. járásbíró 60, Ballok Károly csáki-gorbói kir. járásbíró 100, Pálfi Dénes peterdi haszonbérő 20, Kelemen István marosvásárhelyi kir. táblai fogalmazó 30, Csegezi Mihály ügyvédjelölt 30, Szigethi Miklós 45, Kelemen Albert maros-sz.-királyi pap 30, Benedek Áron kolozsvári tanítónő képezd. tanár 20, Ferenczi Áron medeséri pap 15, Gombos Sámuel sz.-kereszturi gymn. tanár 10, Incze Domokos deési telekkönyvvezető 25, Pető Mózes szt.-gericzei tanító 6 frttal járult. Határozták, hogy aláírt összegeket az év végéig Derzsi Józsefhez fizessék be, ki a begyűlt pénzt a többi Kolozsvárrt lakó osztálytársakkal együtt takarékpénztárilag kezeli 1881. jan. 1-ig, a mikor az az unitar. vallásközönség pénztárának adatik át hasonló kezelés végett. Az alapítvány céljául az osztálytársak gyermekeinek a tanulhatásban segélyezését tűzték ki „Az 1863-ban végzett tanuló társak alapítványa” czime alatt. A távol maradtakhoz az alapítványhoz való járulásra felszólítást intézni határozták. Távol maradtak pedig: Dr. Uzon F. Sándor szebeni jogakadémiai tanár, Jákobi Sámuel pesti ügyvéd, Borbély Sámuel zilahi képezd. tanár, Mikó Dezső abrudbányai birtokos, László Domokos sz.-udvarhelyi aljárásbíró, Jobbágy Miklós országgyűlési gyorsíró, Szabó Miklós szolgabíró, Geréb Márton alsó-boldogasszonyfalvi pap és Árkosi Mihály bözödi birtokos. Meghalt Tóth Mihály s.-szentgyörgyi ügyvéd. Elhatározták, hogy 10 év múlva ismét összejőnek a főtanácsi gyűlés alkalmával. Az értekezletet közös ebéd és vacsora követte Derzsi J. szállásán, jelen levén az akkori és a jelenlegi tanárok is, köztük Dr. Brassai Sámuel egyetemi rector, Dr. Berde

Áron egyetemi tanár és főgondnok, Kőváry László isk. f. gondnok. Bizalmas társalgás, szellemes toasztok a legkellemesebbé tették a pár órai együttlétet. Magunk is szerencsések levén jelen lenni, mondhatjuk, hogy az a valódi jó kedv és nemes hangulat, mely a társaságban uralkodott, előttünk is felejtethetlenné tették ez összejeövetelt. Főt. Ferenc József püspök ur, ki akkor ép Budapesten időzött, táviratilag üdvözölte régi tanítványait. Ők pedig Nsgs. Buzogány Áron minist. titkár urnak, mint egykori tanáruknak, levélben tolmácsolták hálás érzelmeiket. Adja Isten, hogy a most összejejöttek 10 év múlva ismét szerencsésen találkozhassanak egymással.

Emlékeztetés találkozóra. Rövid időn 20 éve lesz annak, hogy azokkal a szeretett osztálytársainkkal, a kikkel 1860-ban kolozsvári főiskolánkban érettségi vizsgálatot tettünk, egy kötelezvény aláírása mellett „szilárd elhatározásunknál fogva megegyeztünk abban”, hogy az 1880-ik év június hava 30-ik napján, ugyanezen főiskolánk olvasó egyletének szobájában, valamely közhasznú célra teendő jótékony adományozással, s a netalán mostoha anyagi állapotra jutó osztálytársaink szomorú helyzetének némi könnyítésére juttatandó segélyösszeg letételével megörökítendő, baráti találkozóra mindnyájan személyesen jelenünk meg. A kitézött idő közeledtével alólirottak, mint ez idő szerint a találkozás helyén lakók, kedves kötelességünknek ismerjük, hogy az érdekelteket „közös, baráti ohajtásból” fakadt, szent kötésünkre, e b. folyóirat útján is — melyről hisszük, hogy mindnyájoknak jár — egyenes megbízás nélkül ugyan, de szívünk ellenállhatlan ösztönzésére, jó előre emlékeztessük. Jelzett kötelezvényünket aláírták: Barabási István, Barabási József, Bedő Albert, Benedek Károly, Boér Gergely, Csegezi Mihály, Csipkés Gyula, Dali Ádám, Dersi János, Farkas Albert, Horváth Ferencz, Mikó Miklós, Mózes András, Orbán Venczel, Rédiger Albert, Szentiványi Gyula, Szentkirályi Árpád, Teleki Albert, Teleki Mátyás, Tibáld Mihály és Váradi Károly; kik közül szomorú tudomásunk szerint s őszinte fájdalomkra Csipkés Gy., Teleki A. és Teleki M. volt kedves osztálytársaink már elhaltak. Kötelezvényünket nem írhatta volt ugyan alá, de kötésünk alkalmával megjelenését szintén készséggel ígérte meg Mikó Béla s Nagy György. — Remélve, hogy az életben maradottakat fogadásunk megtartásában semmi körülmény sem fogja gátolni, mindnyájuk biztos megjelenését a rég sovárgott, kedves viszontlátás édes reményével várják, Kolozsvárt, 1880 ápril 25-én: Boér Gergely és Váradi Károly, mint helyt lakó osztálytársak.

Az alsósímenfalvi olvasó és önképzőegylet, melynek tagjai mind székely ifjak, mint tudósítónk írja szép virágzásnak örvend. Az idén is megtartotta rendes táncmulatságát márt. 7-én, könyvtára gyarapítására, mely 23 frt tiszta jövedelmet hozott. Felülfizettek: Szőnyi Józsefné 10 kr. Báncs Anna 10 kr. Elekes Dénes 20 kr. Keszler Dénes 20 kr. Borbáth Dániel ügyvéd 80 kr. Jakabházi Zs. 80 kr. Gál Mikl. Sz. Keresztur 40 kr. Gábor Alb. Sz. Keresztur 30 kr. Szt. Annai Móz. 6 kr. Barabás Józ. Sz. Keresztur 30 kr. Jakabházi Béla Sz. Keresztur 30 kr. Szilágyi János 5 kr. Weigel Ede ur a táncztermet ingyen adta. Örömlükre szolgál kapcsolatban megemlíteni, hogy a tordátfalvi ifjúsági egylet is, mely ezelőtt félévvel alakult, értesítés szerint szép hala-

dásnak örvend. Az egyletnek gazdasági szaklapokat járát t. Vég h Sámuel úr Kolozsvárról, mlts Pálffy Dénes ur pedig járátja a Magyar Polgár politikai napilapot. Könyvtára is szaporodik. Közlebről t. szásznádasi Jakab János ur 9 drb gazdasági könyvet ajándékozott. Ohajtjuk, hogy e derék székely ifjak példáját minél több helységben kövessék ily önmivelő és gyakorlati s főleg gazdasági ismeretek szerzésére czélzó egyletek alakítása által.

Felhivást vettünk a Magyar Általános Iparegylet igazgatóságától, melyben a hivatott körök támogatása kéretik e minden jó hazafit oly mélyen érdeklő vállalat ügyében. A társulat élén Szilávy József, Ipolyi Arnold, Kochmeister Frigyes, Keleti Károly állanak, s czélül tűzték ki maguknak az ország közzgazdasági hiányain ipari termelésünk fokozásával s versenyképessé tételével segíteni. E czélból az egylet rendes havi ülésein eszmecserékre nyitand alkalmat, szakosztályokat szervez, s a hazai ipar jövője iránti érdekeltség felkeltésére nyilvános előadásokat s árucarnokokat létesít. Igéri pályázatok kitűzését, az életbiztosítási s nyugdíjazási intézmények felkarolását, segélypénztárak felállítását, s hogy mindez nem pusztá szó, arról a fenirtak nevei kezeskednek. Csak Magyarország polgárainak tömeges pártolásától függ, hogy léteit adjon egy ily szép eszmének, melytől anyagi ujjaszületésünk várható. Részünkről a legmelegebben ajánljuk az olvasónak ez egyletbe való beiratkozást annál is inkább, mert a tagsági díj vidékiek számára csak 6 frnyi csekély összegben lett egy évre megállapítva.

Figyelemreméltó statistika. Az europai államok budgetje az 1865-ik évben 398 millióra ment, a mult évi pedig 584 millióra. Szép haladás!

Borsodi Szilágyi Dezső egy felhivást tett közzé, melyben a magyar nemzetet figyelmezteti, hogy ezredéves fenállása megünneplése alkalmából a honalapító Árpádnak emléksobrot állítson.

Egy amerikai baptista pap halgatóival összeütközésbe jövén, ekkélszójából távoznia kellett, de hamarjában nem kapván állomást, nem tudta mihez fogjon. A kibucszulás alkalmával a templom zsufolásig megtelt. Mindamellet, hogy a szegény pap helyzete nem volt valami örvendetes, jó hangulatban volt. S a gyülekezetnek tudtára adta, hogy épen most kapott meghívást, hogy egy közeleső börtönnek rendes papja legyen. Ekkor alapigéül egész nyomatékkal ezt olvasta fel: „Előre megyek, hogy számatokra helyet készítsek, hogy a hol én leszek, ti is ott legyetek.

Gyászhirek: Tiboldi István, ny. unitárius néptanító, székely népköltő f. évi ápr. 17-én 87 éves korában, jobb létre szenderült. Temetése ápr. 19-én ment végbe nagy részvét mellett. Gyászbeszédet tartott fölötte Péterfi Mihály, kedei pap és oratíot Ūrmösi Kálmán siménfalvi pap. Sajnos, hogy — a mint tudósítónk értesít — a környékbeli papság nem jelent meg kellő számban a temetésen. Pedig Tiboldi bácsi, a jó öreg lantos, ezt megérdemelte volna. Munkáit, melyek nagyobb részint kéziratban vannak, ugy halljuk, mlts Jákab házi Zsigmond ur, ki az elhunytnek nagy pártfogója volt, vette egyelőre őrizetébe. Nézetünk szerint, ha T. nem intézkedett, legméltóbb helyük volna a székelykereszturi gymnasium könyvtárában. Egyik köze-

lebbi füzetünkben az elhunytól életrajzot fogunk adni egyik dolgozó társunk tollából. Áldás emlékéen! — **Pa g e t J á n o s g y á s z a.** Néhaj Paget Olivér özvegye szül. Paget Nelli asszony Angliában himlőben meghalt. A megboldogult leánya volt Paget Károly angol Esquirenek, kit 1873. okt. 13-án egy tengeri fürdőben nejevel együtt egy sziklás előfokról a tengerdagály elsodort; s egyszersmind menyje volt Paget János Esquirenek, e derék magyar földbirtokosnak s hitrokonunknak, ki az angol unitárius hitfeleinkkel való testvéries viszonyunknak létrehozásában oly sokat tön. A néhaj egy ideig, férje Paget Olivér jogán, magyar honleány is volt. Később Angolhonba ment férjhez másodszer. Első házasságukból egy leányuk született, ki Angliában nevededett. Az elhunytnek égi üdvöt, Pagetafia sujtott szívének pedig vigaszt kívánunk Istentől! — **M a r o s v á s á r h e l y i Z s o m b o r i J á n o s** egyh. tanácsos és folyóiratunk buzgó pártolója, f. év ápr. 15-én 76 éves korában Fejérdén meghalt, pár hétre követvén testvérét **F a r k a s t.** Gyűjtő gazda, lelkes egyháztág és nemes szívű ember volt, rokonaiért sokat tett. Békeporaira!

A R A N Y - K Ö N Y V.

A Dávid Ferencz-alapítványra tett kegyes adományok.

Harminczadik közlemény.

Zsakó Istvánné Székely Teréz urasszony gyűjtőivén Gy.-Fejérvárról:

	frt kr.		frt kr.
4638. Zsakó Istvánné Székely Teréz	10.—	Krapuny Imre Oklándról	1.—
Zsakó Andor	1.—	Csehétfalvi ekkla nevében	
4640. Jakabfy Albertné r.kath.	5.—	Gombos Mózes	3.—
Novák Ferenczné ev.ref.	5.—	Sükösd Tamás Sepsi Szt.	
Jokszman Nándorné „	1.—	Györgygyről	2.—
Henter Ilona	1.—	összesen	30.50
Csécés András	5.—	Hozzáadva az előbbi 29.	
együtt	24.—	közl. összegét	11,588 54
Kiss György tanító János-falváról	—50	Az alapítvány	11,619 04

Kolozsvárt, ápril 20-án 1880.

F E R E N C Z J Ó Z S E F.

A szerkesztőség postája.

Jakab Elek urnak. Budapest. Nagybecsű tanulmányát jövő számunkban egészen közölni fogjuk.